

Πολιτική και κοινωνική ένταξη των κοινοτήτων των μεταναστών: μια συγκριτική μελέτη.

Οι περιπτώσεις του Βελγίου, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της
Ισπανίας και της Ελλάδας

Συντομευμένη έκδοση

Βρυξέλλες, Δεκέμβριος 2012

Η παρούσα έκδοση πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ωστόσο, οι απόψεις που εκφράζονται εδώ ανήκουν στο συγγραφέα. Η Επιτροπή δεν ευθύνεται για οποιαδήποτε χρήση των πληροφοριών που περιέχονται στην έκθεση.

Πίνακας περιεχομένων

1. **Εισαγωγή**

Μέρος 1

2. **Πολίτες εισίν**
3. **Το νομικό πλαίσιο της ΕΕ**
4. **Η Εσωτερική μετανάστευση**
5. **Η συμμετοχή στα κοινά**

ΜΕΡΟΣ 2

6. **Συγκριτική μελέτη**
 - i. **Η πολωνική κοινότητα στο Βέλγιο**
 - ii. **Η πορτογαλική κοινότητα στη Γαλλία**
 - iii. **Η ρουμανική κοινότητα στην Ιταλία**
 - iv. **Η ρουμανική κοινότητα στην Ισπανία**
 - v. **Η βουλγαρική κοινότητα στην Ελλάδα**
7. **Συμπερασματικά σχόλια και συστάσεις**

Σύνοψη

Ο στόχος του ευρωπαϊκού προγράμματος «Πρόσβαση στα Δικαιώματα και Πολιτικός Διάλογος για Όλους» είναι να εξετάσει τον τρόπο συμμετοχής των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) που διαμένουν σε κράτος-μέλος άλλο από το δικό τους στο δημοκρατικό βίο της χώρας διαμονής τους, αλλά και της ΕΕ γενικότερα. Επιπλέον, το πρόγραμμα στοχεύει στην πληρέστερη ενημέρωση των Ευρωπαίων πολιτών που διαμένουν σε κράτος-μέλος άλλο από το δικό τους, στην παρακίνησή τους να συμμετέχουν τόσο ως ψηφοφόροι όσο και ως υποψήφιοι στις δημοτικές εκλογές και στις ευρωεκλογές και η ευαισθητοποίηση σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα και την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Ακόμη, δεδομένου ότι η παρουσία γυναικών σε καίριες πολιτικές θέσεις λήψεως αποφάσεων είναι συχνά περιορισμένη, το πρόγραμμα φιλοδοξεί να αντιμετωπίσει το εγκάρσιο ζήτημα της ανάγκης να ενισχυθεί η συμμετοχή των γυναικείων συλλόγων των Ευρωπαίων πολιτών που διαμένουν σε κράτος-μέλος άλλο από το δικό τους.

Το πρόγραμμα αυτό υλοποιείται σε 5 διαφορετικές χώρες και εξετάζει τις συνθήκες ζωής της πολυπληθέστερης κοινότητας μεταναστών από την ΕΕ σε κάθε χώρα.

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, πραγματοποιήθηκε η μελέτη που ακολουθεί· το παρόν αποτελεί μια συνοπτική περιγραφή της ευρύτερης έρευνας, η οποία έχει αναρτηθεί στη δικτυακή πύλη Being Citizen (www.beingcitizen.eu). Επίσης, πρόκειται να αναρτηθεί ένα βίντεο του προγράμματος στη διεύθυνση <http://blog.transit.es/access2rights>.

Η μελέτη αυτή είναι μια σύγκριση των εθνικών μελετών που διεξήχθησαν στις χώρες-μέλη που συμμετέχουν στη μελέτη. Κάθε εθνική μελέτη επικεντρώνεται σε μια συγκεκριμένη εθνική κοινότητα: τους Πορτογάλους μετανάστες που μένουν στη Γαλλία, τους Πολωνούς μετανάστες που ζουν στο Βέλγιο, τους Βούλγαρους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα και τους Ρουμάνους μετανάστες που ζουν στην Ιταλία και την Ισπανία.

Η ανάλυση των υπό μελέτη κοινοτήτων έδειξε ότι το μεταναστευτικό μοντέλο των ομάδων αυτών άρχισε να αναπτύσσεται πριν από την ένταξη των χωρών προέλευσής τους στην ΕΕ. Την περίοδο εκείνη, η μετανάστευση οφειλόταν κυρίως σε οικονομικούς και πολιτικούς λόγους. Η ιστορία των μεταναστεύσεων αυτών ξεκίνησε με τις τουριστικές θεωρήσεις· σε κάποιες περιπτώσεις, ορισμένοι μετανάστες υπήχθησαν στο καθεστώς των προσφύγων. Αυτή η κατάσταση, όμως, είχε ως αποτέλεσμα τεράστιοι αριθμοί μεταναστών να ζουν σε παράνομες ή οιονεί νόμιμες συνθήκες για πολλά χρόνια. Ωστόσο, η ένταξη των χωρών προέλευσής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση επέφερε τη νομιμοποίηση της παρουσίας τους και την αναγνώριση των πολιτικών τους δικαιωμάτων ως πολιτών της ΕΕ.

1. Εισαγωγή

Στις 19 Απριλίου 2007, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (ΕΣ) υιοθέτησε την Απόφαση υπ' αρ. 252/2007, με την οποία θεσπίστηκε το ειδικό πρόγραμμα «Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ιθαγένεια» ως τμήμα του ευρύτερου προγράμματος «Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δικαιοσύνη». Ο στόχος του ήταν να συμβάλλει στην ενίσχυση της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης μεταξύ του 2007 και του 2013.

Η επιδίωξη των τριών βασικών στόχων – ελευθερία, ασφάλεια και δικαιοσύνη – επρόκειτο να γίνει ισόβαθμα προκειμένου να αναπτυχθεί μια συγκριτική προσέγγιση με βάση τις αρχές της δημοκρατίας, του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου.

Κατόπιν αυτού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε πρόσκληση υποβολής προτάσεων JUST/2010/FRaC/AG με στόχο τη στήριξη οργανώσεων, όπως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, εθελοντικές ενώσεις, ιδρύματα, ΜΚΟ και παρεμφερείς οργανώσεις, για την προαγωγή του ευρύτερου ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος για την προώθηση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας και την ενίσχυση της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης.

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται το ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Πρόσβαση στα Δικαιώματα και Πολιτικός Διάλογος για Όλους» και θα θέλαμε εδώ να εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη μας για τη συνεργασία των αφοσιωμένων εταίρων μας. Το πρόγραμμα στοχεύει να προσεγγίσει τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες της ΕΕ που διαμένουν σε χώρα της ΕΕ διαφορετική από τη δική τους συμμετέχουν στο δημοκρατικό βίο της χώρας διαμονής τους, αλλά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Επιπλέον, στόχος του είναι να παρέχει προς προς τους πολίτες της ΕΕ που διαμένουν σε χώρα-μέλος της ΕΕ διαφορετική από τη δική τους πληρέστερη ενημέρωση και κίνητρα για να μετέχουν στις εκλογές και να κατεβαίνουν ως υποψήφιοι στις δημοτικές εκλογές και στις εκλογές του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου, καθώς επίσης να εξασφαλίσει στους ανθρώπους αυτούς

καλύτερη πληροφόρηση σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματά τους και την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Ακόμη, δεδομένου ότι η παρουσία των γυναικών σε καίριες θέσεις λήψεως αποφάσεων είναι συχνά περιορισμένη¹, το πρόγραμμα φιλοδοξεί να αντιμετωπίσει άλλο ένα εγκάρσιο ζήτημα: την ανάγκη ενίσχυσης της συμμετοχής των γυναικείων οργανώσεων των πολιτών της ΕΕ που διαμένουν σε χώρα-μέλος της ΕΕ διαφορετική από τη δική τους.

Για την πλήρωση των παραπάνω στόχων, συντάχθηκε η μελέτη που ακολουθεί· η παρούσα έκθεση αποτελεί μία σύνοψη της ευρύτερης έρευνας, η οποία έχει αναρτηθεί στη δικτυακή πύλη Being Citizen (www.beingcitizen.eu).

Η συγκριτική μελέτη που ακολουθεί βασίζεται σε εμπειρικά στοιχεία και επικεντρώνεται στη συμμετοχή των Ευρωπαίων πολιτών που διαμένουν σε χώρα-μέλος της ΕΕ διαφορετική από τη δική τους στις δημοτικές εκλογές και στις ευρωεκλογές. Επίσης, στρέφει την προσοχή της στη συμμετοχή των συλλόγων εκπροσώπησης των υπηκόων χωρών εκτός της ΕΕ, ιδιαίτερα των γυναικείων ενώσεων, στο δημοκρατικό βίο της χώρας διαμονής τους, αλλά και της Ευρωπαϊκής Ένωσης γενικότερα.

Η μελέτη αυτή είναι μια σύγκριση των εθνικών μελετών που διεξήχθησαν στις χώρες-μέλη που συμμετέχουν στη μελέτη. Κάθε εθνική μελέτη επικεντρώνεται σε μια συγκεκριμένη εθνική κοινότητα: τους Πορτογάλους μετανάστες που μένουν στη Γαλλία, τους Πολωνούς μετανάστες που ζουν στο Βέλγιο, τους Βούλγαρους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα και τους Ρουμάνους μετανάστες που ζουν στην Ιταλία και την Ισπανία.

Όσον αφορά στη μεθοδολογία, έγινε μία ανάλυση σε κάθε συμμετέχουσα χώρα. Οι κοινότητες των μεταναστών επιλέχθηκαν ανάλογα με τη σχετική σημασία τους στις χώρες υπό μελέτη. Όλοι οι εταίροι του προγράμματος είχαν

¹Για παράδειγμα, το ποσοστό των γυναικών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είναι περίπου 35%· σύμφωνα με έρευνα του Ευρωβαρόμετρου για τις γυναίκες και τις ευρωεκλογές, το 53% των γυναικών που έλαβαν μέρος στην έρευνα πιστεύουν ότι πρέπει να υπάρχει μεγαλύτερη ενθάρρυνση των γυναικών να συμμετέχουν στην πολιτική. Ο στόχος αυτός βαίνει παράλληλα προς τον έτερο στόχο του προγράμματος, που είναι η στόχευση στα συγκεκριμένα προβλήματα που έχουν να κάνουν με το ρατσισμό, την ξενοφοβία και τις διακρίσεις μεταξύ των πολιτών της ΕΕ που διαμένουν σε κράτος-μέλος διαφορετικό από το δικό τους και τον εθνικό πληθυσμό ή τις άλλες κοινότητες αλλοδαπών που διαμένουν νόμιμα στη χώρα.

τη δυνατότητα να επιλέξουν έναν εμπειρογνώμονα στα θεμελιώδη δικαιώματα, και ειδικότερα στα εκλογικά δικαιώματα, ή στην μετανάστευση, για να τους βοηθήσει στην έρευνα.

Η έρευνα επικεντρώθηκε στις πολιτιστικές και αντιπροσωπευτικές ενώσεις των κοινοτήτων που μελετήθηκαν και ανέλυσε τα χαρακτηριστικά, την οργάνωση και τη συμμετοχή των κοινοτήτων αυτών στον πολιτικό βίο της χώρας φιλοξενίας τους. Ένα άλλο αντικείμενο έρευνας αφορά τη διακρίβωση καλών πρακτικών σε δραστηριότητες διαπαιδαγώγησης του πολίτη που απευθύνονται σε αλλοδαπούς πολίτες της ΕΕ, ακολουθούμενη από μία σειρά συστάσεων για τις ανάγκες των μεταναστών αυτών, συμπεριλαμβανόμενων πιθανών τρόπων αύξησης της συμμετοχής τους στις δημοτικές εκλογές και στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Η έρευνα παρείχε την ευκαιρία να εξεταστούν οι συνθήκες ζωής πέντε διαφορετικών κοινοτήτων μεταναστών της ΕΕ που ζούν στην επικράτεια άλλου κράτους-μέλους της ΕΕ και τον τρόπο που ασκούν τα πολιτικά τους δικαιώματα όπως καθορίζονται στην νομοθεσία της ΕΕ. Αυτό επιτεύχθηκε συνδυάζοντας τις εθνικές μελέτες με στόχο την ανάδειξη μιας ευρύτερης οπτικής για την ιθαγένεια της ΕΕ.

ΜΕΡΟΣ 1

2. Πολίτες εισίν

Σύμφωνα με το Άρθρο 20 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ), Ευρωπαίος πολίτης είναι κάθε πρόσωπο που έχει την υπηκοότητα μιας χώρας της ΕΕ. Υπό αυτήν την έννοια, η ιθαγένεια της ΕΕ προστίθεται στην εθνική υπηκοότητα και δεν την αντικαθιστά. Κάθε χώρα της ΕΕ θεσπίζει τις δικές της προϋποθέσεις για την απόκτηση και την απώλεια της εθνικής ιθαγένειας.² Αρχικά, μόνο οι εργαζόμενοι υπάγονταν στις συνθήκες, αφού η νομοθεσία της ΕΕ κατοχύρωνε την ελεύθερη κυκλοφορία των οικονομικά ενεργών ατόμων, αλλά όχι απαραίτητα και άλλων προσώπων. Ωστόσο, η διευκόλυνση της κυκλοφορίας των εργαζόμενων στην ΕΕ ήταν ένα βήμα προς μία ορθή κατανομή της εργατικής δύναμης στην κοινή αγορά.³ Ταυτόχρονα, αν και η νομοθεσία είχε σχεδιαστεί πρωτίστως για τους εργαζόμενους, η Συνθήκη του Μάαστριχτ έδωσε την ευρωπαϊκή ιθαγένεια σε όλους τους Ευρωπαίους. Σήμερα, υπάρχουν περίπου 500 εκατομμύρια Ευρωπαίοι πολίτες στα 27 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο αριθμός αυτός αυξάνεται με κάθε ευρωπαϊκή διεύρυνση. Αρχικά, η έννοια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας ήταν περισσότερο συμβολική παρά ουσιαστική,⁴ αλλά με την πάροδο του χρόνου ο ρόλος της αναπτύχθηκε περαιτέρω μέσω των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (ΔΕΚ).⁵

² Βλ. Έκθεση του 2010 για την Ιθαγένεια της ΕΕ, Dismantling the obstacles to EU citizens' rights (Καταργώντας τα εμπόδια ενάντια στα δικαιώματα των πολιτών της ΕΕ), COM (2010) 603 τελικό, 27.10.2010.

³ Lamassoure, A. (2008). *The citizen and the application of Community law*. (Ο πολίτης και η εφαρμογή του Κοινοτικού Δικαίου).

⁴ Γνωμοδότηση AG Colomer, Υπόθεση C-228/07, *Petersen*, [2008] nyr, παράγραφος 26.

⁵ Συγκεκριμένα, το ΔΕΚ αποφάνθηκε ότι η ιθαγένεια της ΕΕ «προορίζεται να αποτελέσει το θεμελιώδες καθεστώς των υπηκόων των Κρατών-Μελών εξασφαλίζοντας ισονομία στο πλαίσιο εφαρμογής της Συνθήκης σε όλους όσους πληρούν τις ίδιες προϋποθέσεις ανεξάρτητα από την ιθαγένειά τους» (Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Υπόθεση C-184/99 *Grzelczyk* [2001] ECR I-6193, παράγραφος 31). Συνεπώς, η ιθαγένεια της ΕΕ ενίσχυσε σημαντικά τα ατομικά δικαιώματα. Ειδικότερα, το ΔΕΚ έκρινε ότι οι πολίτες δικαιούνται να διαμένουν σε άλλο κράτος-μέλος απλώς και μόνο λόγω της ιδιότητάς τους ως πολιτών της ΕΕ, αναγνωρίζοντας έτσι την ιθαγένεια της ΕΕ ως πηγή των δικαιωμάτων ελεύθερης κυκλοφορίας. (Υποθέσεις C-200/02, *Zhu και Chen* [2004] ECR I-9925, παράγραφος 26).

Επιπρόσθετα, η θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβώνας ενίσχυσε ακόμη περαιτέρω την έννοια της ιθαγένειας της ΕΕ. Συγκεκριμένα, η ΣΛΕΕ καθορίζει τα δικαιώματα των πολιτών της ΕΕ και μάλιστα διευκρινίζει ότι ο κατάλογος που περιέχει δεν είναι εξαντλητικός. Παράλληλα, θέτοντας σε ισχύ τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) η Συνθήκη ισχυροποίησε ακόμη περισσότερο την έννοια της ιθαγένειας της ΕΕ. Συγκεκριμένα, στο προοίμιό του, ο ΧΘΔ ορίζει ότι η ΕΕ «τοποθετεί τον άνθρωπο στο επίκεντρο της δράσης της καθιερώνοντας την ιθαγένεια της Ένωσης και δημιουργώντας έναν χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης».

3. Το νομικό πλαίσιο της ΕΕ

Η ιθαγένεια της ΕΕ αποτελεί τον ουσιώδη κρίκο όλων των Ευρωπαίων με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σύμφωνα με το ΔΕΚ, η ευρωπαϊκή ιθαγένεια μπορεί να θεωρηθεί ως το θεμελιώδες καθεστώς των υπηκόων των κρατών-μελών. Στο πλαίσιο εφαρμογής της Συνθήκης, εξασφαλίζει ισονομία σε όλους όσους πληρούν τις ίδιες προϋποθέσεις ανεξάρτητα από την υπηκοότητά τους. Συνεπώς, η ιθαγένεια της ΕΕ ενίσχυσε σημαντικά τα ατομικά δικαιώματα. Παράλληλα, αυξάνεται η αίσθηση ταύτισης των πολιτών με την ΕΕ, ενισχύεται η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και η ευρωπαϊκή πολιτική συνείδηση, καθώς επίσης και η αίσθηση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας.⁶

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, Ευρωπαίος πολίτης είναι κάθε πρόσωπο που είναι υπήκοος ενός κράτους-μέλους της ΕΕ. Ταυτόχρονα, οι πολίτες της ΕΕ είναι ταυτόχρονα δικαιούχοι της ΕΕ. Το καθεστώς αυτό παρέχει στους πολίτες της ΕΕ ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα και ευεργετήματα σε πολλούς τομείς της καθημερινής τους ζωής.

Τα δικαιώματα που απορρέουν από την ιθαγένεια της ΕΕ κατοχυρώνονται στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο ενώ έχουν αναπτυχθεί σημαντικά και στο

⁶ Βλ. http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/citizen/citizens/article_7174_en.htm

δευτερογενές δίκαιο. Συγκεκριμένα, η Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων περιέχουν έναν (μη εξαντλητικό) κατάλογο δικαιωμάτων τα οποία συνδέονται με το καθεστώς αυτό:

- Το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και εγκατάστασης στο εσωτερικό της ΕΕ,⁷
- Το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και στις δημοτικές εκλογές,⁸
- Το δικαίωμα διπλωματικής και προξενικής προστασίας,⁹
- Το δικαίωμα αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο,¹⁰
- Το δικαίωμα να υποβάλλει καταγγελίες στον Ευρωπαϊό Διαμεσολαβητή,¹¹
- Το δικαίωμα να μην υφίσταται διακρίσεις με βάση την υπηκοότητα,¹²
- Το δικαίωμα να απευθύνεται σε και να λαμβάνει απάντηση από οποιοδήποτε όργανο της ΕΕ σε μία από τις επίσημες γλώσσες της ΕΕ,
- Το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου υπό ορισμένες προϋποθέσεις,
- Το δικαίωμα ισότιμης πρόσβασης στις υπηρεσίες της ΕΕ,
- Το δικαίωμα χρηστής διοίκησης,

⁷ Άρθρο 20 εδάφιο α) και άρθρο 21 ΣΛΕΕ· άρθρο 39 ΧΘΔ: «Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στις Συνθήκες και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή τους». Τα δικαιώματα αυτά καθορίζονται στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ.

⁸ Άρθρα 20, εδάφιο β) και 22 ΣΛΕΕ.

⁹ Άρθρα 20 εδάφιο γ) και 24 ΣΛΕΕ: Πρόκειται για το δικαίωμα προστασίας από τις διπλωματικές και προξενικές αρχές οποιασδήποτε άλλης χώρας της ΕΕ. Ειδικότερα: «Οι πολίτες της Ένωσης έχουν το δικαίωμα να απολαύουν στο έδαφος τρίτης χώρας, στην οποία δεν αντιπροσωπεύεται το κράτος μέλος την υπηκοότητα του οποίου έχουν, της διπλωματικής και προξενικής προστασίας κάθε κράτους μέλους, υπό τους ίδιους όρους που ισχύουν και έναντι των υπηκόων του κράτους αυτού».

¹⁰ Άρθρα 20 εδάφιο δ) και 24 ΣΛΕΕ: «Κάθε πολίτης της Ένωσης καθώς και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο διαμένει ή έχει τη νόμιμη έδρα του σε Κράτος-Μέλος έχει το δικαίωμα να αναφέρεται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο».

¹¹ Άρθρα 20 εδάφιο δ) και 24 ΣΛΕΕ.

¹² Άρ. 18 ΣΛΕΕ.

- Το δικαίωμα στις πρωτοβουλίες των πολιτών, σύμφωνα με το οποίο 1 εκατομμύριο πολίτες προερχόμενοι από το ένα τέταρτο τουλάχιστον των κρατών-μελών της ΕΕ δικαιούνται να καλέσουν την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να υποβάλλει προτάσεις νομοθετικών μεταρρυθμίσεων σε τομείς όπου η Επιτροπή δεν δικαιούται διαφορετικά να το πράξει.¹³

Από νομική άποψη, η ιθαγένεια υποδηλώνει έναν σύνδεσμο μεταξύ ενός ατόμου και μιας κοινότητας (συνήθως ενός κράτους), καθώς και ένα καθεστώς με το οποίο συνδέονται σημαντικά δικαιώματα. Όπως υπογραμμίζει η Virginia Leary, η ιθαγένεια συνεπάγεται «μια δέσμη δικαιωμάτων – πρωτίστως, την πολιτική συμμετοχή στη ζωή μιας κοινότητας, το δικαίωμα του εκλέγειν και το δικαίωμα μιας ορισμένης προστασίας από την κοινότητα – αλλά και υποχρεώσεων».¹⁴ Υπό την έννοια αυτή, η πολιτική συμμετοχή μπορεί να οριστεί ως οι ενέργειες του κάθε πολίτη ατομικά με τις οποίες επιζητεί να επηρεάσει τη διαμόρφωση της κοινωνίας.¹⁵ Η βάση των δημοκρατικών κοινωνιών προσδιορίζεται από τη δυνατότητα των πολιτών να ψηφίζουν και να επιλέγουν τους εκπροσώπους τους ως μέρος μιας εκλογικής διαδικασίας, πράγμα που καθιστά την κυβέρνηση έκφραση της βούλησης της κοινωνίας των πολιτών. Ωστόσο, η πολιτική συμμετοχή μπορεί να λάβει πολλές μορφές, μεταξύ των οποίων, η συμμετοχή σε πολιτικά κόμματα, η παρακολούθηση πολιτικών συζητήσεων, η συμμετοχή σε προεκλογικές εκστρατείες, η υπογραφή αιτημάτων, η επαφή με πολιτικούς, η αποστολή επιστολών σε εκπροσώπους της κυβέρνησης, η κάθοδος στις εκλογές ως υποψηφίων.

¹³ Άρθρο 11, Παράγραφος 4 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση: Η Συνθήκη της Λισαβώνας εισήγαγε μια νέα μορφή δημόσιας συμμετοχής των πολιτών στη διαμόρφωση της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία Πολιτών (ΕΠΠ). Όπως απαιτεί η Συνθήκη, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο υιοθέτησαν, μετά από πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, έναν κανονισμό που καθορίζει τους κανόνες και τη διαδικασία που διέπουν το νέο αυτό εργαλείο (Κανονισμός ΕΕ, No. 211/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την πρωτοβουλία των πολιτών). Οι διοργανωτές μιας πρωτοβουλίας πολιτών, μία επιτροπή πολιτών αποτελούμενη από 7 τουλάχιστον Ευρωπαίους πολίτες από 7 τουλάχιστον διαφορετικά κράτη-μέλη, έχουν 1 χρόνο στη διάθεσή τους για να συγκεντώσουν τις απαραίτητες δηλώσεις συμμετοχής. Ο αριθμός των δηλώσεων συμμετοχής πρέπει να πιστοποιείται από τις αντίστοιχες αρμόδιες αρχές των κρατών-μελών. Η Επιτροπή διαθέτει 3 μήνες για να εξετάσει την πρωτοβουλία και να αποφασίσει πώς θα δράσει.

¹⁴ Virginia Leary, 'Citizenship. Human rights, and Diversity', στο Alan C. Cairns, John C. Courtney, Peter MacKinnon, Hans J. Michelmann, David E. Smith. *Citizenship, Diversity, and Pluralism: Canadian and Comparative Perspectives*. McGill-Queen's Press - MQUP, σελ. 247–264. ISBN 9780773518933.

¹⁵ González et al (2007). *Participació política i joves. Una aproximació a les pràctiques polítiques, la participació social i l'afecció política de la joventut catalana*. Secretaria de Joventut, Generalitat de Catalunya. Col·lecció Estudis, 22, Barcelona.

4. Εσωτερική μετανάστευση

Τα δικαιώματα που αναφέρονται παραπάνω συνδέονται στενά με το φαινόμενο της μετανάστευσης. Η ανθρώπινη μετανάστευση είναι η μετακίνηση ανθρώπων από μία περιοχή σε άλλη, μερικές φορές σε μεγάλες αποστάσεις ή σε μεγάλους αριθμούς. Ιστορικά, η μετακίνηση αυτή υπήρξε νομαδική, προκαλώντας συχνά σημαντικές συγκρούσεις με το ντόπιο πληθυσμό και την εκτόπιση ή την πολιτισμική τους αφομοίωση. Οι άνθρωποι που μεταναστεύουν σε άλλη χώρα ονομάζονται immigrants ενώ στον τόπο αναχώρησης χαρακτηρίζονται ως emigrants (ΣΤΜ. Στα ελληνικά δεν γίνεται διάκριση). Αυτό σημαίνει ότι ένας στους τριάντα πέντε ανθρώπους στον κόσμο είναι μετανάστης.

Στο επίπεδο της ΕΕ, η μετανάστευση έχει μια διαπεριφερειακή και εσωτερική διάσταση· αναφέρεται ως ελεύθερη κυκλοφορία των ατόμων. Επιπλέον, το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και εγκατάστασης στην επικράτεια των κρατών-μελών της ΕΕ αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα, που κατοχυρώνεται για όλους τους Ευρωπαίους πολίτες και τις οικογένειές τους από τις Συνθήκες.¹⁶ Σε γενικές γραμμές, η ελευθερία αυτή επιτρέπει στους πολίτες ενός κράτους-μέλους να ταξιδεύουν, να μένουν ή να εργάζονται σε άλλο κράτος-μέλος της ΕΕ, είτε μόνιμα είτε προσωρινά. Η ιδέα πίσω από αυτήν την ελευθερία είναι ότι οι πολίτες των άλλων κρατών-μελών πρέπει να τυγχάνουν της ίδιας μεταχείρισης με τους υπηκόους του κράτους-μέλους. Το δικαίωμα αυτό εξειδικεύεται στην Οδηγία 2004/38/ΕΚ, η οποία επέκτεινε το δικαίωμα κυκλοφορίας και διαμονής στο εσωτερικό της ΕΕ σε όλα τα μέλη της οικογένειας, συμπεριλαμβάνοντας τις καταχωρημένες ελεύθερες ενώσεις. Συγκεκριμένα, η οδηγία αυτή κωδικοποιεί και αναθεωρεί τα υφιστάμενα εργαλεία με στόχο την απλοποίηση και την ενίσχυση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής για όλους τους Ευρωπαίους πολίτες και τα μέλη των οικογενειών τους. Το εύρος εφαρμογής της οδηγίας είναι μεγάλο αφού επεκτείνει το δικαίωμα επανένωσης της οικογένειας για τους Ευρωπαίους

¹⁶ Η έννοια της ελεύθερης κυκλοφορίας των ατόμων δημιουργήθηκε με την υπογραφή της Συμφωνίας του Σένγκεν το 1985 και την συνεπακόλουθη Συνθήκη του Σένγκεν του 1990, η οποία κατήργησε τους συνοριακούς ελέγχους μεταξύ των κρατών που συμμετέχουν.

πολίτες και στο σύντροφο της καταχωρημένης ελεύθερης ένωσης υπό ορισμένες προϋποθέσεις¹⁷ και χορηγεί αυτόνομα δικαιώματα στα μέλη της οικογένειας σε περίπτωση θανάτου ή αναχώρησης του πολίτη της ΕΕ, καθώς επίσης και σε περίπτωση διάστασης ή διαζυγίου. Η οδηγία αυτή υιοθετεί επίσης το νέο δικαίωμα μόνιμης διαμονής μετά την παρέλευση πέντε ετών αδιάκοπης νόμιμης παραμονής στη χώρα υποδοχής και τέλος, αντικαθιστά την άδεια παραμονής με ένα απλό πιστοποιητικό εγγραφής που εκδίδεται από τις αρμόδιες αρχές. Ακόμη, περιορίζει το δικαίωμα των κρατών-μελών να παύουν το δικαίωμα διαμονής για λόγους δημόσιας τάξης, δημόσιας ασφάλειας ή δημόσιας υγείας.¹⁸ Η οδηγία τέθηκε σε ισχύ τον Απρίλιο του 2006 σε αντικατάσταση μιας σειράς οδηγιών και ενός κανονισμού που ψηφίστηκαν ανάμεσα στο 1964 και το 1993.

Όπως επεσήμανε η Επίτροπος Δικαιοσύνης της ΕΕ, Viviane Reading, επ'ευκαιρία της Διάσκεψης για τα Δικαιώματα των Πολιτών της ΕΕ που έλαβε χώρα στις Βρυξέλλες τον Ιούνιο του 2010, «σύμφωνα με εκτιμήσεις του 2008, 11,3 εκατομμύρια Ευρωπαίοι πολίτες ζούν σε κράτος-μέλος διαφορετικό από τη χώρα καταγωγής τους. Πολύ μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των πολιτών με διασυνοριακές εμπειρίες λόγω ταξιδιού, σπουδών, εργασίας, ενδεχομένως γάμου ή διαζυγίου, αγοράς ακινήτου ή κληρονομίας, ψήφου, ιατρικής περίθαλψης ή απλώς λόγω αγορών που πραγματοποιούν μέσω υπολογιστή σε άλλες χώρες της ΕΕ. Για παράδειγμα, υπάρχουν 16 εκατομμύρια γάμοι με κάποια διασυνοριακή διάσταση. Δύο εκατομμύρια Ευρωπαίοι φοιτητές σπούδασαν σε άλλο κράτος-μέλος από την έναρξη του προγράμματος Erasmus το 1987». Επιπλέον, πολλοί πολίτες της ΕΕ ταξιδεύουν τακτικά σε άλλα κράτη-μέλη για επαγγελματικούς λόγους ή για τουρισμό και απολαμβάνουν

¹⁷ Οι ελεύθερες ενώσεις καταχωρούνται σύμφωνα με τη νομοθεσία των κρατών-μελών. Ο καταχωρημένος σύντροφος έχει το δικαίωμα να συνοδεύσει ή να συναντήσει τον έτερο σύντροφο στα κράτη μέλη η νομοθεσία των οποίων εξισώνει τις καταχωρημένες ελεύθερες ενώσεις με το γάμο.

¹⁸ Βλ. Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου υπ' αρ. 2004/38/ΕΚ της 29ης Απριλίου 2004 σχετικά με το δικαίωμα κυκλοφορίας και διαμονής των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους στην επικράτεια των Κρατών-Μελών που τροποποιεί τον Κανονισμό (ΕΟΚ) υπ' αρ. 1612/68 και καταργεί τις Οδηγίες 64/221/ΕΟΚ, 68/360/ΕΟΚ, 72/194/ΕΟΚ, 73/148/ΕΟΚ, 75/34/ΕΟΚ, 75/35/ΕΟΚ, 90/364/ΕΟΚ, 90/365/ΕΟΚ και 93/96/ΕΟΚ, και την Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 158/77 της 30ης Απριλίου 2004. Για έναν πλήρη σχολιασμό της Οδηγίας 2004/38/ΕΚ, βλ. το Δικαίωμα κυκλοφορίας και διαμονής των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους στο εσωτερικό της Ένωσης, *Guide on how to get the best out of Directive 2004/38/EC, Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης, Ελευθερίας και Ασφάλειας* στον ιστότοπο: http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/guide_2004_38_ec_en.pdf.

συνοπτικούς ελέγχους στα σύνορα ή δεν υπόκεινται καν σε διασυνοριακό έλεγχο.

Στην Ευρώπη, οι διαπεριφερειακές μεταναστευτικές ροές επηρεάζονται από τις συνθήκες της αγοράς εργασίας και τη γεωγραφική εγγύτητα. Σε πολλές περιπτώσεις, κάποιες από τις οποίες εξετάζονται και στην παρούσα μελέτη, η μετανάστευση ξεκίνησε πριν από την προσχώρηση της χώρας καταγωγής των μεταναστών στην ΕΕ. Αυτή η μορφή μετανάστευσης οφείλεται κυρίως σε οικονομικούς και πολιτικούς λόγους και οι μετανάστες εγκατέλειπαν συχνά τη χώρα καταγωγής τους με τουριστική βίζα· σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, θεωρήθηκαν ακόμη και πρόσφυγες. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα πολλοί μετανάστες να περιέλθουν σε παράνομη ή ημι-νόμιμη θέση για πολλά χρόνια. Τέλος, η ένταξη της χώρας γέννησής τους στην ΕΕ μετέβαλε το καθεστώς τους: οδήγησε στη νομιμοποίηση της διαμονής τους και στην αναγνώριση των πολιτικών τους δικαιωμάτων ως πολιτών της ΕΕ.

Τα δικαιώματα που συνδέονται με την ιθαγένεια της ΕΕ βασίζονται στο σύνδεσμο ανάμεσα στους πολίτες της ΕΕ και την ΕΕ· αφορούν σε όσους αποφασίζουν να επωφεληθούν από το καθεστώς της ΕΕ και να μετακινηθούν ή να διαμείνουν σε άλλο κράτος-μέλος και τους παρέχουν το ίδιο καθεστώς με τους πολίτες της ΕΕ που γεννήθηκαν σ' εκείνη τη χώρα.

Ωστόσο, όπως υπογραμμίζει η *Έκθεση του 2010 για την Ιθαγένεια της ΕΕ*, εξακολουθεί να υπάρχει χάσμα ανάμεσα στις ισχύουσες διατάξεις του νόμου και στην πραγματικότητα της καθημερινότητας των πολιτών της ΕΕ, ιδίως σε καταστάσεις με διασυνοριακή διάσταση. Τα πολλαπλά εμπόδια που εμποδίζουν την απόλαυση των δικαιωμάτων των πολιτών της ΕΕ προβάλλουν ανάγλυφα στο μεγάλο αριθμό καταγγελιών και ερωτημάτων που λαμβάνει ετησίως η Επιτροπή, καθώς και στις πρόσφατες έρευνες του Ευρωβαρόμετρου.

5. Συμμετοχή στα κοινά

Οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης συχνά μετακινούνται και εγκαθίστανται σε άλλα κράτη-μέλη της ΕΕ· συνεπώς, ο πληθυσμός των χωρών της ΕΕ καθίσταται ολοένα και πιο ετερογενής. Οι αλλαγές αυτές οδήγησαν στο φαινόμενο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ενώ η ελευθερία κυκλοφορίας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και οι διαδικασίες που επιτρέπουν την εγκατάσταση των πολιτών της ΕΕ σε άλλα κράτη-μέλη, έχουν απλοποιήσει αυτήν τη διαδικασία. Ακόμη, η τάση αυτή είναι πιθανόν να ενισχύσει την ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας και να ισχυροποιήσει ακόμη περισσότερο την ιδέα της ευρωπαϊκής ιθαγένειας.

Οι πολίτες της ΕΕ που διαμένουν σε κράτος-μέλος άλλο από το δικό τους διαθέτουν πλέον το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.¹⁹ Ωστόσο, η συμμετοχή των μεταναστών της ΕΕ στο δημοκρατικό βίο των χωρών διαμονής τους παραμένει σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Σύμφωνα με τις εκθέσεις του Ευρωβαρόμετρου για την ευρωπαϊκή ιθαγένεια το 2010, το 79 % των Ευρωπαίων πολιτών δηλώνουν ότι έχουν ακούσει τον όρο «πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Ωστόσο, μόνο το 43% γνωρίζει τη σημασία του όρου ενώ το 48% δηλώνει ότι δεν είναι «καλά ενημερωμένος» σχετικά με τα δικαιώματά του ως πολίτης της ΕΕ. Πράγματι, μόνο το 32%, το οποίο αντιπροσωπεύει λιγότερο από το ένα τρίτο, θεωρεί ότι είναι «καλά» ή «πολύ καλά ενημερωμένος» για τα δικαιώματά του ως πολίτης της ΕΕ.²⁰ Παρ' όλο που το ζήτημα έχει ρυθμιστεί εδώ και 20 χρόνια, οι μετανάστες της ΕΕ εξακολουθούν να συναντούν μείζονα εμπόδια στην άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και στις δημοτικές εκλογές. Οι χώρες που εξακολουθούν να απαιτούν από υπηκόους άλλων κρατών-μελών πρόσθετες προϋποθέσεις, ανεπίτρεπτες σύμφωνα με τη νομοθεσία της ΕΕ, όπως εθνικό αποδεικτικό ταυτότητας που

¹⁹ Το Άρθρο 22§2 ΣΛΕΕ και η Οδηγία 93/109/ΕΚ της 6ης Δεκεμβρίου 1993 θεσπίζουν αναλυτικές διατάξεις για την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τους πολίτες της ΕΕ που διαμένουν σε χώρα-μέλος του οποίου δεν είναι υπήκοοι (ΟJ L 329, 30.12.1993, σελ. 34).

²⁰ Flash Eurobarometer 294 «Η Ιθαγένεια της ΕΕ», Μάρτιος 2010.

έχει εκδοθεί από το εν λόγω κράτος-μέλος, αποτελούν ένα καλό παράδειγμα. Άλλα κράτη-μέλη δεν ενημερώνουν επαρκώς τους πολίτες της ΕΕ από άλλα κράτη μέλη σχετικά με το δικαίωμά τους να συμμετέχουν στις εκλογές.

Όπως σημειώνεται παραπάνω, η συμμετοχή των Ευρωπαίων πολιτών που διαμένουν σε κράτος-μέλος άλλο από το δικό τους στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ή στις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης (τόσο ως ψηφοφόροι όσο και ως υποψήφιοι) στη χώρα διαμονής τους κινείται σε χαμηλά επίπεδα. Από το 1979, όταν διοργανώθηκαν οι πρώτες ευρωεκλογές με άμεση ψηφοφορία, η συμμετοχή φθίνει σταθερά ενώ ο μέσος όρος προσέλευσης στις κάλπες στις τελευταίες εκλογές του Ιουνίου του 2009 ανήλθε μόλις στο 43%. Όσο για τις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης, στη Γαλλία το 2001, για παράδειγμα, παρά τους εν δυνάμει 1,2 περίπου εκατομμύρια Ευρωπαίους πολίτες που μπορούσαν να συμμετέχουν στις εκλογές, μόνο 166.122 εγγράφηκαν στους εκλογικούς καταλόγους²¹. Έκτοτε, το ποσοστό συμμετοχής δεν αυξήθηκε πολύ. Εντούτοις, οι πολιτικές αποφάσεις που λαμβάνονται σε τοπικό και εθνικό επίπεδο έχουν αντίκτυπο στην καθημερινή ζωή των πολιτών της ΕΕ που διαβιούν σε άλλο κράτος-μέλος της Ένωσης σε τομείς που περιλαμβάνουν την απασχόληση, την παιδεία, κοινωνικά ή ακόμη και φορολογικά θέματα. Κατά συνέπεια, η συμμετοχή αυτών των πολιτών της ΕΕ είναι σημαντική· ωστόσο, τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής οφείλονται εν μέρει σε ελλιπή πληροφόρηση και κίνητρα.

Ανεξάρτητα απ' αυτό, τα χαμηλά επίπεδα συμμετοχής στις δημοτικές εκλογές και στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου δεν σημαίνουν ότι οι πολίτες της ΕΕ που διαμένουν σε κράτος-μέλος διαφορετικό από το δικό τους δεν συμμετέχουν στο δημοκρατικό βίο της χώρας διαμονής τους. Στην πραγματικότητα, πολλές ενώσεις που εκπροσωπούν πολίτες της ΕΕ που διαμένουν σε κράτος-μέλος διαφορετικό από το δικό τους έχουν αφιερώσει τη δράση τους στην ανάπτυξη της της δράσης των πολιτών. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) αποτελούν τους στυλοβάτες της κοινωνίας των πολιτών και διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξη του διαλόγου της κοινωνίας των

²¹ Στοιχεία του Γαλλικού Υπουργείου Εσωτερικών.

πολιτών, ενισχύοντας τη δημοκρατία και προάγοντας τα θεμελιώδη δικαιώματα. Διαμεσολαβούν μεταξύ κράτους και πολιτών, συμβάλλουν στην ανάπτυξη νέων ιδεών ενώ η εμπειρογνώσιά τους είναι χρήσιμη κατά τη χάραξη δημόσιας πολιτικής. Οι ενώσεις των αλλοδαπών πολιτών της ΕΕ διαδραματίζουν επίσης σημαντικό ρόλο στην εκπροσώπηση των συμφερόντων των πολιτών της ΕΕ που διαμένουν σε κράτος-μέλος διαφορετικό από το δικό τους. Αποτελούν σημαντικούς ενδιάμεσους κρίκους μεταξύ των αλλοδαπών πολιτών της ΕΕ, από τη μία πλευρά, και των κρατικών αρχών ή άλλων ΜΚΟ, από την άλλη.

ΜΕΡΟΣ 2

6. Συγκριτική μελέτη

Το πρόγραμμα «Πρόσβαση στα Δικαιώματα & Πολιτικός Διάλογος για Όλους» επιδιώκει την ενίσχυση της συμμετοχής των μεταναστών της ΕΕ στο δημοκρατικό και αστικό βίο της χώρας διαμονής τους. Έτσι, το πρόγραμμα προέβη στη συγκριτική μελέτη των εθνικών μελετών που εκπονήθηκαν στα κράτη-μέλη που συμμετέχουν στο πρόγραμμα. Κάθε εθνική μελέτη επικεντρώνεται σε μια συγκεκριμένη κοινότητα μεταναστών, όπως οι Πορτογάλοι μετανάστες που ζουν στη Γαλλία, οι Πολωνοί μετανάστες που ζουν στο Βέλγιο, οι Βούλγαροι μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα, οι Ρουμάνοι μετανάστες που ζουν στην Ιταλία και στην Ισπανία. Ως πρόγραμμα ερευνητικής δράσης, στοχεύει επίσης στη δημιουργία ενός προγράμματος κατάρτισης που θα ενισχύσει την ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή των πολιτών της ΕΕ που μετακινούνται σε άλλο κράτος-μέλος· το πρόγραμμα επικεντρώνεται ιδιαίτερα στις γυναίκες.

Παρουσίαση των κοινοτήτων των πολιτών της ΕΕ που έχουν επιλεγεί σε κάθε συμμετέχουσα χώρα

ι. Η κοινότητα των Πολωνών στο Βέλγιο

Παρουσίαση της μελέτης για την κοινότητα των Πολωνών στο Βέλγιο

Ιστορία

Η Πολωνία έχει μακρά ιστορία μετανάστευσης στο Βέλγιο. Ένας σημαντικός αριθμός Πολωνών ζουν στη χώρα αυτή ήδη από το 1830. Μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου και το άνοιγμα του σιδηρού παραπετάσματος, η μετακίνηση προς τη Δύση έγινε πιο εύκολη και προκάλεσε ένα νέο σημαντικό κύμα μετανάστευσης με επίκεντρο τις Βρυξέλλες. Η βαθμιαία άρση όλων των νομικών και διοικητικών φραγμών στη μετανάστευση – ως μέρος της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης – ενίσχυσε το μεταναστευτικό αυτό ρεύμα. Η μελέτη εξετάζει το πλέον πρόσφατο κύμα

μετανάστευσης που αποτελείται κυρίως από οικονομικούς μετανάστες που μετακινήθηκαν στο Βέλγιο μετά το 1990. Το 1991, οι Πολωνοί είχαν το δικαίωμα τρίμηνης παραμονής στο Βέλγιο ως τουρίστες· στο διάστημα αυτό απαγορευόταν η εργασία. Ωστόσο, η πλειοψηφία των Πολωνών που έρχονταν στο Βέλγιο ενδιαφέρονταν περισσότερο για εργασία παρά για τουρισμό. Έτσι, η παράνομη απασχόληση ήταν συνήθης μεταξύ της αυξανόμενης κοινότητας των Πολωνών και πολλοί απ' αυτούς παρέτειναν τη διαμονή τους πέρα από τα νόμιμα επιτρεπτά όρια. Το παράνομο καθεστώς πολλών από αυτούς τους μετανάστες σηματοδοτεί μία από τις κυριότερες διαφορές ανάμεσα στη μετανάστευση αυτής της εποχής και τα προηγούμενα κύματα μεταναστεύσεων. Επιπλέον, οι ισχύουσες τυπικές προϋποθέσεις παραμονής ήταν ένας από τους παράγοντες που προκάλεσαν μια παροδική μετανάστευση, καθώς οι μετανάστες συνήθως εργάζονταν για λίγους μήνες χρησιμοποιώντας την τουριστική βίζα. Μετά από το διάστημα αυτό, σε γενικές γραμμές επέστρεφαν στην Πολωνία και έστελναν ένα μέλος της οικογένειας ή ένα φιλικό τους πρόσωπο για να τους αντικαταστήσει στη δουλειά για μερικούς μήνες, ή τουλάχιστον μέχρι να μπορέσουν να ζητήσουν καινούργια τουριστική θεώρηση.

Μετά το 2004 και την ένταξη της Πολωνίας στην ΕΕ, η παράνομη διαμονή δεν αποτελούσε πλέον πρόβλημα. Ωστόσο, η παράνομη απασχόληση εξακολουθούσε να παραμένει προβληματική, καθώς το Βέλγιο άνοιξε την αγορά εργασίας του μόλις το Μάιο του 2009 (αν και η χώρα άνοιξε σταδιακά την αγορά εργασίας της στα νέα κράτη-μέλη σε συγκεκριμένους τομείς όπου υπήρχε επείγουσα ανάγκη για εργατικό δυναμικό). Σήμερα, οι Πολωνοί έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους πολίτες.

Το μέγεθος της μεταναστευτικής κοινότητας

Το μέγεθος της κοινότητας γνώρισε μεγάλες διακυμάνσεις στο πέρασμα του χρόνου. Από τις αρχές του 2000, ο αριθμός των Πολωνών στο Βέλγιο αυξάνεται σταθερά. Το 2006, 18.000 Πολωνοί ζούσαν στο Βέλγιο· το 2008 υπήρχαν στη χώρα 30.768 Πολωνοί ενώ το 2010 ο αριθμός τους ανήλθε σε 43.085.²² Ωστόσο, οι αριθμοί αυτοί αφορούν αποκλειστικά τη νόμιμη μετανάστευση ενώ ο πραγματικός αριθμός των Πολωνών που ζούν στο Βέλγιο υπολογίζεται μεταξύ 100.000 και 120.000. Σήμερα, οι

²² Γενική διεύθυνση Θεσμών και Πληθυσμού, Ομοσπονδιακές Υπηρεσίες Εσωτερικών – Πληθυσμός, Στατιστικά Στοιχεία, Πληθυσμός με βάση την εθνικότητα, το φύλο, την ηλικιακή κατηγορία κατά την 1^η Ιανουαρίου του 2006, του 2008 και του 2010.

Πολωνοί αποτελούν την τρίτη σημαντικότερη ομάδα αλλοδαπών αφίξεων (το 2007 αντιπροσώπευαν το 10% όλων των νέων αφίξεων στο Βέλγιο, μετά τους Γάλλους μετανάστες με 13%, τους Ολλανδούς μετανάστες με 12% και πριν από τους Μαροκινούς, που ήταν στην τέταρτη θέση με 8%).²³

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της πολωνικής κοινότητας του Βελγίου είναι η αναλογία των γυναικών. Η υπεροχή των γυναικών μεταξύ των μεταναστών οφείλεται στην οικονομική κατάσταση της Πολωνίας, όπου οι γυναίκες αποτελούν τη μεγαλύτερη ομάδα ανέργων, ιδίως στην ύπαιθρο. Στις Βρυξέλλες, όμως, βρίσκουν εύκολα δουλειά, πιο εύκολα από ό,τι οι άντρες, ενώ η οικιακή απασχόληση είναι συχνά πιο σταθερή από ό,τι η απασχόληση στον κατασκευαστικό τομέα.²⁴ Εντούτοις, η αναλογία των γυναικών μοιάζει να εξισώνεται με τον αριθμό των αντρών σε βάθος χρόνου.

Οι λόγοι που υποθάλλεται η μετανάστευση. Αποτύπωση μεταναστευτικών ροών.

Το βασικό κίνητρο για τη μετανάστευση των Πολωνών στη δυτική Ευρώπη είναι οικονομικό· οφείλεται στα υψηλά ποσοστά ανεργίας στην Πολωνία σε συνδυασμό με τις προοπτικές υψηλότερου εισοδήματος σε άλλες χώρες. Οι Πολωνοί έρχονται στο Βέλγιο για να βρουν απασχόληση και μια καλύτερη ποιότητα ζωής για τους ίδιους και τις οικογένειές τους. Η απασχόληση των Πολωνών στο Βέλγιο συγκεντρώνεται γενικά σε ορισμένους τομείς, όπως ο κατασκευαστικός, οι οικιακή εργασία, η υγεία, και η εποχιακή απασχόληση στη γεωργία. Οι μετανάστες αυτοί συνήθως στέλνουν ένα μεγάλο μέρος των κερδών τους στις οικογένειές τους στην Πολωνία.²⁵

Άλλη μια πτυχή της μετανάστευσης των Πολωνών είναι ότι, για πολύ καιρό, την αντιμετώπιζαν σαν κάτι προσωρινό. Αν και αυτό αλλάζει σιγά-σιγά, οι περισσότεροι μετανάστες επιθυμούν να επιστρέψουν στην Πολωνία κάποια στιγμή. Η παροδική φύση της μετανάστευσης αυτής οφείλεται σε πολλούς παράγοντες. Πρώτον, οι τυπικές προϋποθέσεις παραμονής δημιούργησαν ένα μοντέλο σύντομης παραμονής στο Βέλγιο. Έτσι, οι Πολωνοί μετανάστες εργάζονταν στο εξωτερικό για μερικούς μήνες, μετά την παρέλευση των οποίων ερχόταν στη θέση τους ένας συγγενής ή

²³ Ομάδα μελέτης Εφαρμοσμένης Δημογραφίας (UCL) & Κέντρο για την ισότητα ευκαιριών και την καταπολέμηση του ρατσισμού, *Migrations et populations issues de l'immigration en Belgique*, Στατιστική και δημογραφική Έκθεση 2009.

²⁴ KUZMA Elżbieta, 'La communauté transnationale polonaise', στο *Migrants de l'Est*, Agenda interculturel, Τεύχος 280, Βρυξέλλες, Φεβρουάριος 2010.

²⁵ Κέντρο για την ισότητα ευκαιριών και την καταπολέμηση του ρατσισμού, *Flux migratoires en provenance des nouveaux Etats membres de l'Union Européenne vers la Belgique. Tendances et perspectives*, Βέλγιο, 24 Φεβρουαρίου 2006.

ένας φίλος. Αυτές οι επαναλαμβανόμενες, σύντομες παραμονές οδήγησαν στη δημιουργία μιας οιονεί κοινότητας στη χώρα φιλοξενίας· ταυτόχρονα, επιτρέπει ακόμη και σήμερα στους Πολωνούς μετανάστες να συνδυάζουν την εργασία στο Βέλγιο με την οικογενειακή ζωή στην Πολωνία.²⁶ Η κατάσταση αυτή άλλαξε μετά την ένταξη της Πολωνίας στην ΕΕ το 2004 και, ιδίως, μετά το πλήρες άνοιγμα της βελγικής αγοράς εργασίας το 2009.

Συμπερασματικά, οι γεωπολιτικοί παράγοντες και η σταδιακή διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στο μοντέλο της μετανάστευσης, η οποία είναι πλέον κυρίως οικονομική. Η ένταξη της Πολωνίας στην ΕΕ το 2004, και το πλήρες άνοιγμα της βελγικής αγοράς εργασίας το 2009, αντιπροσωπεύουν κρίσιμες στιγμές για το καθεστώς των Πολωνών μεταναστών. Ωστόσο, οι τυπικές αυτές αλλαγές χρειάζονται ακόμη χρόνο για να μεταφραστούν σε προσωπικές στάσεις και η περίοδος που διανύουμε είναι σημαντική εποχή για την πολωνική κοινότητα, η οποία μπορεί πλέον να βγει από το σκοτάδι της παρανομίας και να παίξει έναν πιο σημαντικό ρόλο στην καθημερινή ζωή του Βελγίου.

Η οργάνωση της πολωνικής κοινότητας στο Βέλγιο

Επί σειρά ετών, οι Πολωνοί διέμεναν παράνομα στο Βέλγιο· εκείνη την εποχή, άρχισαν να αναπτύσσουν δίκτυα για να μπορέσουν να ζήσουν μια «φυσιολογική ζωή». Αυτό το δίκτυο υπηρεσιών κατάφερνε να ικανοποιεί τις περισσότερες ανάγκες των Πολωνών μεταναστών, με εξαίρεση την παιδεία και την περίθαλψη. Χάρη στην άτυπη αγορά εργασίας που οργανώθηκε γύρω από καταστήματα και κομμωτήρια, η καθημερινή ζωή των Πολωνών μεταναστών έγινε μάλλον άνετη, ιδίως σε σύγκριση με τη ζωή άλλων παράνομων μεταναστών. Το δίκτυό τους βοηθούσε επίσης τους νεοαφιχθέντες να κινηθούν στο Βέλγιο και να έχουν πρόσβαση στην άδηλη αγορά εργασίας. Η παρουσία «επαφών» όπως συγγενών, φίλων, Πολωνών ιερέων και γιατρών, βοηθούσε τους νεοαφιχθέντες να νιώθουν ασφαλείς στην καινούργια τους χώρα. Το δίκτυο αυτό εκτεινόταν από το Βέλγιο ως την Πολωνία και διευκόλυνε τη μεταφορά αγαθών, ανθρώπων και οικονομικών μέσων. Οι γλώσσες αποτελούσαν σημαντικό όπλο σ' αυτό το δίκτυο.

Με τον καιρό, το δίκτυο σιγά-σιγά παγιώθηκε. Κατά τη δεκαετία του 1980, ο συνδυασμός της αλληλεγγύης μεταξύ των μεταναστών και της παροδικής φύσης της

²⁶ LAMBRECHT Seppe, *Integration Patterns in urban contexts: the case of Polish immigration to Brussels*, ομιλία στο Πρώτο Διεθνές Συνέδριο Νέων Ερευνητών Πόλεων (FICYUrb), 11–12 Ιουνίου 2007.

μετανάστευσης οδήγησε σε οργανωτικές διευθετήσεις μέσω των οποίων οι νέοι μετανάστες είχαν εξασφαλισμένη (αδήλωτη) εργασία για μια περίοδο τριών μηνών (μετά από την οποία έληγε η βίζα τους). Η αλληλεγγύη αυτή εκφραζόταν κυρίως μεταξύ συγγενών και φίλων, πράγμα που ενδεχομένως εξηγεί γιατί οι περισσότεροι Πολωνοί του Βελγίου κατάγονται από την ίδια περιοχή: την Ποντλασία (νοτιο-ανατολική Πολωνία). Το δίκτυο αυτό έκανε τους μετανάστες να νιώθουν «στο σπίτι τους» και τους επέτρεπε να μένουν με Πολωνούς συγγενείς ή φίλους χωρίς να χρειάζεται να ενταχθούν στη βελγική κοινωνία. Παρ' όλο που αυτό σιγά-σιγά αλλάζει, η ένταξη στη βελγική κοινωνία δεν αποτελεί προτεραιότητα για τους περισσότερους Πολωνούς στο Βέλγιο. Αυτή η μορφή οργάνωσης δημιούργησε μια πραγματική «διακρατική κοινότητα» που επέτρεψε στους Πολωνούς μετανάστες να ζουν παράνομα στο Βέλγιο εξακολουθώντας να καλλιεργούν βαθείς δεσμούς με την Πολωνία.

Τα Πολωνικά μέσα ενημέρωσης στο Βέλγιο αποτελούν έναν σημαντικό δίαυλο πληροφόρησης για την κοινότητα. Εφημερίδες, διαδικτυακές κοινότητες και ραδιοφωνικά προγράμματα φτάνουν σ' έναν μεγάλο αριθμό Πολωνών μεταναστών. Τα μέσα αυτά παρέχουν πληροφορίες για τη βελγική κοινωνία ή για διοικητικά θέματα, γλωσσάρια με σημαντικούς όρους στη γαλλική και την ολλανδική γλώσσα, άρθρα για την Πολωνία και τις δραστηριότητες της κοινότητας στο Βέλγιο αλλά, ακόμη πιο σημαντικό, και αγγελίες σχετικά με την εύρεση στέγης, εργασιακές ευκαιρίες, πολωνικά προϊόντα και λεωφορειακή σύνδεση με την Πολωνία.

Η σχέση της πολωνικής κοινότητας με τους Βέλγους πολίτες και τις άλλες κοινότητες

Η πολωνική κοινότητα απολαμβάνει μια σχετικά θετική εικόνα στο Βέλγιο, παρ' όλο που ορισμένα στερεότυπα και παρεξηγήσεις εξακολουθούν να είναι γερά ριζωμένα στη νοοτροπία. Η μακρά ιστορία παρανομίας των Πολωνών μεταναστών έχει περιορίσει την επαφή τους με τη βελγική κοινωνία γενικά. Οι λιγοστές γνώσεις των τοπικών γλωσσών που περιορίζουν τη συζήτηση στα στοιχειώδη ή σε θέματα που άπτονται μόνο της εργασίας, έχουν επιδεινώσει την κατάσταση. Ως αποτέλεσμα, οι Πολωνοί γνωρίζουν τους Βέλγους κυρίως από όσα βλέπουν και όχι από όσα ακούν ή καταλαβαίνουν.²⁷ Αν και το τέλος του καθεστώτος παρανομίας έχει μεταβάλει το

²⁷ LEMAN Johan, *Sans Documents. Les immigrés de l'ombre. Latinos-Américains, Polonais et Nigériens clandestins à Bruxelles*, Πανεπιστήμιο De Boek, 1995.

πλαίσιο αυτών των σχέσεων, η σημασία της κοινότητας και των υπηρεσιών που προσφέρει εξακολουθεί να λειτουργεί ως περιοριστικός παράγοντας όσο αφορά την επαφή με τους Βέλγους.

Όσο για τις σχέσεις τους με τις άλλες κοινότητες αλλοδαπών, οι Πολωνοί εμφανίζονται λιγότερο θετικοί από τους Βέλγους. Έτσι, η στάση τους δεν είναι ιδιαίτερα φιλική· σε γενικές γραμμές, ωστόσο, οι σχέσεις αυτές παραμένουν πολιτισμένες και σπάνια γίνονται επιθετικές ή δημιουργούν ένταση.

Συμμετοχή στα κοινά: οι Πολωνοί πολίτες στις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Επίσημη συμμετοχή: προσέλευση στις κάλπες

Τόσο στις εκλογές του ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου όσο και στις αυτοδιοικητικές εκλογές στο Βέλγιο, η συμμετοχή συνολικά είναι μικρή. Το 2006, μόλις το 6,1% των εν δυνάμει ψηφοφόρων ψήφισαν στις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το 2012, ο αριθμός αυτός μειώθηκε στο 4,8%, αλλά ο αριθμός των Πολωνών ψηφοφόρων διπλασιάστηκε την περίοδο αυτή, τόσο στις Βρυξέλλες όσο και στη Φλάνδρα, γεγονός που αποτελεί πολύ θετική ένδειξη. Άλλη μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη είναι ότι οι γυναίκες εμφανίζονται πιο δραστήριες στις εκλογές από τους άντρες, σε αναλογία δύο προς έναν· αυτό δείχνει ότι οι γυναίκες είναι πιο δραστήριες στη βελγική κοινωνία από τους άντρες. Επιπλέον, ένας μικρός αριθμός Πολωνών κατέβηκαν ως υποψήφιοι στις εκλογές της τοπικής αυτοδιοίκησης στις Βρυξέλλες το 2012: και οι έξι υποψήφιοι ήταν γυναίκες.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα επίσημα αυτά στατιστικά στοιχεία λαμβάνουν υπ'όψιν μόνο τους δηλωθέντες Πολωνούς, επομένως κρύβουν το τεράστιο μέρος της κοινότητας που δεν είναι επίσημα δηλωμένοι. Στις ευρωπαϊκές εκλογές της 7^{ης} Ιουνίου 2009, εγγράφηκαν 1.357 Πολωνοί για να ψηφίσουν (από έναν δυνητικό αριθμό 28.367).²⁸ Αυτό σημαίνει ότι κάτω από το 5% των δυνητικών εκλογέων είχαν εγγραφεί στους καταλόγους για να ψηφίσουν σ' αυτές τις εκλογές. Δεν υπάρχουν πιο

²⁸ Διεύθυνση Εκλογών, Δημόσιες Υπηρεσίες Εσωτερικών – Επίσημα στατιστικά στοιχεία από τους εθνικούς καταλόγους, 11 Απριλίου 2009, Αριθμός Ευρωπαίων πολιτών που γράφτηκαν στους εκλογικούς καταλόγους την 1^η Απριλίου: στατιστικά στοιχεία ανά εθνικότητα. Διαθέσιμα στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://elections.fgov.be/index.php?id=1182&no_cache=1&print=1.

συγκεκριμένα στοιχεία· ωστόσο, είναι ξεκάθαρο ότι μόνο ένα ελάχιστο ποσοστό των Πολωνών που ζουν στο Βέλγιο ψηφίζουν.

Ακόμη, οι Πολωνοί δεν είναι πολύ δραστήριοι ούτε στη βελγική κοινωνία των πολιτών. Μόνο μια μειοψηφία (14% στη Φλάνδρα)²⁹ παίζει ενεργό ρόλο σε βελγικές ενώσεις. Οι ενώσεις αυτές είναι συνήθως συνδικαλιστικές καθώς ορισμένα συνδικάτα στόχευσαν στους Πολωνούς εργαζόμενους μέσα από μία σειρά πρωτοβουλιών. Αυτό δείχνει ότι οι οικονομικοί παράγοντες εξακολουθούν να έχουν μεγάλη σημασία για τους Πολωνούς που ζουν στο Βέλγιο.

Οι αιτίες των χαμηλών ποσοστών συμμετοχής

Το ποσοστό ανεργίας είναι πολύ χαμηλό στην πολωνική κοινότητα του Βελγίου· οι Πολωνοί εργάζονται συνήθως σκληρά κι έτσι δεν έχουν πολύ χρόνο για να σκεφτούν την πολιτική. Η μετανάστευση προσεγγίζεται ως ένα προσωρινό εργαλείο για να βγάλουν χρήματα. Η ένταξη – και κατ' επέκταση η συμμετοχή – δεν αποτελεί προτεραιότητα. Ακόμη, η δημιουργία μιας πολωνικής διακρατικής κοινότητας στο Βέλγιο προφανώς δυσχεραίνει την ένταξη. Συχνά, οι Πολωνοί που εργάζονται στο Βέλγιο δεν έχουν πολλά κίνητρα για να μάθουν γαλλικά ή ολλανδικά αφού οι περισσότεροι δουλεύουν με άλλους Πολωνούς ή χρειάζονται μόνο μια στοιχειώδη γνώση μίας από τις εθνικές γλώσσες για να κάνουν τη δουλειά τους. Ωστόσο, χωρίς επαρκή γνώση γαλλικών ή ολλανδικών, η ένταξη – και κατ' επέκταση η συμμετοχή – είναι πολύ δύσκολη καθώς η βελγική κοινωνία αποτελεί απόλυτο μυστήριο για ορισμένους μετανάστες, ακόμη και μετά από πολλά χρόνια παραμονής τους στο βασίλειο.³⁰ Επιπλέον, πολλοί Πολωνοί δεν γνωρίζουν καν ότι δικαιούνται να ψηφίζουν στο Βέλγιο ή φοβούνται ότι θα χάσουν το δικαίωμα ψήφου στην Πολωνία, εάν το κάνουν. Και εδώ επίσης το πρόβλημα είναι η γλώσσα, αλλά έχει επίσης σημασία το γεγονός ότι πολλοί προτιμούν να ψηφίζουν στις εθνικές εκλογές.

Με άλλα λόγια, η δημιουργία μιας διακρατικής κοινότητας με ισχυρούς, σταθερούς δεσμούς με την Πολωνία σε συνδυασμό με την προσωρινή μετανάστευση οδήγησαν στην ανάπτυξη μιας διακρατικής εθνοτικής κοινότητας, η κουλτούρα και οι δεσμοί πίστης της οποίας δεν προσανατολίζονται εξ ολοκλήρου ούτε στη νέα χώρα ούτε

²⁹ Vancluyse K., Hennau S., Ackaert J. (prom.) "Vanuit Pools perspectief. Een bevraging van de Poolse gemeenschap in Antwerpen", Steunpunt Gelijkekansenbeleid, Consortium Universiteit Antwerpen en Universiteit Hasselt, 2011.

³⁰ KUŹMA Elżbieta, 'La communauté transnationale polonaise' (Η διακρατική πολωνική κοινότητα), στο *Migrants de l'Est*, Agenda interculturel, Τεύχος 280, Βρυξέλλες, Φεβρουάριος 2010.

στην παλιά· αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη μόνιμη εγκατάσταση, από τη μία πλευρά, και την επιλογή μόνο της ιθαγένειας της χώρας προορισμού.³¹

Παρόλο που η ένταξη της πολωνικής κοινότητας στο Βέλγιο έχει βελτιωθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το προφίλ συμμετοχής τους είναι παρόμοιο με αυτό των άλλων ανατολικοευρωπαϊκών κοινοτήτων, σε πλήρη αντίθεση με το προφίλ των Δυτικοευρωπαίων. Πράγματι, εάν δει κανείς τις στατιστικές των εκλογών, εύκολα αντιλαμβάνεται το χάσμα συμμετοχής μεταξύ ανατολικής και δυτικής Ευρώπης σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή στις βελγικές αυτοδιοικητικές εκλογές.³² Το μέσο επίπεδο συμμετοχής των «νέων» κρατών-μελών είναι ουσιαστικά χαμηλότερο. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να εξηγηθεί εν μέρει από την απουσία συμμετοχικής παράδοσης λόγω των πρώην κομμουνιστικών καθεστώτων στις χώρες αυτές, αλλά και γενικότερα, από την έλλειψη εμπιστοσύνης στην πολιτική.

Δημοκρατία και κοινωνία των πολιτών στην Πολωνία

Άλλοι παράγοντες που εξηγούν τα χαμηλά επίπεδα συμμετοχής των Πολωνών μεταναστών στο Βέλγιο μπορούν να αναζητηθούν στην παράδοση της δημοκρατίας και της κοινωνίας των πολιτών στην Πολωνία. Σε σύγκριση με τα άλλα κράτη-μέλη, η προσέλευση στις κάλπες στις ευρωπαϊκές εκλογές είναι πολύ χαμηλή στην Πολωνία: η συμμετοχή των Πολωνών στις εκλογές του 2009 ήταν 24,52 % ενώ ο μέσος όρος της ΕΕ είναι περίπου 43%. Έτσι, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι Πολωνοί μετανάστες στο Βέλγιο δεν νιώθουν κάποια επιτακτική ανάγκη να ψηφίσουν. Ταυτόχρονα, η σύγχρονη δυναμική κοινωνία των πολιτών στην Πολωνία είναι, στην πραγματικότητα, πολύ πρόσφατη: πάνω από το 90% των πολωνικών ΜΚΟ ιδρύθηκαν μετά το 1989.³³ Η Πολωνία φαίνεται να στερείται δημοκρατικής παράδοσης για ιστορικούς λόγους.³⁴ Με άλλα λόγια: ο πολωνικός λαός δεν έχει ακόμη συνηθίσει να συμμετέχει στις εκλογές.

³¹ LAMBRECHT Seppe, *Integration Patterns in urban contexts: the case of Polish immigration to Brussels*, ομιλία στο Πρώτο Διεθνές Συνέδριο Νέων Ερευνητών Πόλεων (FICYUrb), 11 – 12 Ιουνίου 2007.

³² Βλ.: ³² Γενική διεύθυνση Θεσμών και Πληθυσμού, Ομοσπονδιακές Υπηρεσίες Εσωτερικών – Εθνικό Μητρώο, επίσημα στατιστικά εκλογικά στοιχεία κατά την 1/08/2012. Στοιχεία ανά κοινότητα, φύλο και εθνικότητα των εγγεγραμμένων και των δυνάμει εκλογέων. Διαθέσιμα στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.contact.rm.fgov.be/fr/statelc/elec.php>.

³³ ANNA GAŚSIOR-NIEMIEC and PIOTR GLIŃSKI *Europeanization of civil society in Poland*), περιοδικό Rev. soc. polit., god. 14, br. 1, str 29–47, Ζάγκρεμπ 2007.

³⁴ ROSZKOWSKA, Joanna, *Creation of civil society in Poland in comparison with European experiences* ομιλία στο Συνέδριο YouREC Conference, Νοέμβριος 2004.

ii. Η πορτογαλική κοινότητα στη Γαλλία

Παρουσίαση της μελέτης για την πορτογαλική κοινότητα στη Γαλλία

Ιστορία και σημασία της μεταναστευτικής κοινότητας

Η πορτογαλική μετανάστευση στη Γαλλία ξεκίνησε τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μπορούμε να διακρίνουμε πολλές και εντελώς διαφορετικές περιόδους μετανάστευσης στην περίοδο από το 1916 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Υπήρξαν εποχές μαζικών αφίξεων, συμπυκνμένων σε μικρό χρονικό διάστημα μόλις μερικών ετών, ακολουθούμενες από περιόδους σημαντικού αριθμού αναχωρήσεων ή αδράνειας. Ωστόσο, σημειώθηκαν δύο μείζονα μεταναστευτικά κύματα Πορτογάλων: τις δεκαετίες του 1920 και του 1960. Οι περίοδοι αυτοί έρχονται σε αντίθεση με τη μεγάλη μείωση της μετανάστευσης μεταξύ της δεκαετίας του 1930 και του 1940.

- 1916: η πορτογαλική κυβέρνηση αποστέλλει εκστρατευτική δύναμη στη Γαλλία ενώ 20.000 εργάτες προσλαμβάνονται στο πλαίσιο εργατικής συμφωνίας. Στο τέλος του πολέμου, ένας αριθμός από αυτούς τους ανθρώπους δεν επιστρέφουν στην Πορτογαλία κατά παράβαση της σχετικής συμφωνίας. Μερικοί συγγενείς τους έρχονται στη Γαλλία.
- 1921: υπάρχουν 10.000 Πορτογάλοι εργαζόμενοι στη Γαλλία.
- 1926: ένα στρατιωτικό πραξικόπημα στην Πορτογαλία φέρνει έναν μεγάλο αριθμό Πορτογάλων πολιτικών εξόριστων στη Γαλλία.
- 1931: τώρα υπάρχουν 50.000 Πορτογάλοι εργαζόμενοι στη Γαλλία που εργάζονται κυρίως στη χημική βιομηχανία, τη μεταλλουργία και τη δασοκομία. Πρόκειται ουσιαστικά για μόνιμους εργαζόμενους, σπανιότερα εποχιακούς. Είναι συγκεντρωμένοι κυρίως στις νότιες περιοχές, το Παρίσι και την περιφέρειά του και το Nord-Pas de Calais. Η συντριπτική πλειοψηφία είναι άντρες, αν και κάποιες γυναίκες φτάνουν στη Γαλλία λίγο αργότερα και σημειώνονται γεννήσεις.
- η κρίση του 1931: Οι αφίξεις των Πορτογάλων μειώνονται δραματικά αλλά δεν σταματούν τελείως παρά την πίεση που ασκείται και από τις δύο κυβερνήσεις. Πρόκειται για την πρώτη σημαντική φάση πολιτογράφησης των Πορτογάλων.
- Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος: επανεμφανίζονται τα παράνομα κανάλια μετανάστευσης.

- 1947: η πορτογαλική μετανάστευση προς τη Γαλλία μειώνεται ενώ ο αριθμός των πολιτογραφήσεων αυξάνεται.
- 1968: υπάρχουν 500.000 Πορτογάλοι στη Γαλλία.
- 1969—1970: η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από υψηλότετους αριθμούς αφίξεων με 80.000 εργαζόμενους να καταφτάνουν το 1969 και το 1970. Αν ληφθούν υπ'όψιν και οι οικογένειες των εργαζόμενων, ο συνολικός αριθμός αφίξεων και για τα δύο έτη ανέρχεται σε 120.000.
- 1974: οι Πορτογάλοι αναγορεύονται στη μεγαλύτερη ομάδα μεταναστών στη Γαλλία. Μέσα σε λίγες δεκαετίες, ο αριθμός των Πορτογάλων στη Γαλλία αυξήθηκε από 50.000 σε πάνω από 700.000.

Πώς έγιναν οι Πορτογάλοι μετανάστες κομμάτι της γαλλικής κοινωνίας;

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, η διοίκηση, οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι και η γαλλική κοινωνία γενικότερα αγνοούσαν σχεδόν τελείως την παρουσία των χιλιάδων νέων μεταναστών. Ωστόσο, από το 1964 μέχρι το 1965, οι επισφαλείς συνθήκες ζωής τους, η αυξανόμενη σημασία τους σε ορισμένους δήμους και περιοχές και η άγνοιά τους για τη γαλλική κοινωνία έριξαν ξαφνικά φως σ ένα ανθρώπινο φαινόμενο που είχε σε μεγάλο βαθμό αγνοηθεί ως τότε. Καθώς αυξανόταν ο αριθμός των άρθρων στον τύπο και των ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών προγραμμάτων για τη ζωή των Πορτογάλων, και με την προβολή της ταινίας *O Salto* το 1967, η διοίκηση, οι δήμοι, τα συνδικάτα, οι σύλλογοι και οι ανθρωπιστές ακτιβιστές επιχείρησαν να βρουν λύσεις για τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι νέοι αυτοί μετανάστες. Για παράδειγμα, το 1964, ένα συνδικάτο, η CGT (*Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας*), απευθύνθηκε για πρώτη φορά στους Πορτογάλους εργάτες στη γλώσσα τους (*O Trabalhador*). Τόσο η FO (*Εργατική Δύναμη*) όσο και η CFDT (*Γαλλική Δημοκρατική Συνομοσπονδία Εργασίας*) ακολούθησαν σύντομα το παράδειγμά της. Τα συνδικάτα των Πορτογάλων παρέμειναν περιορισμένα το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1960. Ωστόσο, από τη γενική απεργία του 1968 και μετά, και παρά ένα κάποιο ποσοστό επιστροφής στην Πορτογαλία (λόγω του φόβου και της ανεργίας και με την ενθάρρυνση των πορτογαλικών αρχών), η επιτυχία – ιδίως σε μισθολογικούς όρους – επέτρεψε στα μεγαλύτερα σωματεία να οργανωθούν και να αποκτήσουν πιο επαγγελματική κατάρτιση, ειδικότερα σε τομείς που προσανατολίζονταν προς τους Πορτογάλους. Πήραν επίσης συνδικαλιστές ηγέτες από το νέο κύμα μετανάστευσης.

Η οργάνωση της πορτογαλικής κοινότητας στη Γαλλία

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960 είχαν εμφανισθεί αρκετοί πορτογαλικοί σύλλογοι. Ήταν πολύ λίγοι σε αριθμό, επειδή εκείνη την εποχή ήταν ακόμα σε ισχύ οι περιορισμοί που προβλέπονταν από την Πράξη του 1939, περί του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι για αλλοδαπούς. Επιπλέον, ελάχιστες από αυτές τις οργανώσεις ήταν νομίμως καταγεγραμμένες, ενώ μερικές είχαν μόνον τοις πράγμασι ύπαρξη. Συχνά συνδέονταν με πολιτικά μορφώματα (το PDO είναι το καλύτερο παράδειγμα) ή με Καθολικές οργανώσεις. Αυτές οι τελευταίες ήσαν βαθιά διχασμένες μεταξύ υποστηρικτών του καθεστώτος, διαμέσου της Καθολικής Πορτογαλικής Αποστολής και των πορτογαλικών τραπεζών που λειτουργούσαν στη Γαλλία, και ομάδων της αντιπολίτευσης, με την πολυπληθέστερη αντίστοιχη ομάδα να συνδέεται με το *Presença Portuguesa*. Παράλληλα με αυτές τις οργανώσεις, τα πρώτα αθλητικά σωματεία (λέσχες ποδοσφαίρου) και «στέκια» άρχισαν να ξεφυτρώνουν, συχνά ανεπίσημα. Υπήρχε, επίσης, πληθώρα πολιτιστικών φορέων, τόσο θρησκευτικών, όσο και πολιτικά στρατευμένων.

Το 1971 υπήρχαν περίπου είκοσι σύλλογοι. Ωστόσο, ο αριθμός τους αυξανόταν σταθερά, καθώς πολλοί Πορτογάλοι μετανάστες συνειδητοποίησαν ότι δεν θα επέστρεφαν στην Πορτογαλία στο εγγύς μέλλον, και ότι τα παιδιά τους θα μεγάλωναν στη Γαλλία, τουλάχιστον για τα πρώτα χρόνια της ζωής τους. Οι σύλλογοι αυτοί ήσαν παρόμοιοι με τους πορτογαλικούς συλλογικούς φορείς όπως τους γνωρίζουμε σήμερα: φιλικές, οικογενειακές οργανώσεις, οι οποίες καθ' όλη την διάρκεια των διακοπών προσφέρουν ένα φυσικό «χώρο», όπου οι άνθρωποι θα «επιστρέφουν στις ρίζες τους» και θα αναπαράγουν τον πολιτισμό και τις παραδόσεις τους. Τα ενήλικα μέλη των ενώσεων αυτών ήταν ακόμα αρκετά προσκολλημένα στις παραδόσεις, εξ ου και η σημασία που δινόταν στις ομάδες λαϊκού πολιτισμού. Επίσης, οι οργανώσεις αυτές παρείχαν τακτικά μαθήματα πορτογαλικών σε νέους. Λόγω όλων αυτών, έως το 1972 είχαν ήδη διαμορφωθεί περίπου πενήντα πορτογαλικές ενώσεις, ενώ την παραμονή της πτώσης της δικτατορίας στις 25 Απριλίου 1974, υπήρχαν περίπου ογδόντα. Η εξαφάνιση του απολυταρχικού καθεστώτος στην Πορτογαλία και η επέκταση των ελευθεριών είχε ισχυρό αντίκτυπο στην ανάπτυξη των πορτογαλικών συλλόγων στη Γαλλία. Η εξαφάνιση των τελευταίων περιορισμών των σχετικών με τις ξένες οργανώσεις στη Γαλλία, κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1980, ενίσχυσε ακόμη περισσότερο αυτό το φαινόμενο.

Σήμερα υπάρχουν εκατοντάδες πορτογαλικές ενώσεις στη Γαλλία, αλλά είναι γενικά πολύ μικρές και η συντριπτική πλειοψηφία τους έχει πολύ περιορισμένο αριθμό μελών.

Οι πορτογαλικοί σύλλογοι γενικά συσπειρώνουν κάποιους στενούς κύκλους φίλων, ή ατόμων με οικογενειακούς δεσμούς ή με κάποιο κοινό ενδιαφέρον, το οποίο προσδίδει την «ουσία» της όποιας συγκεκριμένης δραστηριότητας υπό τον τίτλο μίας πορτογαλικής ένωσης. Είναι πολύ δύσκολο να κατηγοριοποιηθούν αυτές οι ενώσεις ή να εντοπισθεί η μεταξύ τους συνάφεια, λόγω του μεγέθους, της απομόνωσης, των διαθέσιμων μέσων και των εξειδικεύσεων τους.

Παρά την κοινή πεποίθηση, οι Πορτογάλοι που ζουν στο εξωτερικό δεν έχουν επιδείξει γενικά μεγάλη έφεση στο να συσπειρώνονται, πλην εξαιρετικών περιστάσεων, όπως οι αθλητικές εκδηλώσεις μεγάλης ακτινοβολίας στις οποίες συμμετέχει η Πορτογαλία.

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ένας μικρός αριθμός πορτογαλικών ενώσεων εγκατεστημένων στη Γαλλία, καθώς και σε διάφορες άλλες χώρες, αναπτύσσει πολλή ενέργεια υπέρ της διατήρησης μίας πλατειάς, ζωντανής εικόνας του πορτογαλικού πολιτισμού και των παραδόσεών του. Ένα από τα καλύτερα παραδείγματα τέτοιων πολύ-επίπεδων πορτογαλικών συλλογικών φορέων είναι ο “ Σύλλογος Πολιτισμού και Αναψυχής των Πορτογάλων στο Fontenay-sous-bois” (ARCPF). Επίσης, υπάρχουν οργανώσεις-ομπρέλλα των πορτογαλικών ενώσεων: η “Πορτογαλική Ομοσπονδία της Γαλλίας” (FAPF), το Car Magellan - μια πορτογαλική ένωση προσανατολισμένη στους νεαρούς, δυναμικούς απογόνους των Λουζιτανών, ή το ARE (Associação de Reencontro dos Emigrantes – Σύλλογος Επανασύνδεσης Μεταναστών), ο οποίος είναι, μεταξύ άλλων, μια ένωση Πορτογάλων μεταναστών με αμυντικό προσανατολισμό.

Η σχέση της πορτογαλικής κοινότητας με τους Γάλλους πολίτες και τις άλλες κοινότητες

Σήμερα δεν διαπιστώνουμε την ύπαρξη σημαντικών ενδείξεων σαφούς δέσμευσης της πορτογαλικής κοινότητας στον αγώνα κατά του ρατσισμού και κατά των διακρίσεων. Φαίνεται ότι υπάρχει πληθώρα λόγων που οδηγεί σε αυτό. Παρά τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που αντιμετώπισαν οι Πορτογάλοι όταν έφτασαν στη Γαλλία, όπως η διαβίωση σε παραγκουπόλεις, το μεγαλύτερο μέρος αυτής της μετανάστευσης έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960, μια εποχή έντονης οικονομικής ανάπτυξης. Η ένταξη σε τομείς όπου το πορτογαλικό εργατικό δυναμικό ήταν πολυπληθές, όπως ο οικοδομικός τομέας και η βιομηχανία, δεν δημιούργησε κανένα σοβαρό πρόβλημα. Αντίθετα, οδήγησε σε ταχεία οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση.

Σε τέτοια θέματα, οι απαντήσεις και οι απόψεις των συμμετεχόντων στην πορτογαλική ομάδα αναφοράς της μελέτης ήταν αρκετά ομοιογενείς: η προθυμία να ενσωματωθούν, η εργατικότητα και η διακριτικότητα ήταν τα πιο έντονα χαρακτηριστικά των Πορτογάλων μεταναστών. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε ήταν ότι η αφοσίωση στην δημιουργία ή την συμμετοχή σε συλλογικούς φορείς θεωρείται περισσότερο μια ευκαιρία να παραμείνουν σε επαφή με τον πορτογαλικό πολιτισμό και την κοινή καταγωγή τους, παρά μια «πολιτική» δήλωση για το που ανήκουν.

Στο βαθμό που οι πορτογαλικές ενώσεις απαντώνται κυρίως σε πολιτιστικές, αθλητικές ή εορταστικές εκδηλώσεις, σπάνια εκφράζουν ευρύτερες κοινωνικές απαιτήσεις. Στην πραγματικότητα, είναι οι ίδιοι που απέχουν από κινήματα ή συνδέσμους πιο πρόσφατων μεταναστών, για τους οποίους τα θέματα της ένταξης και της καταπολέμησης των διακρίσεων είναι πολύ πιο σημαντικά.

Συμμετοχή στα κοινά : Πορτογάλοι πολίτες στις τοπικές και στις ευρωπαϊκές εκλογές

Στη Γαλλία, η πορτογαλική κοινότητα μεταναστών, η οποία και είναι αριθμητικά η μεγαλύτερη κοινότητα μεταναστών στη χώρα, παραμένει κατ'αναλογία, η πλέον απόμακρη από τις δημοτικές και ευρωπαϊκές εκλογές.

Σαφώς, η πολιτική συμμετοχή (οριζόμενη εδώ ως συμμετοχή στην ψηφοφορία ή υποψηφιότητα στις εκλογές) αποτελεί ένα μόνο στοιχείο της ιθαγένειας, και η «αφάνεια» της πορτογαλική κοινότητας αντισταθμίζεται τουλάχιστον εν μέρει από άλλες μορφές συμμετοχής, οι οποίες συνήθως απορρέουν από συλλογικούς φορείς.

Ωστόσο, οι συγγραφείς μίας μελέτης που πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 1980 συνοψίζουν χαρακτηριστικά την κατάσταση των Πορτογάλων κατοίκων, αναφερόμενοι στην κοινότητα στη Γαλλία, ως κοινότητα «κατοίκων μη-πολιτών», ή ως κοινότητα «πολιτών απόντων» - από την Πορτογαλία.³⁵ Ο Cordeiro ήταν ο πρώτος που κατέγραψε το ζήτημα της “μη συμμετοχής των Πορτογάλων που ζουν στο εξωτερικό ως χαμένης εκλογικής πράξης”³⁶ και άσκησε κριτική στην “έλλειψη έρευνας πάνω στη

35 CARREIRA Teresa Pires, TOME Maria-Alice, Portugais et Luso-Français. Τόμος 1ος Double culture et identité (Διπλή κουλτούρα και ταυτότητα) Paris, CIEMI/Collection Migrations et Changements, 1994, σελ. 13.

36 CORDEIRO Albano, 'Les Portugais residents à l'étranger. Pourquoi ne votent-ils pas ?', (Οι Πορτογάλοι στην αλλοδαπή: γιατί δεν ψηφίζουν;) Latitudes, αρ. 10, Δεκέμβριος 2000, σελ. 14. CORDEIRO Albano, 'Portugueses de França e Eleições Autárquicas Francesas', (Πορτογάλοι στην Γαλλία και τοπικές γαλλικές εκλογές) Latitudes, αρ.11, Μάιος 2001, σελ. 66. CORDEIRO Albano, 'Comment interpreter la faible participation civique des Portugais en

πολιτική συμπεριφορά των Πορτογάλων κατοίκων”.³⁷ Ο Cordeiro υποστηρίζει ότι η κατάσταση είναι σοβαρή: ο πορτογαλικός πληθυσμός είναι "εγγενώς καχύποπτος με την πολιτική [...] Η έλλειψη εμπλοκής της μεγάλης μάζας των Πορτογάλων σε βασικές δημοκρατικές πρακτικές (ψηφοφορίες, δημόσια συζήτηση) εξασφαλίζει ότι η συμμετοχή τους στις εκλογικές διαδικασίες θα είναι συστηματικά οριακή”.³⁸ Ομοίως, η Strudel, χρησιμοποιώντας δεδομένα από την εγγραφή των Πορτογάλων ψηφοφόρων στις ευρωπαϊκές εκλογές μεταξύ 1994 και 1999, καθώς και στις δημοτικές εκλογές του 2001, σημειώνει ότι «η ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη, η οποία «κουβαλιέται» από τον Πορτογάλο που κατοικεί στη Γαλλία, είναι περιορισμένη τόσο στο πεδίο εφαρμογής της όσο και στις χρήσεις της».³⁹

Αυτό μπορεί να οφείλεται σε αντίστοιχη έλλειψη συμμετοχής στις εκλογές στην Πορτογαλία, οι οποίες επίσης συσπειρώνουν γενικά πολύ μικρό τμήμα του πορτογαλικού λαού που ζει στο εξωτερικό. Παρά το γεγονός αυτό, η πορτογαλική κοινότητα που διαμένει στο εξωτερικό έχει το δικαίωμα να ψηφίζει στις βουλευτικές εκλογές της Πορτογαλίας από το 1976. Το 2000, το δικαίωμα αυτό επεκτάθηκε για να συμπεριληφθεί και η ψήφος στις πορτογαλικές προεδρικές εκλογές.

Επιπλέον, η χαμηλή συμμετοχή των Πορτογάλων πολιτών στις εκλογές θα μπορούσε να οφείλεται στην απαξίωση της πολιτικής και στην διασπορά του πορτογαλικού πληθυσμού. Πράγματι, ο Cordeiro προβάλλει δύο άλλα επιχειρήματα για να εξηγήσει τη χαμηλή πολιτικοποίηση των Πορτογάλων: πρώτον, ότι η πολιτική δεν θεωρείται ως κάτι σημαντικό στη ζωή τους· μπορούμε να υποθέσουμε ότι η εμπειρία της δικτατορίας προκάλεσε ένα τραύμα στην πορτογαλική συλλογική μνήμη⁴⁰, το οποίο εκφράζεται ως περιφρόνηση για την πολιτική. "Όλοι αυτοί οι αγρότες δεν γνώριζαν κανένα άλλο καθεστώς πέρα από το *Estado Novo* και γι' αυτούς η δημοκρατία, τα πολιτικά δικαιώματα, τα εργασιακά δικαιώματα δεν είχαν κανένα αντίκρισμα στην κοινωνική πραγματικότητα». Δεύτερον, «η διασπορά πολλών Πορτογάλων [...] δεν προάγει την

France ? Exception ou conformisme ambiant ?', (Πώς ερμηνεύεται η χαμηλή συμμετοχή στα κοινά των Πορτογάλων στην Γαλλία; Εξαιρέση ή περιρρέων κονφορμισμός;) ό.π., Φεβρουάριος 2004, σελ. 55—68. CORDEIRO Albano, 'Le non-exercice des droits politiques par les Portugais de France', (Η μη-άσκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων από τους Πορτογάλους που διαμένουν στην Γαλλία) Hommes & Migration, αρ.1256, Ιούλιος-Αύγουστος 2005, σελ. 39—51.

37 CORDEIRO Albano, ό.π., Δεκέμβριος 2000, σελ.14.

38 Ό.π. σελ.12

39 STRUDEL Sylvie, 'La participation des Portugais aux elections europeennes et municipales en France', (Η συμμετοχή των Πορτογάλων στις Ευρωπαϊκές και στις δημοτικές εκλογές στην Γαλλία) Cahiers de l'Urmis: 'Portugais de France ; immigrés et citoyens d'Europe' (Πορτογάλοι στην Γαλλία: μετανάστες και πολίτες της Ευρώπης) αρ. 9, Φεβρουάριος 2004, σελ.76.

40 BOIS Paul, Paysans de l'Ouest, Paris, Flammarion, 1971.

ροή πληροφοριών ή τις ανταλλαγές που βοηθούν στον σχηματισμό άποψης».⁴¹ Από αυτή την άποψη, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την έννοια του «κοινωνικού κεφαλαίου» για να εξηγήσουμε τον χαμηλό βαθμό της πολιτικής συμμετοχής των Πορτογάλων. Η χαμηλή προσέλευση στις εκλογές δεν έχει μόνο πολιτικές καταβολές (πολιτική κόπωση, διαφθορά κλπ.), αλλά μπορεί επίσης να εξηγηθεί από την αποδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι, αν οι Πορτογάλοι δεν ψηφίζουν, δεν είναι επειδή έχουν κουραστεί από την πολιτική, αλλά επειδή αυτή δεν συνδέεται πλέον με τις δικές τους κοινότητες. Ωστόσο, αυτή η ιδέα είναι αμφισβητήσιμη, καθώς το πορτογαλικό δίκτυο είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένο στο πλαίσιο της μετανάστευσης και επιτρέπει την αποτελεσματική ροή πολιτικών πληροφοριών. Αν θεωρήσουμε το πορτογαλικό δίκτυο ως μια «μικρο-κοινωνία παράλληλη με την τοπική κοινωνία», οι πορτογαλικοί σύλλογοι παρέχουν έναν «τρίτο χώρο» μεταξύ της τοπικής κοινωνίας και του γαλλικού τόπου διαμονής τους και προωθούν την κατασκευή μιας πορτογαλικής ταυτότητας στη Γαλλία. Επιπλέον, σε ορισμένες χώρες όπως το Βέλγιο ή το Λουξεμβούργο, πολλοί Πορτογάλοι κατοικούν στις ίδιες περιοχές: πώς μπορεί, επομένως, η πολιτική συζήτηση να είναι απύσχα από τον κόσμο των Πορτογάλων που ζουν στο εξωτερικό;

Τέλος, το τρίτο επιχείρημα που έχει προταθεί για να εξηγήσει τη μη συμμετοχή των Πορτογάλων είναι αυτό της υιοθέτησης μιας στρατηγικής διακριτικότητας. Σύμφωνα με τον Cordeiro, η ψηφοφορία είναι απλώς ένας δείκτης που παρέχει πληροφορίες σχετικά με το βαθμό της πολιτικής δέσμευσης των Πορτογάλων. Ωστόσο, η πορτογαλική εκλογική συμμετοχή είναι ελάχιστη και παραμένει αξιόπιστη ένδειξη του βαθμού συμμετοχής μιας κοινότητας στην πολιτική ζωή. Ο Cordeiro υποστηρίζει στη συνέχεια ότι η πορτογαλική πολιτική δυσaráσκεια μπορεί επίσης να εξηγηθεί από την επιθυμία για διακριτικότητα στην κοινωνία, καθώς αυτό θεωρείται ως πιο πιθανό να ενθαρρύνει την κοινωνική κινητικότητα.

Παρά το χαμηλό ποσοστό συμμετοχής τους στις τοπικές εκλογές, ο σημαντικός πληθυσμός Πορτογάλων πολιτών στη Γαλλία έχει αναδείξει μια σειρά από Πορτογάλους υποψηφίους στις εκλογές οι οποίοι μάλιστα έχουν εκλεγεί. Στοιχεία που παρέχονται από τον Cívica (Σύνδεσμος Αιρετών Εκπροσώπων Πορτογαλικής Καταγωγής) καταδεικνύουν το βάρος των Πορτογάλων στην τοπική αυτοδιοίκηση, κυρίως στην περιφέρεια Ile-de-France, ενώ πολλοί Πορτογάλοι θέτουν υποψηφιότητα και εκλέγονται, παρά τα χαμηλά ποσοστά πορτογαλικής συμμετοχής στις τοπικές

41 ANTUNES DA CUNHA Manuel, 'Pour une etude de la reception de RTP Internacional par les Portugais de France', Cahiers de l'Urmis: 'Portugais de France; immigrants et citoyens d'Europe', ap. 9, Φεβρουάριος 2004, σελ. 43—54.

εκλογές. Επίσης, ανεξάρτητα από την πολιτική τους παθητικότητα, θα ήταν λάθος να ισχυριστούμε ότι Πορτογάλοι είναι απολίτικοι: η παθητικότητα μπορεί να αποτελεί μορφή αντίστασης. Επιπλέον, οργανισμοί όπως ο Cívica παρέχουν πληροφορίες σε φορείς, οικογένειες και κρατικούς οργανισμούς στη Γαλλία και την Πορτογαλία, και ως εκ τούτου διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στη συμμετοχή στα κοινά των Πορτογάλων πολιτών και άλλων μη-Γάλλων Ευρωπαίων πολιτών που ζουν στη Γαλλία.

iii. Η ρουμανική κοινότητα στην Ιταλία

Παρουσίαση της μελέτης για την ρουμανική κοινότητα στην Ιταλία

Η Ιστορία και η σημασία της κοινότητας των μεταναστών

Η Ιταλία έγινε χώρα υποδοχής μεταναστών μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 1970, καθώς υπήρξε χώρα μεταναστών από τις αρχές του 20ου αιώνα. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 ο πληθυσμός των μεταναστών άλλαξε σημαντικά, με την πλειοψηφία των αλλοδαπών κατοίκων να προέρχονται από τη Βόρεια Αφρική (κυρίως το Μαρόκο, την Τυνησία και την Σενεγάλη) και από τις Φιλιππίνες (οι περισσότεροι από αυτούς τους ανθρώπους ήταν γυναίκες που απασχολήθηκαν σε οικιακές εργασίες). Η κατάρρευση του σοβιετικού μπλοκ και της πρώην Γιουγκοσλαβίας οδήγησε σε συνεχή ροή ανθρώπων από χώρες της Ανατολικής και Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης, οι οποίοι πλήθαιναν σταδιακά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, όταν και ξεπέρασαν την παρουσία των Βορειο-αφρικανών και των Ασιατών.⁴² Στα τέλη της δεκαετίας του 2000, Αλβανοί και Ρουμάνοι συγκροτούσαν τις πλέον πολυάριθμες ομάδες μεταναστών.

Σε αυτό το πλαίσιο, η μετανάστευση από τη Ρουμανία ήταν πάντα ένα σημαντικό ζήτημα, τόσο πριν όσο και μετά τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης του 2007, όταν η Ρουμανία και η Βουλγαρία έγιναν κράτη μέλη της ΕΕ. Η ρουμανική μετανάστευση στην Ιταλία ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, και οι Ρουμάνοι μετανάστες κατέστησαν γρήγορα η ευρύτερη κοινότητα μεταναστών στην Ιταλία (48,4% της συνολικής εισροής των ξένων μεταξύ του 1990 και του 2004, και 56,6% του συνολικού αριθμού των αφίξεων ξένων το 2005)⁴³. Σύμφωνα με την ετήσια στατιστική έκθεση της Caritas σχετικά με την μετανάστευση, στις 31 Δεκεμβρίου του 2009 υπήρχαν περίπου 887.763 Ρουμάνοι που κατοικούσαν στην Ιταλία, ήτοι 21% του συνόλου του ξένου πληθυσμού.⁴⁴

⁴² Rusconi S., "Italy's Migration Experiences", Network Migration in Europe, 2010 (Διαδικτυακά: <http://migrationeducation.de/38.1.html?&rid=178&cHash=b18ff335ad74f6e52754cfcb43318922>, ανάρτηση: 7-12-2012)

⁴³ OECD, 2007.

⁴⁴ Caritas Italiana - Fondazione Migrantes, (2010), "XX Rapporto, Dossier 1991-2010: per una cultura dell'altro", (20^η Έκθεση, 1991-2010: Για μια κουλτούρα του Άλλου) Caritas diocesana di Roma, Edizioni Idos.

Η μετανάστευση από τη Ρουμανία οφειλόταν πρωτίστως σε θέματα σχετικά με την ασφάλεια των προσώπων: έχει υπολογιστεί ότι περίπου 70.000 Ρουμάνοι εγκατέλειψαν τη χώρα για αποφύγουν τις διώξεις κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Νικολάε Τσαουσέσκου. Μετά το 1994, ένα δεύτερο στάδιο μετανάστευσης προέκυψε, στο οποίο η μόνιμη μετανάστευση από τη Ρουμανία ήταν πολύ πιο περιορισμένη. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η προσωρινή μετανάστευση ήταν πιο συχνή, και συχνά υποκινήθηκε από ευκαιρίες σταδιοδρομίας και την προσδοκία υψηλότερου εισοδήματος. Αυτή η αύξηση της μετανάστευσης από τη Ρουμανία έγινε πιο εύκολη μετά την απελευθέρωση της κυκλοφορίας των Ρουμάνων εντός του χώρου Σένγκεν, κατόπιν της προσχώρησης της Ρουμανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.⁴⁵ Αυτό οδήγησε σε μαζικές αναχωρήσεις προς την Ισπανία και την Ιταλία, κυρίως μετά το 2003, και τώρα οι δύο αυτές χώρες έχουν γίνει οι μεγαλύτεροι αποδέκτες προσωρινών μεταναστών από τη Ρουμανία.

Πολλοί Ρουμάνοι μετανάστες στην Ιταλία εισήλθαν στη χώρα ως τουρίστες και βρήκαν μια πρώτη απασχόληση στην παραοικονομία. Παρέμειναν και μετά την λήξη της βίζας τους, και μάλιστα με την ελπίδα μιας ευκαιρίας να νομιμοποιήσουν την παραμονή τους. Η επιτυχής ενσωμάτωση των Ρουμάνων μεταναστών στην Ιταλία είναι στενά συνδεδεμένη με τη θέση των μελών της οικογένειάς τους, που ήδη διαμένουν στην Ιταλία· παρέχουν στους νεοαφιχθέντες στέγαση και την απαραίτητη υποστήριξη, όπως και επαφές στην αγορά εργασίας.

Ιστορικά, οι Ρουμάνοι μετανάστες στην Ιταλία έχουν μετακινηθεί κυρίως στις μητροπολιτικές περιοχές της Ρώμης, του Τορίνου και του Μιλάνου, στις βιομηχανικές περιοχές της βόρειας Ιταλίας, καθώς και σε γεωργικές περιοχές με ισχυρή ζήτηση για εποχικούς εργαζόμενους.⁴⁶ Τα στοιχεία της 14ης Γενικής Απογραφής Πληθυσμού που πραγματοποιήθηκε το 2001, δείχνουν ότι περίπου 42.000 Ρουμάνοι πολίτες ζούσαν στην Ιταλία εκείνη τη στιγμή, και ότι απασχολούντο κυρίως στη βιομηχανία (51% των βιομηχανικών εργατών ήταν Ρουμάνοι), με τον τομέα υπηρεσιών (29%) και το εμπόριο (15%) να ακολουθούν. Οι Ρουμάνοι εργάτες δεν εμφανίζονται ως πολυπληθής ομάδα στην απογραφή, καθώς πολλοί είναι εποχιακά απασχολούμενοι

45 Pehoiu G., Costache A., "The Dynamics of Population Emigration from Romania - Contemporary and Future Trends", (Η δυναμική των πληθυσμιακών αποδημητικών ρευμάτων από την Ρουμανία: Σύγχρονες και μελλοντικές τάσεις) World Academy of Science, Engineering and Technology, ap. 42, 2010

46 Stocchiero A., (2002), "Migration Flows and Small and Medium Sized Enterprise Internationalisation Between Romania and the Italian Veneto Region", («Μεταναστευτικές Ροές και Διεθνοποίηση των Μεσαίου μεγέθους Επιχειρήσεων μεταξύ Ρουμανίας και Ιταλίας στην περιοχή του Βένετο») in «Romania on the Path to the EU: Labour Markets, Migration and Minorities», (Η Ρουμανία καθ' οδόν για την ΕΕ: Αγορές εργασίας, Μετανάστευση και Μειονότητες) Europa-Kolleg Hamburg, Institute for Integration Research, Φύλλο συζήτησης 1/2002, Αμβούργο.

στη γεωργία, πράγμα που σημαίνει ότι τα σχετικά στοιχεία είναι περιορισμένης αξιοπιστίας, μιας και ο αριθμός Ρουμάνων εργαζόμενων σε αυτόν τον τομέα υποεκτιμάται δραματικά.⁴⁷ Παρά τα δεδομένα αυτά, τα τελευταία χρόνια οι χώρες προορισμού έχουν γίνει λιγότερο ελκυστικές για τους μετανάστες της Ρουμανίας, λόγω της οικονομικής κρίσης, η οποία έπληξε ιδιαίτερα τον τομέα των κατασκευών, παραδοσιακό επίκεντρο ενδιαφέροντος για τους Ρουμάνους εργαζόμενους μετανάστες. Ταυτόχρονα, η εκστρατεία εναντίον των Ρουμάνων μεταναστών στην Ιταλία έχει οδηγήσει πολλούς Ρουμάνους να επανεξετάσουν την απόφασή τους να μεταναστεύσουν ή να παραμείνουν στην Ιταλία.⁴⁸

Πρόσφατα, οι διακρίσεις και ο κοινωνικός αποκλεισμός, συχνά εντεινόμενος από την δημόσια συζήτηση, απετέλεσαν τα δύο κυριότερα προβλήματα που αντιμετώπισε η ρουμανική κοινότητα στην Ιταλία. Σε γενικές γραμμές, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης έχουν την τάση να διαχέουν ειδήσεις σχετικά με την εγκληματικότητα τονίζοντας τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν από μετανάστες. Κατά συνέπεια, οι μετανάστες, και σε ορισμένες περιπτώσεις συγκεκριμένες εθνότητες (Αλβανοί, Ρουμάνοι και Ρομά), στιγματίζονται ιδιαίτερα από τα μέσα ενημέρωσης και η κοινή γνώμη θεωρεί ότι οι ομάδες αυτές αποτελούν την κύρια αιτία της εγκληματικότητας και της ανασφάλειας. Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι Ιταλοί θεωρούν ότι υπάρχουν πάρα πολλοί ξένοι στη χώρα και συνηγορεί ο κυρίαρχος πολιτικός λόγος, ο οποίος έχει συνδέσει τη μετανάστευση με την (αν)ασφάλεια και εξισώνει τους μετανάστες με τους εγκληματίες και τους παράνομους μετανάστες.⁴⁹

Στην περίπτωση των Ρουμάνων μεταναστών, η αντίληψη αυτή επιδεινώνεται από το γεγονός ότι οι Ρομά συχνά θεωρείται ότι είναι ρουμανικής καταγωγής, ακόμη και αν στην πραγματικότητα προέρχονται από πολύ διαφορετικές χώρες. Οι Ρομά και οι Σίντι εγκαταστάθηκαν σε άτυπα στρατόπεδα σε πυκνοκατοικημένες περιοχές και πάντα θεωρούνταν προβληματικοί για την ασφάλεια και την κοινωνική τάξη. Δεν θα πρέπει επομένως να αποτελέσει έκπληξη ότι ορισμένες πρόσφατες δημοσιεύσεις αναφέρουν ακόμη υψηλά επίπεδα διακρίσεων εναντίον των Ρομά και Σίντι που ζουν

47 Bertazzon L. (2007), "Gli Immigrati Rumeni In Italia e In Veneto", (Οι Ρουμάνοι μετανάστες στην Ιταλία και στο Βένετο) Veneto Lavoro.

48 Pehoiu G., Costache A., "The Dynamics of Population Emigration from Romania - Contemporary and Future Trends", (Η δυναμική των πληθυσμιακών αποδημητικών ρευμάτων από την Ρουμανία: Σύγχρονες και μελλοντικές τάσεις), World Academy of Science, Engineering and Technology, αρ. 42, 2010. Torre A.R., (2008), Romania, in A.A. V.V., "Migrazione come questione sociale. Mutamento sociale, politiche e rappresentazioni in Ecuador, Romania e Ucraina", (Οι μεταναστεύσεις ως κοινωνικό ζήτημα: Κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές και κυρίαρχες προσλαμβάνουσες στον Ισημερινό, την Ρουμανία και την Ουκρανία), CeSPI Φύλλο εργασίας αρ. 57/2009.

49 Popescu T., (2008), "IMMIGRATION DISCOURSES: THE CASE OF ROMANIAN IMMIGRANTS IN ITALY", (Αφηγήσεις Μετανάστευσης: Η περίπτωση των Ρουμάνων μεταναστών στην Ιταλία) University of Alba Iulia, Romania.

σε επισφαλείς συνθήκες και ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει καταδικάσει τις διακρίσεις της Ιταλίας εναντίον των κοινοτήτων των Ρομά, όσον αφορά τη στέγαση, την πρόσβαση στη δικαιοσύνη και την κοινωνική και οικονομική ζωή.⁵⁰

Η οργάνωση της ρουμανικής κοινότητας στην Ιταλία

Η ρουμανική κοινότητα στην Ιταλία είναι ιδιαίτερα ενεργή και πρόθυμη να οργανωθεί σε διάφορες ενώσεις. Ως εκ τούτου, ο καλύτερος τρόπος για να έχουμε μια συνεπή εικόνα της κατάστασής είναι να επικεντρωθούμε σε μια τοπική μελέτη περιπτώσεως. Ακολουθώντας, επικεντρώνουμε την προσοχή μας στην Ρώμη και τον κρίσιμο ρόλο της στο εθνικό πλαίσιο που σχετίζεται με τη μεταναστευτική πολιτική. Στην ιταλική πρωτεύουσα, οι Ρουμάνοι αποτελούν τη μεγαλύτερη κοινότητα αλλοδαπών κατοίκων και αριθμούν 65.099 ανθρώπους, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία από το Ιταλικό Εθνικό Ινστιτούτο Στατιστικής.⁵¹

Επί του παρόντος, υφίστανται πάνω από 10 ρουμανικές οργανώσεις ή ενώσεις που λειτουργούν με τον ρουμανικό πληθυσμό της Ρώμης, οι οποίες είναι νομικά πρόσωπα. Μερικές από αυτές τις ενώσεις είναι επίσης μέρος εθνικών και διεθνών ομοσπονδιών, όπως της “Ρουμανικής Λίγκας”, ή του “Διεθνούς Συνδέσμου Γυναικών της Ρουμανίας”, και λαμβάνουν μέρος σε δημόσια συμβουλευτικά φόρουμ στην Ιταλία, όπως τα κατά τόπους νομαρχιακά συμβούλια για τη μετανάστευση. Οι περισσότερες από αυτές τις οργανώσεις έχουν ως στόχο την προώθηση του πολιτισμού της Ρουμανίας στην Ιταλία, αλλά και την προώθηση των πολιτικών δικαιωμάτων των Ρουμάνων που διαμένουν στην Ιταλία, την πολιτιστική και επαγγελματική κατάρτιση των νέων, καθώς και τη προώθηση εταιρικών σχέσεων μεταξύ Ιταλίας και Ρουμανίας.

⁵⁰ Human Rights Watch, (2011), “Rapport 2011” di Human Rights Watch (HRW).

⁵¹ ISTAT, (2011), “1° Gennaio 2011, La Popolazione Straniera Residente In Italia”, (1^η Ιανουαρίου 2011, Ο Πληθυσμός Αλλοδαπών διαμενόντων στην Ιταλία) Roma.

Η σχέση της ρουμανικής κοινότητας με τους Ιταλούς πολίτες και με άλλες κοινότητες που ζουν στην Ιταλία

Δύο από τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ρουμανική κοινότητα είναι ο κοινωνικός αποκλεισμός και ο στιγματισμός. Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες στατιστικές για τη μετανάστευση, οι οποίες εκδόθηκαν από την Caritas για την περίοδο μεταξύ 2008 και 2010, σημαντικές κατηγορίες συνέχισαν να διατυπώνονται κατά των Ρουμάνων, παρά το γεγονός ότι οι στατιστικές δείχνουν συνεχή άμβλυνση της συμμετοχής μεταναστών σε εγκληματικές δραστηριότητες. Όπως προαναφέρθηκε, οι Ρομά συχνά θεωρούνται Ρουμάνοι και συνδέονται με το έγκλημα στον δημόσιο διάλογο. Οι Ρομά ήταν, είναι και, κατά πάσα πιθανότητα, θα συνεχίσουν να είναι η πλέον πολυσυζητημένη κοινότητα, ενώ συχνά κατηγορούνται για απαγωγές παιδιών, παρά το γεγονός ότι η φερόμενη συμμετοχή τους σε τέτοια εγκλήματα δεν έχει αποδειχθεί ποτέ.⁵²

Σύμφωνα με τα στοιχεία που εκδόθηκαν από το “Εθνικό Παρατηρητήριο για τον Ρατσισμό” (UNAR), οι διακρίσεις στο εργασιακό περιβάλλον (αλλά όχι αποκλειστικά) επηρεάζουν κυρίως Αφρικανούς, Ρουμάνους, Κινέζους, Μαροκινούς, και Μπαγκλαντεσιανούς. Αξίζει, εν προκειμένω, να σημειωθεί ότι ορισμένες ασφαλιστικές εταιρείες αυξάνουν τα ασφάλιστρα των αυτοκινήτων τους λόγω του λεγόμενου «εθνοτικού κινδύνου».⁵³

Η ρουμανική κοινότητα είναι ευρεία και ποικιλόμορφη και είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς ένα σαφές πρότυπο ως προς το πώς αντιμετωπίζει το θέμα της ιταλικής ιθαγένειας. Σε γενικές γραμμές, οι Ρουμάνοι στην Ιταλία θεωρούν τους εαυτούς τους προσωρινούς μετανάστες και δεν έχουν ως στόχο να αναπτύξουν ισχυρούς δεσμούς με τη χώρα στην οποία ζουν.

Επιπλέον, οι Ρουμάνοι μετανάστες διατηρούν στενότερους δεσμούς με τη χώρα προέλευσής τους απ’ό,τι με τη χώρα διαμονής τους. Τείνουν, γενικά, να αντιστέκονται στο μοντέλο δημιουργίας συλλογικών οργάνων, και σπάνια εμπιστεύονται κοινωνικές-πολιτικές οργανώσεις, εκτός αν αποκομίζουν προφανή πλεονεκτήματα μέσω αυτών. Έτσι, οι σχέσεις που αναπτύσσουν με Ιταλούς υπηκόους ή με άλλες κοινότητες είναι συχνά επιφανειακές.

⁵² Caritas Italiana - Fondazione Migrantes, (2010), “XX Rapporto, Dossier 1991-2010: per una cultura dell'altro”, (20^η Έκθεση, 1991-2010: Για μια κουλτούρα του Άλλου) Caritas diocesana di Roma, Edizioni Idos.

⁵³ *Idem*.

Ως προς τις σχέσεις που συνάπτονται με τη χώρα προορισμού, η προκατάληψη που αντιμετώπιζουν οι Ρουμάνοι από την ιταλική κοινωνία συχνά οδηγεί σε αυξανόμενη αφοσίωση στον πολιτισμό καταγωγής τους. Οι Ρουμάνοι τείνουν να υιοθετούν χαρακτηριστικά μοτίβα συμπεριφοράς μεταναστευτικών κοινοτήτων, και αυτό δεν έχει αλλάξει ούτε κατόπιν της ένταξής τους στην ΕΕ. Αυτό ως επί το πλείστον οφείλεται στην απογοήτευσή τους από τα οφέλη της ένταξης στην ΕΕ και από την ενταξιακή διαδικασία εν γένει. Πολλοί Ρουμάνοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους Ευρωπαίους χρόνια πριν από την ένταξη της Ρουμανίας (όπως απέδειξε η λεγόμενη “Αιματηρή Επανάσταση” στο Βουκουρέστι, το 1989). Ως εκ τούτου, οι μακρές διαπραγματεύσεις που σχετίζονταν με αυτές τις διαδικασίες είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην βούληση των Ρουμάνων να συμμετάσχουν στην ΕΕ, ακόμη και αν δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτή η ένταξη κάνει τη ζωή πολύ πιο εύκολη για τους Ρουμάνους που επιθυμούν να διαμείνουν στην Ιταλία. Ωστόσο, σχεδόν κάθε οικογένεια στην Ρουμανία έχει επηρεαστεί από τη μετανάστευση, ενώ γενικά οι Ρουμάνοι εξακολουθούν να αισθάνονται περισσότερο «μετανάστες», παρά Ευρωπαίοι πολίτες.

Συμμετοχή στα κοινά: οι Ρουμάνοι πολίτες στις τοπικές και στις ευρωπαϊκές εκλογές

Οι Ρουμάνοι είναι πολίτες της ΕΕ από το 2007. Η ένταξη της Ρουμανίας στην ΕΕ έχει εμπλουτίσει σε μεγάλο βαθμό τα δικαιώματα της ρουμανικής κοινότητας στην Ιταλία. Το 2009, οι Ρουμάνοι ψήφισαν στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για πρώτη φορά. Μπορούσαν να συμμετάσχουν με τρεις τρόπους: ψηφίζοντας για τους υποψηφίους σε ρουμανική πρεσβεία ή προξενείο, επιστρέφοντας στη Ρουμανία για να ψηφίσουν, ή ψηφίζοντας Ιταλούς υποψηφίους στην πόλη διαμονής τους. Η τελευταία δυνατότητα προβλέπεται από την Οδηγία 93/109/CE, αλλά στην Ιταλία, το 2009, μόνο 2% των 800.000 Ρουμάνων στην Ιταλία επέλεξε να το πράξει.

Στη Ρώμη, οι 2.597 από τους 122.310 Ρουμάνους είχαν εγγραφεί για να ψηφίσουν στις ευρωπαϊκές εκλογές. Στην επαρχία του Τορίνου, με 85.817 Ρουμάνους κατοίκους, μόνο οι 2.285 πληρούσαν τους όρους συμμετοχής στις εκλογές· στο Μιλάνο, από τους 40.742 Ρουμάνους κατοίκους μόνο 735 ήσαν εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους. Αυτά τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως έλλειψη εμπιστοσύνης στους Ιταλούς υποψηφίους για το

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο· ωστόσο, οι Ρουμάνοι έδειξαν ελάχιστο ενδιαφέρον για τις ευρωεκλογές ακόμα και στην ίδια την Ρουμανία.

Οι Ρουμάνοι είναι πολίτες της ΕΕ. Ως εκ τούτου, από το 18ο έτος ηλικίας οι Ρουμάνοι κάτοικοι στην Ιταλία μπορούν να συμμετέχουν στις δημοτικές εκλογές και την εκλογή του τοπικού συμβουλίου της πόλης στην οποία ζουν. Επιπλέον, μπορούν επίσης να θέσουν υποψηφιότητα για εκλογή στα κατά τόπους συμβούλια αυτοδιοίκησης. Για να το πράξουν αυτό, οφείλουν να συμπληρώσουν ένα έντυπο και να το υποβάλλουν τουλάχιστον 90 ημέρες προ των εκλογών. Αν θέλουν να ψηφίσουν στις εκλογές πρέπει να εξασφαλίσουν ότι είναι όντως εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους. Ακόμη και στην περίπτωση των τοπικών εκλογών, η συμμετοχή των Ρουμάνων πολιτών δεν είναι ιδιαίτερα υψηλή, αν και ο πληθυσμός των Ρουμάνων που ζουν στην Ιταλία αυξάνεται και το φαινόμενο της μετανάστευσης φαίνεται να έχει γίνει πιο σταθερό από ό,τι αναμενόταν.

Το 2009, οι Ρουμάνοι είχαν την ευκαιρία να ψηφίσουν σε μια σειρά από διοικητικές εκλογές, αλλά ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις η συμμετοχή της ρουμανικής κοινότητας στην Ιταλία ήταν αρκετά χαμηλή. Μόνο 438 από τους 3.311 Ρουμάνους κατοίκους ήσαν εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους στην Κρεμόνα· στην Μπολόνια ο αντίστοιχος αριθμός ανερχόταν σε 407 από το σύνολο των 5.047· στην Φλωρεντία σε 283 από τους 5.846 ανθρώπους, και στην Πάδοβα σε 773 από τους 7.165 πιθανούς Ρουμάνους ψηφοφόρους. Αυτό θα μπορούσε να οφείλεται, εν μέρει, στο νεαρό της ηλικίας ενός μεγάλου μέρους της κοινότητας, η οποία ενδιαφέρεται περισσότερο για την ρουμανική παρά για την ιταλική πολιτική. Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι πολλοί Ρουμάνοι μετανάστες αναμένεται να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής τους και αυτό θα μπορούσε να εξηγήσει το ανεπαρκές ενδιαφέρον τους για την ιταλική πολιτική ζωή. Την ίδια στιγμή, η ρουμανική συμμετοχή στην Ιταλία γίνεται πιο δύσκολη από την έλλειψη ανοχής και την εχθρότητα προς τους μετανάστες, όπως αυτές υπήρχαν στην Ιταλία κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών.⁵⁴

Η τάση, όσον αφορά τη συμμετοχή των Ρουμάνων μεταναστών, δεν φαίνεται να έχει αλλάξει πολύ για τις αυτοδιοικητικές εκλογές του 2011. Σύμφωνα με την Έκθεση Caritas/Migrantes 2010, υπάρχουν σχεδόν 4,9 εκατομμύρια αλλοδαποί που ζουν στην Ιταλία· 1,2 εκατομμύρια είναι νέοι πολίτες της ΕΕ, και οι 887.000 είναι Ρουμάνοι (21%). Παρά το ότι οι μη Ιταλοί πολίτες της ΕΕ αντιστοιχούν σε 2% του πληθυσμού,

54 Tarantino F. (2010), "Il voto dei Romeni in Italia" in dossier Come votano gli immigranti", (Η ψήφος των Ρουμάνων στην Ιταλία, στον Φάκελλο: πώς ψηφίζουν οι μετανάστες) Torino, FIERI.

μόνο 37.000 άτομα έχουν εγγραφεί για να ψηφίσουν στις ιταλικές πόλεις κατά τη διάρκεια των τελευταίων αυτοδιοικητικών εκλογών το 2011, 24.000 από τους οποίους ήταν Ρουμάνοι.

Υπάρχει πληθώρα λόγων που θα μπορούσε να εξηγήσει τα χαμηλά ποσοστά συμμετοχής των Ρουμάνων στις εκλογές αυτές: πρώτον, η ίδια η συμμετοχή στη Ρουμανία έχει κατακρημνισθεί σε σχεδόν 50% από το 1990· συνεπώς, την αρνητική τάση συμμετοχής φαίνεται να συµμερίζεται και το σύνολο του πληθυσµού. Δεύτερον, η πλειοψηφία των Ρουμάνων κατοίκων Ιταλίας έφτασε σχετικά πρόσφατα (8 έως 10 χρόνια) και, ως εκ τούτου, αυτοί οι άνθρωποι συνδέονται ακόμη πάρα πολύ με τον πολιτισμό της Ρουμανίας. Κατά τα τελευταία χρόνια η μετανάστευση στην Ιταλία είναι πλέον μη-προσωρινή. Αυτό προκαλεί έκπληξη, δεδομένης της αύξησης της μετανάστευσης. Τρίτον, λόγω της διαφθοράς και της κακής διακυβέρνησης στη Ρουμανία, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, οι Ρουμάνοι ενδιαφέρονται όλο και λιγότερο για την πολιτική. Τέλος, η περιορισμένη πληροφόρηση για τα δικαιώματά τους επί των ψηφοφοριών, οδήγησε τους Ρουμάνους στο να μην ψηφίζουν λόγω ελλιπούς ενημέρωσης.

iv. Η ρουμανική κοινότητα στην Ισπανία

Παρουσίαση της μελέτης για την κοινότητα Ρουμάνων στην Ισπανία

Ιστορία και βάρος της μεταναστευτικής κοινότητας

Η Ρουμανία ήταν μια χώρα μετανάστευσης από τα τέλη του 19ου αιώνα. Κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος η ελεύθερη κυκλοφορία υπέστη αυστηρούς περιορισμούς. Μετά την πτώση του καθεστώτος, οι απαιτήσεις για έκδοση διαβατηρίου αλαφρύνθηκαν, αν και οι αρχές διατήρησαν καθ'όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 1990 περιοριστικούς συνοριακούς κανονισμούς (π.χ. επιβαλλόταν φόρος κατά τη διέλευση των συνόρων).

Η Ρουμανική μετανάστευση χαρακτηρίστηκε από την διαδοχή διαφορετικών φάσεων προ της ένταξης της χώρας στην ΕΕ, το 2007. Στην πρώτη φάση, η οποία διήρκεσε από το 1990 έως το 1995, περίοδο κατά την οποία η είσοδος σε διάφορες χώρες της Δυτικής Ευρώπης ήταν εξαιρετικά περιορισμένη, οι Ρουμάνοι εργαζόμενοι πήγαν κυρίως στην Ουγγαρία (οι περισσότεροι από αυτούς τους μετανάστες ήταν ουγγρικής εθνικότητας), το Ισραήλ, την Τουρκία και τη Γερμανία. Στη δεύτερη φάση, από το 1996 έως το 2002, η μετανάστευση προς την Δύση κυριάρχησε, με μεγάλο αριθμό εργαζομένων να μεταναστεύουν στην Ιταλία, και με τον αριθμό όσων κινούνταν προς την Ισπανία να αυξάνεται. Η τρίτη φάση της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού εγκαινιάστηκε συμβολικά την 1η Ιανουαρίου 2002, όταν οι χώρες του Σένγκεν αφαίρεσαν την υποχρέωση θεώρησης διαβατηρίου για τους Ρουμάνους πολίτες· ένα έγκυρο διαβατήριο ήταν το μόνο προαπαιτούμενο για την είσοδο σε αυτές τις χώρες. Μετά από αυτή την αλλαγή, σημαντικοί προορισμοί για τους Ρουμάνους μετανάστες ήσαν μεταξύ άλλων, η Ιταλία, η Ισπανία, η Πορτογαλία και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Η εξέλιξη της ρουμανικής μετανάστευσης στην Ισπανία παρουσιάζει συνεχή αύξηση μέχρι το 2006 (211.325 Ρουμάνοι μετανάστες), και μια μεγάλη έκρηξη μετά από

αυτό, λόγω ρυθμίσεων στη Συνθήκη Σένγκεν, ανερχόμενη σε 751,668 μετανάστες το 2009.⁵⁵

Υπάρχουν αρκετοί βασικοί παράγοντες που εξηγούν την πρόσφατη ρουμανική μετανάστευση στην Ισπανία. Πρώτον, υπάρχουν παράγοντες που σχετίζονται με τη Ρουμανία, όπως η ανάγκη οικονομικής ανάπτυξης και οι διαφορές στον τρόπο ζωής μεταξύ της Ρουμανίας και της Δυτικής Ευρώπης, με την τελευταία να παρέχει σαφώς ευρύτερες (οικονομικές) δυνατότητες. Δεύτερον, υπάρχουν επίσης παράγοντες που σχετίζονται με την Ισπανία, περιλαμβάνοντας την οικονομική ανάπτυξη που γνώρισε η χώρα μεταξύ 1992 και 2008, και την πρόσφατη θέση της Ισπανίας ως χώρα προορισμού για μετανάστες από όλον τον κόσμο. Η αλλαγή της Ισπανίας από χώρα προέλευσης μεταναστών σε χώρα υποδοχής είναι πρόσφατη και χαρακτηρίστηκε μάλιστα και από την αντίστοιχη αλλαγή στάσης του κράτους και της κοινωνίας σχετικά με τους μετανάστες. Τέλος, οι διεθνείς παράγοντες διαδραματίζουν επίσης ένα ρόλο, ο σημαντικότερος των οποίων είναι η δημιουργία του χώρου Σένγκεν και των κανονισμών που αφορούν στην ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτών.

Η οργάνωση της ρουμανικής κοινότητας στην Ισπανία

Τα δίκτυα μεταναστών διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της ρουμανικής μετανάστευσης στις χώρες της Νοτιοδυτικής Ευρώπης, και η Ισπανία δεν αποτελεί εξαίρεση. Αν αναλύσουμε την ρουμανική μετανάστευση χρησιμοποιώντας την έννοια των θεσμοποιημένων δικτύων, οι μετανάστες που έφυγαν από τη χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εντάχθηκαν με επιτυχία στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής τους, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της ρουμανικής μετανάστευσης στην Ισπανία. Αυτοί οι άνθρωποι ήταν οι «πρωτοπόροι», οι πρώτοι «εξερευνητές», που μείωσαν τους κινδύνους που αντιμετώπισαν τα άτομα που ακολούθησαν, με την παροχή υλικής βοήθειας και αναλαμβάνοντας ρόλο οικογένειας υποδοχής. Η μετανάστευση από τη Ρουμανία «κλιμακώθηκε, ειδικά όταν η εξορυκτική βιομηχανία υπέστη ριζική αναδιάρθρωση το 1997 και άνθρωποι έχασαν τη δουλειά τους σε μαζική κλίμακα. Έλαβαν τελικά κάποια χρηματική αποζημίωση, η οποία χρησιμοποιήθηκε σε πολλές περιπτώσεις για τη χρηματοδότηση της

55 Sandu, Dumitru, κ.ά. *A country report on romanian migration abroad: Stocks and flows after 1989*. (Εκθεση χώρας για την ρουμανική μετανάστευση σε ξένες χώρες: Σωρευτικά Μεγέθη και Μεγέθη Ροών μετά από το 1989) Migrationonline.cz, Multicultural Centre Prague.

μετανάστευσης».⁵⁶ Σύμφωνα με τον Αράνγκο, «τα κοινωνικά δίκτυα βοηθούν στην ενίσχυση ήδη υφισταμένων πληθυσμιακών συγκεντρώσεων και αποτελούν βασικό στοιχείο στη σύνθεση και τη διοχέτευση των ροών».⁵⁷ Στην Ισπανία, στην αρχή της τάσης μετανάστευσης και σε μια εποχή υψηλής ζήτησης εργασίας, η εκκλησία των Αντβεντιστών διαδραμάτισε έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη δημιουργία των δικτύων των Ρουμάνων μεταναστών. Το κοινωνικό προφίλ των μεταναστών ακολουθεί επίσης την λογική δικτύου: ενώ οι πρώτες αφίξεις ήταν σε θέση να συγκεντρώσουν ένα σχετικά μεγαλύτερο κοινωνικό ή οικονομικό κεφάλαιο, οι μετέπειτα μετανάστες ήρθαν από όλα τα υποστρώματα της ομάδας.

Ο ρόλος των δικτύων στην μετανάστευση

Η έρευνά μας δείχνει ότι οι άνθρωποι που στηρίζονται στα μεταναστευτικά δίκτυα ανήκουν σε μία μικρο-κοινότητα που είναι σε θέση να ασκήσει κάποιον έλεγχο σε αυτά τα δίκτυα και να προάγει μεταξύ των μελών τις δικές της αρχές λειτουργίας. Αυτά τα δίκτυα και η συγκέντρωση των ανθρώπων σε αυτά, επιτρέπουν να παραμένει κανείς μέλος μιας κλειστής κοινότητας. Οι δεσμοί συγγένειας και οι οικογενειακές σχέσεις που βασίζονται σε τέτοια δίκτυα έρχονται σε αντίθεση με την ιδέα της επαφής με ντόπιους ή με τις ισπανικές αρχές, και αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση των ρουμανικών κοινοτήτων Ρομά.

Γυναίκες και υπηκοότητα

Επιπλέον, η έρευνά μας έχει δείξει ότι η ισπανική αγορά εργασίας προσφέρει διαφορετικές ευκαιρίες απασχόλησης σε άνδρες και γυναίκες από την Ρουμανία, κάτι το οποίο αντανακλά, σε γενικές γραμμές, έναν καταμερισμό εργασίας με βάση το φύλο. Για παράδειγμα, οι γυναίκες εργάζονται κυρίως στον οικιακό τομέα. Αυτό ενισχύεται περαιτέρω από τις ντόπιες γυναίκες στην Ισπανία, οι οποίες μεταφέρουν τις ανισότητες που αντιμετώπισαν οι ίδιες προηγουμένως, στις γυναίκες

⁵⁶ Anghel, Remus Gabriel, Changing Statuses: Freedom of Movement, Locality and Transnationality of Irregular Romanian Migrants in Milan, (Μεταβαλλόμενες Καταστάσεις: Ελευθερία διακίνησης, Τοπικότητα και Διεθνικότητα παράτυπων Ρουμάνων Μεταναστών στο Μιλάνο) 2008

⁵⁷ Arango 2006 in Bernat, Joan Serafí & Viruela, Rafael, The Economic Crisis and Immigration. Romanian Citizens in the Ceramic Tile District of Castelló (Οικονομική κρίση και μετανάστευση: Οι Ρουμάνοι πολίτες στον τομέα παραγωγής κεραμικών του Καστέλο) In Journal of Urban and Regional Analysis, τόμος. III, 1, 2011, σελ. 45-65: 2011

μετανάστριες (Parella, 2003). Αυτό δημιουργεί ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των γυναικών από τις τοπικές κοινωνίες και τις κοινότητες των μεταναστών.

Επιπλέον, η δικτυακή στρατηγική εξεύρεσης απασχόλησης διαμορφώνει μια πρόσθετη παγίδα για τις περισσότερες γυναίκες μετανάστριες, καθιστώντας αδύνατο για αυτές το να ξεφύγουν από τους παραδοσιακούς γυναικείους τομείς, όπως η κατ'οίκον φροντίδα και η γεωργία. Ενώ η μετανάστευση μέσα από δίκτυα μπορεί να είναι χρήσιμη για την κοινωνία ως σύνολο και από οικονομική άποψη, δεν συμβάλλει πάντα στην ενδυνάμωση των γυναικών.

Λαμβάνοντας υπ'όψιν την πρόσφατη κατάσταση των Ρουμάνων μεταναστών που ζουν στην Ισπανία, μια κοινότητα στην οποία η απώλεια θέσεων εργασίας έχει επηρεάσει κυρίως άνδρες (Castelló, 2009), θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσουμε πώς αυτό επηρεάζει τους παραδοσιακούς οικογενειακούς ρόλους με βάση το φύλο. Καθώς η ζήτηση για κατ'οίκον φροντίδα παραμένει σε υψηλά επίπεδα, οι γυναίκες που έχουν τη δυνατότητα να διατηρήσουν τις θέσεις εργασίας τους αποτελούν πλέον το κύριο οικονομικό στήριγμα της οικογένειας τους. Παρά το γεγονός ότι αυτό θα μπορούσε να οδηγήσει σε επαναδιαπραγμάτευση των οικογενειακών ρόλων, δεν είναι ακόμη σαφές αν αυτό συμβαίνει στην πραγματικότητα ή εάν θα τοποθετηθεί απλά ένα ακόμη βάρος σε αυτές τις γυναίκες, με τις σημερινές ιεραρχίες, που έχουν ως βάση το φύλο, να διατηρούνται. Ως εκ τούτου, θα ήταν ενδιαφέρον να αναλύσουμε αν το μοντέλο αυτό συμβάλλει εξ ίσου στην ανάπτυξη της ζωής όλων των μελών της οικογένειας ή απλώς προωθεί τη διατήρηση των παραδοσιακών πατριαρχικών σχέσεων.

Οι Suarez και Crespo⁵⁸ διακρίνουν τέσσερις τύπους μετανάστευσης που σχετίζονται με την οικογένεια και το ρόλο των γυναικών μεταναστριών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η ατομική μετανάστευση νοείται ως η μετανάστευση με βάση την ελεύθερη ατομική επιλογή της κάθε γυναίκας. Η υποτιθέμενη ατομική μετανάστευση είναι μια μορφή μετανάστευσης η οποία νοείται ως επιλογή, αλλά τελικά υποκινείται από τις οικονομικές ανάγκες της οικογένειας. Η υποτιθέμενη οικογενειακή μετανάστευση είναι η μετανάστευση κατά την οποία γίνεται προσπάθεια απεμπλοκής από μια άνιση κατάσταση μεταξύ συντρόφων. Τέλος, η οικογενειακή μετανάστευση είναι η μετανάστευση που βασίζεται σε μια συλλογική επιλογή από όλα τα μέλη της οικογένειας.

58 Suarez, Liliana and Crespo, Paloma. Families in motion. The case of romanian women in Spain. (Οικογένειες σε κίνηση: Η περίπτωση των Ρουμάνων γυναικών στην Ισπανία) Migraciones, αρ. 21 – 2007 (σελ. 235-257).

Οι κατηγορίες αυτές αναδεικνύουν ορισμένες οικογενειακές πραγματικότητες που παραμένουν κρυφές κατά την ανάλυση των στατιστικών δεδομένων. Ο ρόλος που διαδραματίζουν οι γυναίκες στη λήψη αποφάσεων σχετικών με την μετανάστευση φαίνεται να είναι διαφορετικός από εκείνον που τους αποδίδεται από τα ποσοτικά δεδομένα, για παράδειγμα, η απόφαση μιας γυναίκας να μεταναστεύσει θα μπορούσε επίσης να είναι ένας τρόπος απόδρασης από τις δομές της πατριαρχικής οικογένειας και επαναδιαπραγμάτευσης τη θέσης της στην κοινωνία. Αντιθέτως, οι ευκαιρίες στην αγορά εργασίας και οι πατριαρχικές παραδόσεις των μεταναστευτικών δικτύων κάνουν αυτή τη μετάβαση προς την ισότητα σχεδόν αδύνατη.

Η σχέση της ρουμανικής κοινότητας με τους Ισπανούς πολίτες και τις άλλες κοινότητες που ζουν στην Ισπανία

Η έρευνά μας έχει δείξει ότι οι ταξικές διαφορές, οι οποίες στην πραγματικότητα εκλαμβάνονται ως εθνικές διαφορές από την πλειοψηφία της κοινωνίας (είτε της ρουμανικής, είτε της ισπανικής), δεν ενισχύουν την κοινωνική συμμετοχή όταν πρόκειται για τη δημιουργία σχέσεων με τους ντόπιους. Αντιθέτως, οι σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων ορίζονται αυστηρά με υλικούς όρους και συγκροτούνται γύρω από τα υλικά αγαθά. Αν οι Ρουμάνοι επαιτούν στους δρόμους, οι Ισπανοί τους παρέχουν ρούχα, χρήματα ή άλλα υλικά αγαθά. Στην πραγματικότητα, όπως το έθεσε ένα μέλος συλλόγου που εργάστηκε με Ρουμάνους επί μακρό χρονικό διάστημα: αυτή είναι η μόνη σχέση που έχουν αυτές οι ομάδες μεταξύ τους. Παρατηρήσαμε επίσης μια μικρή διαφορά με βάση την ηλικία, η οποία επηρέαζε την προθυμία ενός ατόμου να ανοιχθεί προς τους ντόπιους ή προς άλλους μετανάστες, έξω από τη δική τους κοινότητα. Οι νεότεροι Ρουμάνοι εμφανίζονται να είναι πιο ανοιχτοί και να έχουν περισσότερες επαφές με τους γείτονές τους, είτε αυτοί ήταν Ισπανοί, είτε άλλοι μετανάστες που ζούσαν στη γειτονιά. Ωστόσο, όλοι οι Ρουμάνοι που ερωτήθηκαν, δήλωσαν ότι δεν είχαν συμμετάσχει ποτέ σε εκδήλωση που διοργανώθηκε από γηγενείς Ισπανούς· ως εκ τούτου, η συμμετοχή τους στην τοπική κοινωνική ζωή είναι σχεδόν ανύπαρκτη.

Συμμετοχή στα κοινά: Οι Ρουμάνοι πολίτες στις τοπικές και στις ευρωπαϊκές εκλογές

Αντιλαμβανόμαστε την συμμετοχή στα κοινά ως τις δράσεις που αναπτύσσουν οι πολίτες, προκειμένου να επηρεάσουν τη διαμόρφωση της συλλογικής ζωής.⁵⁹ Αυτό περιλαμβάνει τη συμμετοχή στις εκλογές, στις συμμετοχικές δημοκρατικές διαδικασίες ή την κυβερνητική πολιτική, και σε συλλογικότητες με στόχο την άσκηση δημόσιας επιρροής.

Το πλέον αξιοσημείωτο γεγονός σχετικά με τους Ρουμάνους μετανάστες, το οποίο αφορά τις δύο πρώτες μορφές πολιτικής συμμετοχής και την ανάλυσή μας, είναι η έλλειψη συμμετοχής και ενδιαφέροντος στην τοπική πολιτική ζωή, όπως αποδεικνύεται από το χαμηλό επίπεδο της εκλογικής συμμετοχής τους. Υπάρχουν τρεις υποθέσεις που θα μπορούσαν να εξηγήσουν το φαινόμενο αυτό: πρώτον, είναι θέμα χρόνου. Η ρουμανική μετανάστευση είναι πολύ πρόσφατη, και μπορεί να μην υπήρξε αρκετός χρόνος για να αναπτύξουν πολιτικό ενδιαφέρον. Αν οι Ρουμάνοι δημιουργήσουν μόνιμες κοινότητες στην Ισπανία, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι πιθανό να έχουν παρόμοιες πολιτικές συμπεριφορές με τους Ισπανούς γείτονές τους.⁶⁰ Δεύτερον, θα μπορούσε να είναι πολιτιστικό ζήτημα. Η κατάσταση του να είναι ή να μην είναι κάποιος μετανάστης επηρεάζει τα πρώτα στάδια της μεταναστευτικής διαδικασίας. Ωστόσο, μετά την άφιξη των μεταναστών στην χώρα υποδοχής, η εκλογική συμπεριφορά τους καθορίζεται από τις διαδικασίες (επανα-) κοινωνικοποίησης. Τρίτον, θα μπορούσε να είναι θέμα αποτελεσματικότητας. Σε γενικές γραμμές, ο κοινωνικός μετασχηματισμός οδηγεί προς μια κοινωνία αδιαφορίας, στην οποία η ιδεολογία χάνει την αίγλη της έναντι της απαίτησης καθημερινής διαχείρισης και αποτελεσματικότητας. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ο ρόλος των πολιτικών σχετίζεται επίσης με τη διαχείριση, καθώς μια εκλογή μπορεί να θεωρηθεί ως μια αξιολόγηση του έργου που ο πολιτικός έχει φέρει εις πέρας μέχρι σήμερα. Ως αποτέλεσμα, οι μετανάστες εκλογείς ψηφίζουν μόνο σε περίπτωση που επιθυμούν να εκφράσουν την κρίση τους για την τοπική πολιτική κατάσταση. Ωστόσο, υπάρχουν και άλλα στοιχεία που φαίνεται ότι εξηγούν την έλλειψη πολιτικής

⁵⁹ González κ.ά. *Participació política i joves. Una aproximació a les pràctiques polítiques, la participació social i l'afecció política de la joventut catalana*. (Πολιτική συμμετοχή και νεολαία: Μια προσέγγιση των πολιτικών πρακτικών, της κοινωνικής συμμετοχής και των πολιτικών προτιμήσεων της καταλανικής νεολαίας) Secretaria de Joventut, Generalitat de Catalunya. Col·lecció Estudis, 22, Barcelona: 2007.

⁶⁰ Alarcón, Amado, et al., *Joves d'origen immigrant a Catalunya, Necessitats i Demandes: Una aproximació sociològica*. (Νέοι μεταναστευτικής προέλευσης στην Καταλωνία, Ανάγκες και Αιτήματα: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση) Secretaria de Joventut, Generalitat de Catalunya. Col·lecció Estudis, 27, Barcelona: 2010.

συμμετοχής εκ μέρους των Ρουμάνων πολιτών: η αντίληψή τους για τις τοπικές αρχές ως φορείς που θα πρέπει να αποφεύγονται, προκειμένου να “μην προκαλούνται προβλήματα”. η έλλειψη επιτυχημένων πολιτικών που θα αναπτύσσονταν από οργανισμούς και από τεχνοκράτες, έτσι ώστε να συρρικνώνονται τα στερεότυπα περί μετανάστευσης, αλλά και ο σωβινισμός της ευημερίας (Σημ.Μετ. ότι δηλαδή η πρόνοια πρέπει να αφορά μόνον τους ντόπιους)· η σχέση τους με τα τοπικά ιδιώματα· η έλλειψη αίσθησης του ανήκειν στην ίδια τους την κοινότητα, η οποία απορρέει από το πώς αξιολογούσαν την ιδιωτική σφαίρα κατά τη διάρκεια του κομμουνισμού⁶¹. τέλος, η διαρθρωτική τους εξάρτηση από τα δίκτυα υποστήριξης, που τους απομακρύνει από τους τοπικούς φορείς και τους (ντόπιους) πολίτες, ενώ τους φέρνει εγγύτερα σε άλλους ομοεθνείς τους.

Η κοινωνική ενσωμάτωση σημαίνει και πολιτική ενσωμάτωση;

Οι μετανάστες και οι χώρες υποδοχής έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για την «ενσωμάτωση». Η οπτική της χώρας υποδοχής, στην περίπτωση αυτή, υποθέτει ότι η ένταξη αναφέρεται στη διαδικασία του να γίνει κανείς «καλός Καταλανός ή Ισπανός», να βρει εργασία, να γνωρίσει τις τοπικές συνήθειες και τις γλώσσες και να συμμετέχει στις τοπικές εκδηλώσεις. Αντίθετα, ο μετανάστης, από την δική του οπτική, βλέπει την ένταξη ως προσανατολισμένη στην επίτευξη υψηλότερων επιπέδων οικονομικής ευημερίας, στην εύρεση εργασίας και στέγης, στις κοινωνικές πτυχές και στην εκμάθηση της τοπικής γλώσσας (ή τουλάχιστον του μέρους αυτής που θεωρεί οικονομικά χρήσιμο).

Στο πλαίσιο αυτό, οι ντόπιοι απαιτούν πολιτικές που στοχεύουν στην αύξηση των επιπέδων της «ενσωμάτωσης», ενώ οι νέο-αφιχθέντες μετανάστες δεν ανησυχούν για αυτό το ζήτημα, καθώς η πολιτική ενσωμάτωση συνήθως συνδέεται με μία συλλογική ανάγκη αντιμετώπισης κάποιας μορφής συλλογικής απειλής, που είτε δεν έχει ακόμη προκύψει, είτε δεν έχει αναγνωριστεί από την τοπική πολιτική. Ως εκ τούτου, η έλλειψη ενδιαφέροντος για την τοπική πολιτική δεν πρέπει να συγχέεται ούτε με την έλλειψη ενδιαφέροντος για την πολιτική συμμετοχή, ούτε με μια γενική έλλειψη ενδιαφέροντος για την πολιτική.

⁶¹ Cosescu, Mihaela, Migration, gender and citizenship. The case of the Romanian immigrants in Spain and Italy - the theoretical approach, (Μετανάστευση, φύλο και ιθαγένεια: Η περίπτωση των Ρουμάνων μεταναστών στην Ισπανία και στην Ιταλία) φύλλο εργασίας, 2008.

Από την άλλη πλευρά, η ευρωπαϊκή πολιτική ολοκλήρωση μπορεί να συνδεθεί με τη δημιουργία μίας αίσθησης του “ανήκειν” στην Ευρώπη. Προφανώς, αυτό δεν έχει συμβεί προς το παρόν ή, τουλάχιστον, δεν το έχουν εσωτερικεύσει ακόμη οι Ρουμάνοι μετανάστες, αντίθετα με τους Βορειο-Ευρωπαίους. Κατά συνέπεια, η αίσθηση του ότι “ανήκεις” στην Ευρώπη φαίνεται να είναι περισσότερο συνδεδεμένη με εθνικές συνθήκες, παρά με τα μεμονωμένα κέρδη από την ευρωπαϊκή μεταναστευτική νομοθεσία.

Ο ρόλος των συλλογικών φορέων

Οι ενώσεις αντιπροσωπεύουν ένα δεύτερο επίπεδο συμμετοχής στα κοινά, στο οποίο τα άτομα εμπλέκονται σε μια συλλογική προσπάθεια ικανοποίησης των απαιτήσεων ή των συμφερόντων τους. Αυτές μπορεί να σχετίζονται με πολύ διαφορετικά ζητήματα και το να αποκτήσουν πολιτική επιρροή είναι μόνο ένας πιθανός λόγος για κάτι τέτοιο.

Όσον αφορά τις εσωτερικές λειτουργίες των ενώσεων, διαπιστώσαμε κάποιες διαφορές μεταξύ των θεσμικών προσδοκιών και των προσδοκιών των διαχειριστών ή των ηγεσιών των συλλογικών οργάνων. Οι θεσμικές προσδοκίες τείνουν να ευνοούν την τοπική ένταξη των μεταναστών, την ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους, την δημιουργία χώρων ενσωμάτωσης, αλλά και την καθιέρωση «γεφυρών» μεταξύ μεταναστών και τοπικών αρχών, ή πολιτών. Αντιθέτως, οι προσδοκίες των διαχειριστών των ενώσεων είχαν την τάση να είναι γενικά προσανατολισμένες στην βελτίωση των αντιλήψεων των ντόπιων για τους μετανάστες, σπάζοντας μύθους ή στερεότυπα, καθώς και στην ανάπτυξη πολιτιστικών πρακτικών συντήρησης και δραστηριοτήτων “προσέγγισης” μεταξύ των μεταναστών και του τοπικού πληθυσμού.

Ο ρόλος των πολιτικών κομμάτων: κόμματα μεταναστών ή κόμματα με μετανάστες;

Τέλος, η ένταξη σε πολιτικά κόμματα είναι μια μορφή πολιτικής συμμετοχής, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται στα “μισά του δρόμου” μεταξύ ατομικής συμμετοχής και συλλογικής διαμόρφωσης της πραγματικότητας των μεταναστών. Στην Ισπανία υπάρχουν παραδείγματα και των δύο αυτών πραγματικοτήτων: συνολικά 586 μη-Ισπανοί υπήκοοι ήταν υποψήφιοι του Σοσιαλιστικού Κόμματος και

περίπου 500 του Λαϊκού Κόμματος στις τελευταίες τοπικές εκλογές, ενώ το PIRUM (Ιβηρικό Πολιτικό Κόμμα των Ρουμάνων) έθεσε για πρώτη φορά υποψηφιότητα σε εκλογές.

Πέρα από την ανάλυση της εμπειρίας του PIRUM, θα ήταν ενδιαφέρον να ανοίξει μια συζήτηση γύρω από την πιθανή μελλοντική πολιτική συμμετοχή των μεταναστών στις χώρες υποδοχής τους: θα ακολουθήσουν το αριστερό-δεξιό πολιτικό μοτίβο των χωρών υποδοχής τους; Θα ακολουθήσουν τα πρότυπα του εθνικισμού που υπάρχουν σε ορισμένα μέρη της χώρας υποδοχής τους; Ή θα ακολουθήσουν την κατεύθυνση του PIRUM και θα δημιουργήσουν κόμματα που θα βασίζονται στην ταυτότητά τους;

Υποθέτουμε ότι τα μελλοντικά πρότυπα εκλογικής συμμετοχής είναι πιθανότερο να αποτελούνται από ένα μείγμα όλων αυτών των δυνατοτήτων. Ωστόσο, είναι σίγουρα ενδιαφέρον το γεγονός ότι η περίπτωση του PIRUM προσθέτει μία ακόμη δυνατότητα πολιτικής συμμετοχής των μεταναστών, παράλληλα με τις πιο παραδοσιακές μορφές συμμετοχής.

v. Η βουλγαρική κοινότητα στην Ελλάδα

Παρουσίαση της μελέτης σχετικά με τη βουλγαρική κοινότητα στην Ελλάδα

Ιστορία και σημασία της κοινότητας μεταναστών

Η παρουσία Βούλγαρων μεταναστών κατέστη εμφανής για πρώτη φορά στην Ελλάδα μετά την πτώση του καθεστώτος στη Βουλγαρία το 1989. Η κατάσταση κλιμακώθηκε μεταξύ 1997 και 1998⁶², όταν, υπό ιδιαίτερες συνθήκες, η Ελλάδα νομιμοποίησε το καθεστώς όσων ζούσαν μέχρι τότε παράνομα στη χώρα.⁶³ Ένα δεύτερο μεγάλο κύμα μεταναστών από τη Βουλγαρία παρατηρήθηκε γύρω στο 2001.⁶⁴ Το τρίτο και μεγαλύτερο κύμα μετανάστευσης σημειώθηκε μεταξύ 2007 και 2009⁶⁵, όταν η Βουλγαρία έγινε μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η πρόσβαση στην Ελλάδα ήταν σχετικά εύκολη, ενώ ήταν φθηνός προορισμός για τους μετανάστες από τη Βουλγαρία σε σύγκριση με άλλες χώρες. Ως εκ τούτου, υποδέχθηκε 7,1% του συνόλου των μεταναστών από τη Βουλγαρία. Ο κυριότερος λόγος ήταν η μικρότερη απόσταση σε σύγκριση με άλλους προορισμούς. Κατά συνέπεια, τα έξοδα μεταφοράς ήταν πολύ χαμηλότερα και η επιστροφή πολύ ασφαλέστερη. Πρόκειται για σημαντικούς παράγοντες για τους μετανάστες εφόσον άφηναν πίσω τους μικρά παιδιά και άλλα μέλη της οικογένειάς τους.

Σήμερα, ο συνολικός αριθμός Βουλγάρων που κατοικούν στην Ελλάδα υπολογίζεται γύρω στις 150.000, σύμφωνα με ανεπίσημα στοιχεία. Η βουλγαρική κοινότητα είναι η δεύτερη πολυπληθέστερη κοινότητα μεταναστών στην Ελλάδα, μετά την Αλβανική. Οι Βούλγαροι ξεκίνησαν να μεταναστεύουν προς την Ελλάδα στις αρχές της

62 Η πρώτη θεσμική προσπάθεια νομιμοποίησης παράνομων μεταναστών στην Ελλάδα έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

63 Η πρώτη μαζική εισροή Βούλγαρων μεταναστών στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε παράνομα μέσω τουριστικών πρακτορείων. Οι τουρίστες από τη Βουλγαρία εισέρχονταν στη χώρα νόμιμα, κυρίως με ομαδικές θεωρήσεις εισόδου στο πλαίσιο τουριστικών πακέτων. Ωστόσο, τα λεωφορεία γύριζαν μισο-άδεια, καθώς οι «τουρίστες» έμεναν στην Ελλάδα. Έτσι, περίπου 7.000 Βούλγαροι ζούσαν ήδη στην Ελλάδα το 1993, ενώ το κύμα εισροής ακολουθούσε μια σταθερή πορεία.

64 Αυτό αποτέλεσε τη δεύτερη νομιμοποίηση παράνομων μεταναστών στην Ελλάδα.

65 Η Βουλγαρία έγινε πλήρες μέλος της ΕΕ την 1η Ιανουαρίου 2007. Ωστόσο, μέχρι την 1η Ιανουαρίου 2009 υπήρχαν εξαιρέσεις σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων από τα νέα κράτη μέλη, δηλ. τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, προς ορισμένα παλαιά κράτη-μέλη, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας.

δεκαετίας του 1990. Η πλειονότητα Βουλγάρων μεταναστών έχουν εγκατασταθεί σε μεγάλα αστικά κέντρα στην Ελλάδα, και το 30% βρίσκονται στην Αθήνα και τις κοντινές περιοχές.

Η βουλγαρική κοινότητα απαρτίζεται ως επί το πλείστον από γυναίκες και ο μέσος όρος ηλικίας τους είναι ελαφρά υψηλότερος από τους περισσότερους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα. Η πλειονότητα των μεταναστών από τη Βουλγαρία έχουν ολοκληρώσει την δευτεροβάθμια εκπαίδευση και όσοι κατοικούν σε αστικά κέντρα απασχολούνται ως επί το πλείστον στην παροχή υπηρεσιών καθαριότητας και φροντίδας ηλικιωμένων. Σε όλη την υπόλοιπη Ελλάδα, ένα σημαντικό ποσοστό του βουλγαρικού πληθυσμού απασχολείται στους τομείς της γεωργίας/κτηνοτροφίας και του τουρισμού.

Κοινωνικά χαρακτηριστικά Βουλγάρων μεταναστών

Εξ αρχής, η μετανάστευση από τη Βουλγαρία προς την Ελλάδα ήταν σαφώς από γυναίκες, καθώς ήταν δυσκολότερο για τους Βούλγαρους άρρενες να βρουν εργασία στην Ελλάδα. Οι τομείς των οικοδομών και των γεωργικών εργασιών κυριαρχήθηκαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 από Αλβανούς μετανάστες που εισήλθαν και εγκαταστάθηκαν μαζικά στην Ελλάδα στις αρχές της ίδιας δεκαετίας. Παράλληλα, υπήρχε ανάγκη για φροντίδα ηλικιωμένων και φύλαξη παιδιών στην Ελλάδα, κάτι που επέτρεπε στις γυναίκες από τη Βουλγαρία να βρουν εύκολα εργασία. Έτσι, μετά από 20 χρόνια μετανάστευσης από τη Βουλγαρία, οι γυναίκες εξακολουθούν να αποτελούν την κυριότερη ομάδα μεταναστών στους κόλπους της εν λόγω κοινότητας.⁶⁶

Η πλειονότητα των Βουλγάρων γυναικών - μεταναστριών στην Ελλάδα, είναι μεταξύ 40 και 60 ετών. Ένα μεγάλο ποσοστό είναι χωρισμένες ή χήρες και έχουν αφήσει πίσω τους μικρά παιδιά ή/και ηλικιωμένους γονείς. Οι άνδρες μετανάστες στην Ελλάδα είναι νεότεροι (κυρίως μεταξύ 25 και 45 ετών) και ζουν ως επί το πλείστον μαζί με τη σύζυγο και τα παιδιά τους στην Ελλάδα. Οι περισσότεροι είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας ή τεχνικής εκπαίδευσης, ενώ ένα μικρό ποσοστό διαθέτει πτυχίο.

Οι περισσότεροι Βούλγαροι πολίτες που ζουν στην Ελλάδα δεν έχουν κουλτούρα συλλογικής οργάνωσης και διεκδίκησης δικαιωμάτων. Αυτό αντανakλάται στη

⁶⁶ Ωστόσο, υπάρχουν πρόσφατες ενδείξεις μετανάστευσης μεγαλύτερων αριθμών νέων ανδρών από τη Βουλγαρία στην Ελλάδα.

δυσκολία ή την απροθυμία τους να οργανωθούν. Παρά τη δημιουργία διαφόρων οργανώσεων, καμία τους δεν είναι αντιπροσωπευτική. Οι οργανώσεις αυτές προσελκύουν ελάχιστα το ενδιαφέρον των Βούλγαρων μεταναστών, καθώς συχνά δεν γνωρίζουν καν την ύπαρξή τους. Παράλληλα, οι οργανώσεις σπάνια κατορθώνουν να διευρύνουν την ατζέντα τους σε θέματα κοινωνικού ενδιαφέροντος, πέραν της εκπαίδευσης και της δικτύωσης για την εξεύρεση εργασίας. Αυτή η αδυναμία αντιπροσώπευσης και συλλογικής έκφρασης της βουλγαρικής κοινότητας εμποδίζει τους φορείς (το κράτος, τα πολιτικά κόμματα, τις συνδικαλιστικές οργανώσεις ή λοιπές ΜΚΟ) να προσελκύσουν τη βουλγαρική κοινότητα σε θεσμικό επίπεδο. Εκτός αυτού, παρεμποδίζει τα μέλη της βουλγαρικής κοινότητας να ταυτιστούν ως μέλη της κοινότητας και με τις ίδιες τις οργανώσεις, ενώ αποτρέπουν την οικοδόμηση εμπιστοσύνης μεταξύ των Βούλγαρων μεταναστών και όσους επιδιώκουν να τους εκπροσωπήσουν. Επίσης, αυτές οι οργανώσεις χαρακτηρίζονται συχνά από έντονη εσωστρέφεια, η οποία επιτείνει την αδυναμία τους να υιοθετήσουν και να προβάλλουν μια ευρύτερη ενασχόληση με τη διεκδίκηση δικαιωμάτων, την καταπολέμηση διακρίσεων, και την επιδίωξη συνεργασίας με πολιτικά κόμματα, οργανώσεις και άλλες οργανώσεις μεταναστών.

Υπάρχουν επίσης επαγγελματικές διαφορές μεταξύ όσων εγκαθίστανται στην Ελλάδα μακροπρόθεσμα και όσων μεταναστεύουν για μικρή χρονική περίοδο. Στη Βουλγαρία, η πρώτη ομάδα απασχολείται στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα ως ειδικευμένο εργατικό δυναμικό⁶⁷, ενώ στην Ελλάδα απασχολούνταν αρχικά ως ανειδίκευτοι εργάτες, συνήθως στις ιδιωτικές εγκαταστάσεις των εργοδοτών τους. Ωστόσο, παρατηρείται μια σταδιακή αλλαγή στο επαγγελματικό τους καθεστώς. Η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, η επίσημη αναγνώριση πτυχίων και άλλων επαγγελματικών προσόντων, αλλά κυρίως η απόκτηση νόμιμης άδειας παραμονής, τους δίνει τα απαραίτητα προσόντα για να εισέρχονται στην αγορά εργασίας σε σχετικά ισότιμη βάση και να αναζητούν καλύτερες θέσεις εργασίας. Ως εκ τούτου, μετά την απόκτηση άδειας παραμονής και εργασίας, πολλές μετανάστριες που αρχικά εργάζονταν ως οικιακές βοηθοί, απασχολούνται σήμερα ως ειδικευμένο προσωπικό, ιδίως στον τομέα των υπηρεσιών. Επίσης, υπήρξε μια σχετική αύξηση των Βούλγαρων ελεύθερων επαγγελματιών, κυρίως στο εμπόριο τροφίμων και στον τομέα των μεταφορών.

67 Σχεδόν όλες οι μετανάστριες που ήλθαν στην Ελλάδα πριν από το 1997 είχαν εργασθεί στο δημόσιο τομέα της Βουλγαρίας.

Η δεύτερη ομάδα Βούλγαρων μεταναστών στην Ελλάδα – με σχετικά βραχυπρόθεσμες προοπτικές διαμονής – συνήθως βρίσκουν θέσεις ως ανειδίκευτοι ή ειδικευμένοι εργάτες σε θέσεις παρόμοιες με αυτές που κατείχαν στη Βουλγαρία.

Στην Ελλάδα, δεν υπάρχει αξιοσημείωτος αριθμός Βούλγαρων μεταναστών δεύτερης γενιάς με την κλασσική έννοια του όρου. Πολύ λίγα παιδιά έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα από Βούλγαρους μετανάστες, καθώς η άφιξη των πρώτων εξ αυτών είναι σχετικά πρόσφατη ακόμη (αρχές της δεκαετίας του 1990). Ωστόσο, μετά από τις πρόσφατες διαδικασίες νομιμοποίησης, πολλές μετανάστριες από τη Βουλγαρία βρήκαν μόνιμη δουλειά και έφεραν στη συνέχεια τα μικρά τους παιδιά στην Ελλάδα. Αυτά τα παιδιά, αν και γεννήθηκαν στη Βουλγαρία, όπου πέρασαν τα πρώτα χρόνια της ζωής τους, ίσως και να φοίτησαν στις πρώτες τάξεις του σχολείου, συνεχίζουν τώρα την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια τους εκπαίδευση σε δημόσια σχολεία της Ελλάδας. Ορισμένα μάλιστα έχουν ήδη ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε ελληνικά σχολεία και, είτε παραμένουν στην Ελλάδα για να εργαστούν ή να σπουδάσουν σε ιδρύματα ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης, είτε επιστρέφουν στη Βουλγαρία για να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε βουλγαρικά πανεπιστήμια.

Η σχέση της βουλγαρικής κοινότητας με τους Έλληνες πολίτες και τις άλλες κοινότητες που ζουν στην Ελλάδα

Σε γενικές γραμμές, η ένταξη της Βουλγαρίας στην ΕΕ και η επίσημη υιοθέτηση και κατοχύρωση των δικαιωμάτων του Ευρωπαίου πολίτη για τους Βούλγαρους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα δεν άλλαξε ιδιαίτερα τη θέση τους στην αγορά εργασίας ή στην κοινωνία. Ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν περιπτώσεις διακρίσεων ως προς τις συνθήκες εργασίας. Παράλληλα, οι Βούλγαροι μετανάστες στην Ελλάδα εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν προβλήματα αδήλωτης απασχόλησης, ανεργίας και θέσεων χαμηλής εξειδίκευσης που δεν ανταποκρίνονται στα προσόντα τους. Οι μετανάστριες από τη Βουλγαρία πέφτουν συχνά θύματα διακρίσεων, δεδομένων των τομέων στους οποίους απασχολούνται συνήθως (φροντίδα και καθαριότητα). Η ιδιότητα του ευρωπαίου πολίτη δεν μπορεί να το αλλάξει αυτό, καθώς αυτές οι διακρίσεις προκύπτουν από διαδεδομένες πρακτικές οικονομικής εκμετάλλευσης των μεταναστών που εργάζονται στους τομείς αυτούς. Αντιθέτως, οι παράγοντες που φαίνεται να έχουν το μεγαλύτερο αντίκτυπο στην κοινωνική ένταξη των Βούλγαρων μεταναστών είναι η διάρκεια της εγκατάστασής τους, η γνώση της γλώσσας και η δυνατότητα εξεύρεσης μόνιμης εργασίας.

Δεν υπάρχουν αναφορές περιστατικών που να αφορούν τις σχέσεις Βούλγαρων μεταναστών στην Ελλάδα είτε με Έλληνες είτε με άλλες εθνικές ομάδες. Η γεωγραφική συγκέντρωση των Βούλγαρων στην Αθήνα συμβαδίζει με την αντίστοιχη συγκέντρωση άλλων μεταναστευτικών κοινοτήτων από άλλες χώρες. Ωστόσο, παρατηρήθηκε σχεδόν παντελής έλλειψη σχέσεων μεταξύ Βούλγαρων πρώτης γενιάς και άλλων εθνικοτήτων τόσο σε συλλογικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο. Σε αντίθεση με τους γονείς τους, τα παιδιά Βούλγαρων μεταναστών όχι μόνο δηλώνουν συχνά ότι έχουν φίλους Έλληνες, αλλά και ότι έχουν φίλους με καταγωγή από άλλες χώρες, κυρίως από την Αλβανία, την Πολωνία και την Ουκρανία.

Οι σχέσεις μεταξύ Βούλγαρων μεταναστών και Ελλήνων υπηκόων μπορούν να διαχωριστούν σε δύο επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορά τις σχέσεις με τους Έλληνες σε ατομικό/προσωπικό επίπεδο. Σε αυτό το επίπεδο, η σχέση είναι αμφίσημη, δεδομένου ότι οι Έλληνες θεωρούν συχνά ότι οι Βούλγαροι είναι άτομα χαμηλότερου επιπέδου.

Το δεύτερο επίπεδο αφορά τις σχέσεις μεταξύ Βούλγαρων και Ελλήνων σε δημόσιους χώρους.⁶⁸ Σε αυτό το επίπεδο, υπήρξαν περιπτώσεις ρατσισμού. Ωστόσο δεν ήταν στοχευμένες σε μια συγκεκριμένη εθνότητα, αλλά συνήθως έχουν ως αποδέκτες το σύνολο των μεταναστών.

Η οργάνωση της Βουλγαρικής κοινότητας στην Ελλάδα

Η συμμετοχή Βούλγαρων μεταναστών στις υφιστάμενες οργανώσεις είναι περιορισμένη. Οι Βούλγαροι μετανάστες κρατούν γενικά τις αποστάσεις τους από τις συλλογικές οργανώσεις των συμπατριωτών τους και από την πολιτική ζωή γενικότερα. Αφετέρου, οι οργανώσεις της βουλγαρικής κοινότητας δεν έχουν να επιδείξουν αξιόλογες δραστηριότητες πέρα από το θέμα των σχολείων. Ωστόσο, το ενδιαφέρον των οργανώσεων και των ίδιων των Βούλγαρων μεταναστών στην κοινωνική και επαγγελματική ένταξη αυξήθηκε κατά τη διάρκεια της περιόδου που προηγήθηκε της ένταξης της Βουλγαρίας στην ΕΕ, όταν ήταν έντονα τα θέματα της διαφύλαξης και της απολαβής κοινωνικών δικαιωμάτων.

Το χαμηλό ποσοστό συμμετοχής των Βούλγαρων μεταναστών στις υπάρχουσες βουλγαρικές κοινότητες στην Ελλάδα δεν θα πρέπει να αποδοθεί σε προσωπικούς

⁶⁸ Ως «δημόσιοι χώροι» νοούνται οι δρόμοι, τα καταστήματα, ο χώρος εργασίας, κ.λπ., συμπεριλαμβανομένων των συναλλαγών με τις δημόσιες υπηρεσίες.

λόγους που αφορούν τη δημοτικότητα των εκπροσώπων και των ηγετών τους. Αντιθέτως, οι λόγοι μπορούν να αναζητηθούν στην αντίληψη των μεταναστών για τον ίδιο τους τον εαυτό, τις αδυναμίες αυτών των οργανώσεων, καθώς και τις ανεπάρκειες της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής. Τα μέλη της βουλγαρικής κοινότητας στην Ελλάδα έχουν σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο, ενώ η ελίτ της είναι άτομα ιδιαίτεως δραστήρια που κατέχουν πτυχία ανώτερης/ανώτατης εκπαίδευσης. Οι μεγαλύτερης ηλικίας Βούλγαροι μετανάστες, που έχουν ζήσει μεγαλύτερο διάστημα στην Ελλάδα, έφεραν μαζί τους ορισμένα από τα χαρακτηριστικά και τις εμπειρίες του πρώην κομμουνιστικού καθεστώτος, συμπεριλαμβανομένης της αδράνειας και της έλλειψης οργανωτικών δεξιοτήτων. Αντιθέτως, οι νέοι Βούλγαροι έφεραν μαζί τους τις εμπειρίες του αχαλίνωτου καπιταλισμού (του ατομικισμού και της απόλυτης προτεραιότητας στο οικονομικό όφελος) που έχει κυριαρχήσει στη Βουλγαρία τα τελευταία χρόνια, και οι οποίες τους ανάγκασαν ουσιαστικά να μεταναστεύσουν. Έτσι, η βουλγαρική κοινότητα στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από μια έλλειψη κουλτούρας συλλογικής διεκδίκησης δικαιωμάτων και πολιτικής οργάνωσης.

Πέραν τούτου, υπάρχει έλλειψη κοινών στόχων στους κόλπους της βουλγαρικής κοινότητας στην Ελλάδα. Αυτό οφείλεται στην αυξημένη κινητικότητα του βουλγαρικού πληθυσμού, ο οποίος – παρά την μακροπρόθεσμη παραμονή του στην Ελλάδα – επιδιώκει συχνά να επιστρέψει στη Βουλγαρία, ακόμη και για προσωρινό διάστημα. Παράλληλα, η βουλγαρική κοινότητα στην Ελλάδα δεν έχει επίσης κοινούς στόχους εξαιτίας του γεγονότος ότι πολλά από τα μέλη της κοινότητας θεωρούν την παρουσία τους στην Ελλάδα προσωρινή. Επίσης, δεν αντιλαμβάνονται τον ρόλο της κοινότητάς τους ως παράγοντα οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ελλάδα (π.χ. για την απασχόληση, την οικονομία, την κοινωνική δραστηριότητα, τον συνδικαλισμό, κ.λπ.).

Ακόμη μια σημαντική διαπίστωση της έρευνάς μας είναι η ευρέως διαδεδομένη αντίληψη σχετικά με τη μη ισότιμη θέση των οικονομικών μεταναστών, παρά την ένταξη της Βουλγαρίας στην ΕΕ. Μεγάλος αριθμός Βούλγαρων μεταναστών (κυρίως πρώτης γενιάς) συμφώνησαν με την πρόταση «δεν μπορείς να είσαι ισότιμος πολίτης σε μια ξένη χώρα, ακόμη και αν αυτή η χώρα ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση».

Ταυτόχρονα, υπάρχει έλλειψη οργανωμένων και συστηματικών διαδικασιών για διαβούλευση και συνεργασία μεταξύ των ελληνικών αρχών, που είναι αρμόδιες για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της μεταναστευτικής πολιτικής, και των οργανώσεων μεταναστών στην Ελλάδα. Αυτό περιορίζει τα κίνητρα συμμετοχής των

μεταναστών σε οργανώσεις και την πιθανότητα σημαντικής αναγνώρισης των οργανώσεών τους ως «μεσολαβητών» ή ως φορέων που προάγουν τα δικαιώματα και συμμετέχουν στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής πολιτικής. Εν ολίγοις, η έλλειψη θεσμικής εκπροσώπησης των μεταναστών για διάφορες πρωτοβουλίες αποδυναμώνει τα κίνητρα για τη συλλογική τους οργάνωση και συμμετοχή. Ωστόσο, είναι ζωτικής σημασίας η συλλογική συμμετοχή τους στις θεσμικές διαδικασίες και μηχανισμούς. Τέλος, υπάρχουν μεμονωμένα περιστατικά μεταχείρισης των Βούλγαρων υπηκόων ως μεταναστών από τρίτες χώρες και όχι ως πολιτών της ΕΕ, κάτι που ενισχύει την πεποίθηση των μεταναστών για την (αν)αποτελεσματικότητα των μηχανισμών συλλογικής εκπροσώπησης τους.

Σε ότι αφορά τις σχέσεις με πολιτικά κόμματα και φορείς, οι υπάρχουσες οργανώσεις των Βούλγαρων μεταναστών στην Ελλάδα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως εφαλτήριο για την αναζήτηση ευκαιριών για συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτική ζωή της Ελλάδας. Η έρευνα διαπίστωσε ότι οι σχέσεις μεταξύ των οργανώσεων και των βουλγαρικών αρχών έχουν ενισχυθεί τα τελευταία χρόνια χάρη στη δυνατότητα χρηματοδότησης σχολείων για παιδιά μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα.

Εκτός από αυτές τις οργανώσεις, αξίζει να σημειωθεί η έκδοση εφημερίδων στην Αθήνα που απευθύνονται σε Βούλγαρους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα. Αυτές οι εφημερίδες είναι εφάμιλλες,⁶⁹ με κοινά χαρακτηριστικά, με τις μεταναστευτικές οργανώσεις. Πρώτον, παρέχουν υπηρεσίες όπως πληροφορίες σχετικά με την διαδικασία διοικητικής εγκατάστασης, την ασφάλιση, τη συνταξιοδότηση, τις παροχές σύνταξης, την εξεύρεση εργασίας, κ.λπ. Δεύτερον, προσφέρουν επαφές με το εθνικό κέντρο και συμβάλλουν στη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας. Αυτό ισχύει ιδίως για τις εκδόσεις σχετικά με την ιστορία της Βουλγαρίας, την παρουσίαση έργων μεταναστών και την διοργάνωση επισκέψεων επιφανών Βούλγαρων εκπροσώπων κυρίως από το χώρο του πολιτισμού, κ.λπ. Τέλος, αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα της μεταναστευτικής κοινότητας: κάθε συντάκτης ή διευθυντής⁷⁰ μιας εφημερίδας που απευθύνεται στους μετανάστες ιδρύει συνήθως μια οργάνωση μετά την εδραίωση της εφημερίδας του.

Σήμερα υπάρχουν τέσσερις βουλγαρόφωνες εφημερίδες στην Ελλάδα: *Bulgaria Today*, *Bulgarian Voice*, *KONTAKTI* και *Bulgarian News*. Η τελευταία συντάσσεται και εκδίδεται στη Βουλγαρία και έπειτα αποστέλλεται στην Ελλάδα και την Κύπρο.

⁶⁹ Η αντιστρόφως. Πρόκειται για το γνωστό δίλημμα του αυγού και της κότας.

⁷⁰ Όπως ακριβώς οι μετανάστες από τη Βουλγαρία είναι στην πλειονότητά τους γυναίκες, το ίδιο και η εκπροσώπηση των συμφερόντων τους (εφημερίδες και οργανώσεις) γίνεται ως επί το πλείστον από γυναίκες.

Συμμετοχή στα κοινά: οι Βούλγαροι πολίτες στις εκλογές για την τοπική αυτοδιοίκηση και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Οι Βούλγαροι μετανάστες στην πολιτική ζωή και τους δημοκρατικούς θεσμούς

Η εκπροσώπηση της βουλγαρικής κοινότητας από πλευράς υποψηφίων φαίνεται εντυπωσιακή. Κατά τη διάρκεια δύο εκλογικών αναμετρήσεων που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα μετά την ένταξη της Βουλγαρίας στην ΕΕ (ευρωεκλογές του 2009 και δημοτικές και περιφερειακές εκλογές του 2010), στις οποίες είχαν δικαίωμα να συμμετέχουν πολίτες της Κοινότητας, τρεις Βούλγαροι μετανάστες ⁷¹ υπέβαλαν υποψηφιότητα ως μέλη ελληνικών πολιτικών κομμάτων και συνασπισμών. Ωστόσο, ο αριθμός των υποψηφίων δεν είναι ανάλογος της συμμετοχής των Βούλγαρων μεταναστών στην εκλογική διαδικασία, η οποία ήταν ιδιαίτερα χαμηλή σε σύγκριση με τον αριθμό των Βούλγαρων υπηκόων με δικαίωμα ψήφου.

Παρά τη συμμετοχή τριών εκπροσώπων της βουλγαρικής κοινότητας στα ψηφοδέλτια των ελληνικών πολιτικών κομμάτων στις τελευταίες ευρωπαϊκές και τοπικές εκλογές, η πλειονότητα των Βούλγαρων μεταναστών δεν επέλεξε να συμμετάσχει ούτε στην πολιτική ζωή της Ελλάδας ούτε σε οποιαδήποτε άλλη δημοκρατική διαδικασία. Αντιθέτως, το κυριότερο μέλημά τους ήταν να διαφυλάξουν την εργασία τους. Δεν υπάρχει επομένως ιδιαίτερη επίγνωση του πιθανού αντίκτυπου της συμμετοχής στα κοινά στις πολιτικές εξελίξεις, μέσω της συλλογικής δράσης. Το ποσοστό των Βούλγαρων που είναι εγγεγραμμένοι στους ελληνικούς εκλογικούς καταλόγους εκτιμάται σε περίπου 2% του συνολικού πληθυσμού των Βούλγαρων μεταναστών που ζουν στην Ελλάδα.

Οι Ευρωεκλογές του 2009 προσέφεραν στους Βούλγαρους που ζουν στην Ελλάδα την πρώτη ευκαιρία να συμμετάσχουν στην πολιτική ζωή της νέας τους χώρας. Όμως, η συμμετοχή ήταν υπερβολικά χαμηλή. Μόλις 163 Βούλγαροι υπήκοοι

⁷¹ Πρόκειται για τους: Την Blagorodna Filevska με το ΠΑΣΟΚ στις ευρωεκλογές του 2009, την Diliana Bairaktarova με το Πανελλήνιο Άρμα Πολιτών για την Περιφέρεια Αττικής στις περιφερειακές εκλογές του 2010, και την Nedialka Karagiozova με τον συνασπισμό του υποψηφίου για τη δημαρχία Αθηνών, Γιώργου Καμίνη, στις δημοτικές εκλογές του 2010. Καμία από τις τρεις υποψήφιες δεν πέτυχε να εκλεγεί. Όλες έχουν υπηρετήσει ως συντάκτες ή διευθύντριες εφημερίδων που απευθύνονται σε Βούλγαρους μετανάστες στην Ελλάδα.

ενεγράφησαν για να ψηφίσουν, σε συνολικό εκτιμώμενο πληθυσμό περίπου 100.000 Βούλγαρων υπηκόων που ζούσαν στην Ελλάδα την εποχή εκείνη.

Όσον αφορά τις δημοτικές εκλογές του 2010, φαίνεται ότι 2.059 Βούλγαροι πολίτες άσκησαν το δικαίωμα ψήφου τους, σε συνολικό πληθυσμό που εκτιμάται από διάφορες οργανώσεις της βουλγαρικής κοινότητας ότι ξεπερνά τις 100.000. Η συμμετοχή των Βούλγαρων υπηκόων είναι πολύ χαμηλότερη από αυτή των Βρετανών και Γερμανών υπηκόων: 30% των Βρετανών και 18% των Γερμανών μεταναστών συμμετείχαν στις τελευταίες δημοτικές εκλογές, έναντι περίπου 2% των Βούλγαρων υπηκόων.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για τη χαμηλή συμμετοχή στα κοινά των Βούλγαρων υπηκόων. Ο βουλγαρικός πληθυσμός στην Ελλάδα παρουσιάζει ιδιαίτερη κινητικότητα, με την πλειονότητα του πληθυσμού να εργάζεται εποχιακά ή σε συγκεκριμένους τομείς. Σε ότι αφορά την τομεακή απασχόληση, αν δεν δρα ως ανασταλτικός παράγοντας, μπορεί σίγουρα, σε συνδυασμό με την πεποίθηση ότι η πολιτική ζωή της Ελλάδας και οι ελληνικοί θεσμοί δεν αφορούν τους μετανάστες⁷², να εμποδίζει την πολιτικοποίηση και την ενεργό συμμετοχή της βουλγαρικής κοινότητας στην πολιτική ζωή του τόπου.

Η κρίση εκπροσώπησης των βουλγαρικών οργανώσεων και η έλλειψη επαρκούς πληροφόρησης για τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα που παρέχει η ιδιότητα του πολίτη της ΕΕ στερούν από τους Βούλγαρους το μέσο για την ενεργό συμμετοχή τους στις δημοκρατικές διαδικασίες. Επιπλέον, οι απαντήσεις που δόθηκαν από Βούλγαρους μετανάστες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων έδειξαν μια έλλειψη κουλτούρας για συλλογική πολιτική δράση και μια θέληση να κρατήσουν τις αποστάσεις τους από την πολιτική ζωή, τόσο στην Ελλάδα όσο και γενικότερα. Οι παράγοντες που συνέβαλαν στη χαμηλή εκπροσώπηση των Βούλγαρων μεταναστών περιλαμβάνουν επίσης την ελλιπή πληροφόρηση, όχι εκ μέρους της ελληνικής διοίκησης⁷³, αλλά εκ μέρους του βουλγαρόφωνου τύπου που κυκλοφορεί στην Ελλάδα. Οι τέσσερις εφημερίδες που κυκλοφορούν σε ολόκληρη την Ελλάδα προσέφεραν περιορισμένη κάλυψη της «βουλγαρικής» συμμετοχής στις εκλογές, σε

⁷² Αναφορικά με την άρνηση του ελληνικού κράτους να επιτρέψει σε μετανάστες να συμμετέχουν στις πολιτικές αποφάσεις, βλ. Βαρούχη, Χ., Μεταναστευτική Πολιτική και Δημόσια Διοίκηση. Μια ανθρωποδικαιωματική προσέγγιση κοινωνικών φορέων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών. Συμπεράσματα έρευνας πεδίου, Κείμενο Εργασίας 2008/17 στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος με τίτλο «Αθήνα και μετανάστευση: Εμείς και οι Άλλοι, οι Άλλοι και Εμείς 2005-2007», ΕΠΑΝ/Γ'ΚΠΣ. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://arxio.qsdb.gr/wp/wp_varouxi.pdf.

⁷³ Όλοι οι συντάκτες των βουλγαρόφωνων εφημερίδων παραδέχτηκαν ότι είχαν λάβει πληροφορίες σχετικά με τις διαδικασίες και τους όρους συμμετοχής των μεταναστών στις εκλογές από διάφορες δημόσιες υπηρεσίες, χωρίς να έχουν ζητήσει να λάβουν τέτοιου είδους πληροφορίες.

αντίθεση με άλλα θέματα όπως η συνταξιοδότηση και οι συντάξεις, η ασφάλιση, τα ένσημα και η θεμελίωση επαγγελματικής εμπειρίας.

Ένας τελευταίος ανασταλτικός παράγοντας της συμμετοχής φαίνεται να είναι η διαδικασία εγγραφής των πολιτών της ΕΕ στους εκλογικούς καταλόγους, καθώς οι μη Έλληνες υπήκοοι της ΕΕ έχουν μόλις τρεις μήνες στη διάθεσή τους για να ολοκληρώσουν τη διαδικασία, η οποία πρέπει να επαναλαμβάνεται πριν από κάθε εκλογική αναμέτρηση. Πρέπει επίσης να λάβουμε υπ'όψιν μας ότι η συμμετοχή στις εκλογές των Ελλήνων υπηκόων (που δεν χρειάζεται να εγγράφονται σε κάθε εκλογική αναμέτρηση) ήταν επίσης χαμηλή τα τελευταία χρόνια. Ως εκ τούτου, είναι εύκολο να καταλάβει κανείς γιατί θα ήταν ακόμη πιο δύσκολη η κινητοποίηση των μεταναστών, ιδίως όταν πολλοί Βούλγαροι νιώθουν ότι βρίσκονται στην Ελλάδα μόνο «για σύντομο χρονικό διάστημα» και είναι αποκομμένοι από την πολιτική ζωή της Ελλάδας.

7. Συμπεράσματα και συστάσεις

Επιλογικές παρατηρήσεις

Η ανάλυση των κοινοτήτων υπό μελέτη έδειξε ότι τα πρότυπα μετανάστευσης των ομάδων αυτών ξεκίνησαν πριν από την ένταξη των χωρών προέλευσής τους στην ΕΕ. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, η μετανάστευση βασιζόταν κυρίως σε οικονομικούς και πολιτικούς λόγους. Οι ιστορίες μετανάστευσής τους ξεκίνησαν με τουριστικές θεωρήσεις εισόδου. Σε ορισμένες περιπτώσεις, κάποιοι μετανάστες απέκτησαν καθεστώς πρόσφυγα. Ωστόσο, αυτή η κατάσταση οδήγησε μεγάλους αριθμούς μεταναστών να ζουν σε παράνομο ή ημιπαράνομο καθεστώς για πολλά χρόνια. Παρ' όλ' αυτά, η ένταξη της χώρας προέλευσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση επέφερε τη νομιμοποίηση της παρουσίας τους και την αναγνώριση των ατομικών τους δικαιωμάτων ως πολιτών της ΕΕ.

Μεταξύ των κοινοτήτων υπό μελέτη, οι καλύτερα ενταγμένες είναι τα παλαιότερα κύματα Πολωνών μεταναστών στο Βέλγιο και Πορτογάλων μεταναστών στη Γαλλία, πιθανότατα χάρη στη μακρά τους παρουσία στη Γαλλία σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κοινότητες. Εντούτοις, ακόμη και αν η ενσωμάτωση των μεταναστών από χώρες της ΕΕ είναι επιτυχής, η συμμετοχή τους στα κοινά παραμένει χαμηλή. Αυτό αναιρεί εν μέρει την παραδοχή ότι η ψήφος, ενδεικτική της ιδιότητας του πολίτη και του κατόχου δικαιωμάτων, εξαρτάται από το επίπεδο ενσωμάτωσης, ακολουθώντας τη λογική «όσο μεγαλύτερη ενσωμάτωση, τόσο μεγαλύτερη συμμετοχή στις εκλογές». Έχουμε δει ότι αυτή η λογική δεν μπορεί να εφαρμοστεί στις κοινότητες υπό μελέτη. Για παράδειγμα, δεν ισχύει στην περίπτωση των Πορτογάλων μεταναστών στη Γαλλία, των Πολωνών στο Βέλγιο και των Ρουμάνων στην Ισπανία. Αυτοί οι άνθρωποι είναι οικονομικά ενσωματωμένοι σε κάποιο βαθμό, αλλά υπάρχει ακόμη σαφής έλλειψη κοινωνικο-πολιτικής συμμετοχής.

Οι μετανάστες και οι χώρες υποδοχής έχουν διαφορετική αντίληψη για την έννοια της «ενσωμάτωσης». Η αντίληψη της χώρας υποδοχής σε αυτή την περίπτωση εδράζεται στην παραδοχή ότι η ενσωμάτωση αναφέρεται στη διαδικασία του να γίνει κανείς «καλός πολίτης», να βρει θέση εργασίας, να μάθει τις συνήθειες και τη γλώσσα του τόπου, και να συμμετέχει στις τοπικές εκδηλώσεις. Αντιθέτως, κατά την αντίληψη των μεταναστών, η ενσωμάτωση προσανατολίζεται προς την επίτευξη

υψηλότερου επιπέδου οικονομικής ευημερίας, εξεύρεση εργασίας και στέγης, προς κοινωνικές πτυχές καθώς και την εκμάθηση (των οικονομικά ωφέλιμων πλευρών) της τοπικής γλώσσας. Συνεπώς, η έλλειψη ενδιαφέροντος για την τοπική πολιτική δεν θα πρέπει να συγχέεται ούτε με έλλειψη ενδιαφέροντος για συμμετοχή στα κοινά ούτε με έλλειψη ενδιαφέροντος για την πολιτική εν γένει.

Ωστόσο, συμφωνούμε με την υπόθεση ότι η ψήφος και η συμμετοχή στις τοπικές και ευρωπαϊκές εκλογές συνδέεται με τα ερωτήματα εάν οι μετανάστες αισθάνονται ότι είναι μέλη της τοπικής κοινότητας και εάν θεωρούν τους εαυτούς τους μέλη μιας ενωμένης Ευρώπης και Ευρωπαίους πολίτες. Το αίσθημα του ανήκειν στην Ευρώπη συνδέεται περισσότερο με τις συνθήκες σε εθνικό επίπεδο παρά με ατομικά οφέλη που πηγάζουν από την ευρωπαϊκή νομοθεσία περί μετανάστευσης.

Στην αρχή της μελέτης υπογραμμίσαμε ότι οι Ευρωπαίοι πολίτες εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν εμπόδια στην άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος. Για παράδειγμα, ορισμένα κράτη-μέλη ζητούν από τους μη υπηκόους να πληρούν περαιτέρω προϋποθέσεις προκειμένου να συμμετάσχουν στις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και τις δημοτικές αρχές, παρά το γεγονός ότι αυτό απαγορεύεται από το ενωσιακό δίκαιο. Οι προϋποθέσεις αυτές περιλαμβάνουν την κατοχή δελτίου ταυτότητας που να έχει εκδοθεί από το εν λόγω κράτος μέλος. Άλλα κράτη μέλη δεν ενημερώνουν τους μη υπηκόους Ευρωπαίους πολίτες σχετικά με τα εκλογικά τους δικαιώματα. Παράλληλα, η έρευνά μας έχει δείξει ότι υπάρχουν και άλλα εμπόδια στη συμμετοχή. Το πρώτο αφορά τη γλώσσα, που δεν ομιλείται ή δεν κατανοείται πάντα από τις κοινότητες μεταναστών. Ως εκ τούτου, οι μετανάστες δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τις πολιτικές συζητήσεις, κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε αδιαφορία για την πολιτική. Αυτό επιδεινώνεται από την τάση των περισσότερων μελών των μεταναστευτικών κοινοτήτων υπό μελέτη να κλείνονται εντός της «αλυσίδας» του δικτύου των μεταναστών. Επιπλέον, η έρευνα έδειξε επίσης ότι ένας από τους βασικότερους λόγους που αποτρέπουν τη συμμετοχή είναι η ελλιπής πληροφόρηση σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα ή την ίδια την έννοια της ιδιότητας του πολίτη της ΕΕ. Πολλοί πολίτες της ΕΕ από τις εν λόγω κοινότητες δεν ήξεραν καν ότι μπορούν να ψηφίσουν στις τοπικές εκλογές.

Προκειμένου να ξεπεραστούν τα εμπόδια αυτά, έχουν υλοποιηθεί διάφορες δραστηριότητες και καλές πρακτικές εκ μέρους των τοπικών αρχών και ιδιωτικών οργανώσεων στις χώρες που συμμετείχαν στο έργο.

Στο Βέλγιο, ο δήμος του Saint Gilles, με την υψηλότερη συγκέντρωση κατοίκων από άλλα κράτη μέλη (30%), ίδρυσε το 2004 την Επιτροπή Διαλόγου σχετικά με την

Ευρωπαϊκή Ένωση (*Commission du dialogue sur l'Europe*) με σκοπό τη διοργάνωση συζητήσεων σχετικά με την παρουσία Πολωνών υπηκόων στο Saint Gilles και τη σημασία της Πολωνίας για την ΕΕ. Το 2006, κατά τη διάρκεια των εκλογών για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την τοπική αυτοδιοίκηση, οι τοπικές αρχές διοργάνωσαν εκστρατείες ευαισθητοποίησης προκειμένου να στηρίξουν και να κινητοποιήσουν τη συμμετοχή των πολιτών της ΕΕ. Προσπάθησαν επίσης να μειώσουν τον διοικητικό φόρτο και τα εμπόδια των διατυπώσεων, και ενημέρωσαν τα άτομα σχετικά με τα πολιτικά τους δικαιώματα. Επίσης, ενέτειναν τις προσπάθειές τους για να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή μη Βέλγων πολιτών της ΕΕ που ζουν στο Βέλγιο, σε συνεργασία με το Γραφείο Συνδέσμου Βρυξελλών-Ευρώπης (Brussels-Europe liaison Office). Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στους Πολωνούς κατοίκους, και οι τοπικές αρχές διοργάνωσαν «Πολωνικές Ημέρες» (*les Journées polonaises de Saint Gilles*) με σκοπό να βελτιωθεί η εικόνα που επικρατεί στο Βέλγιο σχετικά με την Πολωνία, να βοηθήσουν τους κατοίκους να καταλάβουν την Πολωνική κουλτούρα και να ενθαρρύνουν την πολωνική κοινότητα να συμμετέχει πιο ενεργά στην τοπική κοινωνική και πολιτική ζωή. Περισσότερα από 300 άτομα συμμετείχαν σε αυτές τις δραστηριότητες. Μετά από την επιτυχή διεξαγωγή τους, διοργανώθηκε νέα εκδήλωση το 2011.

Κατά τη διάρκεια της Πολωνικής Προεδρίας της ΕΕ, ο δήμος του Etterbeek διοργάνωσε επίσης πολιτιστικές εκδηλώσεις που αφορούσαν την πολωνική κοινότητα της περιοχής και μία από τις κεντρικές εκδηλώσεις ήταν μια συνάντηση για την ευαισθητοποίηση μεταξύ των μη Βέλγων υπηκόων της ΕΕ σχετικά με τη συμμετοχή στις τοπικές εκλογές, τα κυριότερα ζητήματα, την στόχευση τους και τον τρόπο συμμετοχής σε αυτές.

Στη Γαλλία, είδαμε ότι η Cívica διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη της συμμετοχής των Πορτογάλων, καθώς και άλλων Ευρωπαίων μεταναστών που ζουν στη χώρα. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της παροχής πληροφοριών σε συλλόγους, οικογένειες και κυβερνητικούς οργανισμούς στη Γαλλία και την Πορτογαλία. Με αυτό τον τρόπο, η Cívica συνεργάζεται συχνά με πρεσβείες καθώς και δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, ενώ διοργανώνει δραστηριότητες σε τρεις κύριους τομείς: παρέχει στήριξη σε υποψηφίους, αιρετούς αξιωματούχους και δήμους, διοργανώνει δραστηριότητες που σχετίζονται με τη γαλλική και την πολωνική κυβέρνηση, ενώ παράλληλα υλοποιεί πολιτιστικά προγράμματα, καθώς και συνεδρίες ενημέρωσης και κατάρτισης που απευθύνονται σε Πορτογάλους πολιτικούς στη Γαλλία.

Στην Ιταλία είδαμε την υλοποίηση ενός έργου για την προώθηση της κοινωνικής συλλογικότητας μεταξύ των νέων Ρουμάνων. Το έργο υλοποιείται από έναν συνεταιρισμό και απέφερε καλά αποτελέσματα ως προς την προώθηση της ενσωμάτωσης. Μια από τις κυριότερες δυσκολίες κατά το στάδιο έναρξης ήταν να προσελκύσουν την εμπιστοσύνη και το ενδιαφέρον της μεταναστευτικής κοινότητας. Τελικά, το εμπόδιο αυτό υπερπηδήθηκε με τη βοήθεια ενός ιερέα που χαίρει ιδιαίτερης εκτίμησης από τους νέους και τις οικογένειές τους στην περιοχή στην οποία υλοποιήθηκε το έργο.

Όσον αφορά την Ισπανία, είδαμε ορθές πρακτικές στις οργανώσεις εκπροσώπησης που στοχεύουν στην ενδυνάμωση των ατόμων που εκπροσωπούν και την ενθάρρυνσή τους ώστε να λάβουν μέρος στη δημοκρατική ζωή της χώρας στην οποία κατοικούν. Πιο συγκεκριμένα, αυτές οι οργανώσεις επικεντρώνονται εν γένει στους Ρουμάνους μετανάστες και ειδικότερα στην κοινότητα των Ρομά από τη Ρουμανία, με τις ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις της. Στην Ισπανία έχουν ιδρυθεί διάφορες οργανώσεις και σύλλογοι από Ρουμάνους για Ρουμάνους, οι οποίοι αναπτύσσουν δραστηριότητες με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Ρουμάνων μεταναστών μέσω της ευαισθητοποίησης των υπεύθυνων για τη χάραξη πολιτικής, καθώς και μέσω της προώθησης της εικόνας των Ρουμάνων πολιτών για να διευκολυνθεί η αποδοχή των μεταναστών. Επίσης, δημιουργήθηκε ένα Ρουμανικό πολιτικό κόμμα, το PIRUM, που συμμετείχε για πρώτη φορά στις τοπικές εκλογές της Ισπανίας το 2011, και αποτέλεσε το πρώτο πολιτικό κόμμα που ιδρύθηκε από Ευρωπαίους μετανάστες. Τέλος, αξίζει επίσης να σημειωθεί η συνεργασία μεταξύ αλλοδαπών και τοπικών θεσμών και οργανισμών. Διάφορες δραστηριότητες συνέδεσαν θεσμούς ή οργανισμούς της χώρας προέλευσης με αυτούς της χώρας υποδοχής, συμπεριλαμβανομένης μιας συνεργασίας μεταξύ της Καθολικής και της Ορθόδοξης Εκκλησίας για την τέλεση θείας λειτουργίας για τους πιστούς τους. Υπήρξε επίσης συνεργασία μεταξύ ρουμανικών οργανώσεων και του τοπικού κέντρου της UNESCO, καθώς και μια συνεργασία μεταξύ δήμων και μεταναστευτικών συλλόγων.

Τέλος, στην Ελλάδα ένας εντυπωσιακός αριθμός Βούλγαρων υποψηφίων έλαβε μέρος στις ευρωεκλογές του 2009 και τις δημοτικές και περιφερειακές εκλογές του

2010: τρεις Βούλγαροι μετανάστες ήταν υποψήφιοι στα ψηφοδέλτια ελληνικών πολιτικών κομμάτων και συνασπισμών.⁷⁴

Συστάσεις

Η «Έκθεση 2010 για την Ιθαγένεια της ΕΕ» δείχνει ότι η έλλειψη ενωσιακής νομοθεσίας δεν αποτελεί τον βασικότερο λόγο για τον οποίο οι πολίτες της ΕΕ αντιμετωπίζουν εμπόδια στην άσκηση των δικαιωμάτων τους. Αντιθέτως, αυτές οι δυσκολίες συνδέονται με την αποτελεσματική ενίσχυση των δικαιωμάτων της ΕΕ, την ευκολότερη άσκησή τους στην πράξη και τη μεγαλύτερη επίγνωση αυτών των δικαιωμάτων.

Υπό αυτή την έννοια, η έρευνα κατέληξε σε μια σειρά από θεμελιώδεις συστάσεις προς τους υπεύθυνους για τη χάραξη πολιτικής και τις τομεακές οργανώσεις:

- Διάδοση πληροφοριών (τόσο μέσω επίσημων όσο και ανεπίσημων διαύλων) σχετικά με τη σημασία της συμμετοχής στα κοινά. Υπάρχει μεγάλη έλλειψη πληροφοριών και πολλοί αλλοδαποί δεν γνωρίζουν καν ότι επιτρέπεται η συμμετοχή τους στις τοπικές εκλογές, καθώς και στις ευρωεκλογές εφόσον είναι πολίτες της ΕΕ!
- Προώθηση της ιδέας της διεθνικότητας στο τοπικό πολιτικό πλαίσιο. Οι προηγούμενες πολιτικές που εφαρμόζονταν για την ενσωμάτωση των μεταναστών στην τοπική ή εθνική κουλτούρα θα πρέπει να επανακαθοριστούν ώστε να αντανakλούν τις μη μόνιμες ροές της σύγχρονης μετανάστευσης .
- Επένδυση στις γλωσσικές ικανότητες. Απαιτείται παροχή πληροφοριών στις γλώσσες που χρησιμοποιούνται πιο συχνά από τους μετανάστες, προκειμένου να λαμβάνουν πληροφορίες που καταλαβαίνουν. Πρέπει επίσης να ληφθεί υπ'όψιν ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούν οι μηχανές αναζήτησης στο διαδίκτυο ώστε να διασφαλιστεί ότι οι μετανάστες θα λαμβάνουν τις πληροφορίες

74 Οι τρεις υποψήφιοι είναι: η Blagorodna Filevska με το ΠΑΣΟΚ στις ευρωεκλογές του 2009, η Diliانا Bairaktarova με το Πανελλήνιο Άρμα Πολιτών για την Περιφέρεια Αττικής στις περιφερειακές εκλογές του 2010, και η Nedialka Karagiozova με τον συνασπισμό του υποψηφίου για τη δημαρχία Αθηνών, Γιώργου Καμίνη, στις δημοτικές εκλογές του 2010.

που χρειάζονται. Απαιτείται προώθηση των τοπικών γλωσσικών ικανοτήτων ως οδού προς την κοινωνική ενσωμάτωση.

- Κινητοποίηση οργανώσεων και συλλόγων για την προώθηση της ενσωμάτωσης των μεταναστών σχετικά με θέματα συμμετοχής.
- Εμπλοκή της κοινότητας των MME (όπως του RadioAlpha στην περίπτωση της πορτογαλικής κοινότητας στη Γαλλία) για τη συμμετοχή σε εκστρατείες ευαισθητοποίησης με σκοπό την αύξηση της συμμετοχής στις τοπικές και ευρωπαϊκές εκλογές.
- Βελτίωση της αναγνωρισιμότητας των κοινοτήτων σχετικά με κοινωνικά και πολιτιστικά ζητήματα και σύναψη σχέσεων με τις κοινότητες για να διασφαλιστεί η συμμετοχή τους στην τοπική πολιτική ζωή. Αυτό μπορεί να σημαίνει τη δημιουργία δεσμών μεταξύ πολιτιστικών συναντήσεων και την κινητοποίηση συλλόγων και οργανώσεων που ασχολούνται με την προώθηση της ενσωμάτωσης των μεταναστών, ιδίως γύρω από ζητήματα συμμετοχής.
- Ευαισθητοποίηση των δημοσίων υπαλλήλων και των εκπροσώπων των δημόσιων αρχών σχετικά με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αλλοδαποί.
- Ενδυνάμωση των γυναικών και ορισμός ατόμων «επαφής», μέσω της σύνδεσης της κοινωνικής με την πολιτική ζωή.
- Ανάπτυξη και ενθάρρυνση των πρωτοβουλιών για τη στήριξη της πολιτικής και κοινωνικής συμμετοχής των μεταναστών. Βοήθεια προς τους μετανάστες προκειμένου να κατανοήσουν τους διοικητικούς μηχανισμούς συμμετοχής στις εκλογές και στα πολιτικά κόμματα, και προώθηση της ενεργού συμμετοχής τους στην πολιτική.
- Υποστήριξη του διαλόγου και της συνεργασίας με τις κοινότητες μεταναστών και ενθάρρυνση της εκπροσώπησής τους στους θεσμούς συλλογικής έκφρασης και στις δημοκρατικές διαδικασίες.
- Υποστήριξη και ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής.
- Προώθηση της εικόνας των μεταναστευτικών κοινοτήτων. Προώθηση της κοινωνικής αποδοχής των μεταναστών μέσω της καταπολέμησης του ξενοφοβικού λόγου και των ξενοφοβικών στερεοτύπων στην πολιτική, καθώς και αναγνώριση της διαφορετικότητας στους κόλπους της κοινότητας των μεταναστών.

- Ενθάρρυνση των μεταναστευτικών κοινοτήτων ώστε να είναι πιο αναγνωρίσιμες και να ασκούν μεγαλύτερη επιρροή.

Όπως τονίζεται στο κείμενο «*Ευαισθητοποίηση σχετικά με την Ευρώπη*», η ανάπτυξη και η ευημερία της ΕΕ εξαρτώνται από τη συμμετοχή και τη σωστή ενημέρωση των πολιτών της σχετικά με την επίδραση που ασκούν οι πολιτικές της Ένωσης στη ζωή τους.

Εν κατακλείδι, θα θέλαμε να ολοκληρώσουμε την έκθεση αυτή με τα λόγια του Jean Monnet: «Η ένωση μεταξύ ατόμων ή κοινοτήτων δεν είναι κάτι το φυσικό· είναι το αποτέλεσμα ενός διανοητικού συλλογισμού, ο οποίος έχει σαν αφετηρία τη διαπίστωση της ανάγκης αλλαγής. Η κινητήριος δύναμη είναι, να υπάρχουν μεταξύ των ατόμων ή των κοινοτήτων, κοινά συμφέροντα».

BIBLIOGRAPHY

PART 1

- A. WILLIAMS, *Respecting Fundamental Rights in the New Union: A Review*, in *The Fundamental of EU Law Revisited: Assessing the Impact of the Constitutional Debate* (Oxford University Press, 2007), 71.
- Directorate General for Justice, Freedom and Security, *Right of Union citizens and their family members to move and reside freely within the Union, Guide on how to get the best out of Directive 2004/38/EC*,
http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/guide_2004_38_ec_en.pdf
- Federico Forni, *Free Movement of "Needy" Citizens after the Binding Charter. Solidarity for All?* In *The EU Charter of Fundamental Rights*, edited by G. Di Federico, 2011, 1st Edition., 2011, XIX, Springer.
- G. Di Federico, *The EU Charter of Fundamental Rights*, edited by 2011, 1st Edition., 2011, XIX, pp. 77-95, Springer.
- Jacqué J. P., *Droit Institutionnel et de l'Union Européenne*, Dalloz, 4e édition.
- Mantovan C. (2007), *Immigrazione e cittadinanza. Auto-organizzazione e partecipazione dei migranti in Italia*, FrancoAngeli, Milano (ISBN: 9788846483133)
- Priollaud F.-X., Siritzky D., *Le Traité de Lisbonne*, La documentation Française, 2008.
- Tesauro G., *Diritto Comunitario*, 5a edizione, CEDAM.
- V. Leary, "Citizenship. Human rights, and Diversity", In Alan C. Cairns, John C. Courtney, Peter MacKinnon, Hans J. Michelmann, David E. Smith. *Citizenship, Diversity, and Pluralism: Canadian and Comparative Perspectives*. McGill- Queen's Press - MQUP. pp. 247–264. ISBN 9780773518933.

PART 2

BELGIAN NATIONAL STUDY: THE POLISH COMMUNITY IN BELGIUM

- BOUSETTA Hassan, GSIR Somia, JACOBS Dirk, *Active civil participation of immigrants in Belgium*, Country report prepared for the European project POLITIS, Oldenburg, 2005. [www.uni-oldenburg.de/politis-europe].

- Centre pour l'égalité des chances et la lutte contre le racisme, *Flux migratoires en provenance des nouveaux Etats membres de l'Union Européenne vers la Belgique. Tendances et perspectives*, Bruxelles, 24 février 2006.
- Direction des Election du SPF Intérieur – Statistiques officielles extraites du Registre national le 11 avril 2009, Nombre de citoyens européens inscrits en qualité d'électeurs au 1er avril : statistiques par nationalité.
[http://elections.fgov.be/index.php?id=1182&no_cache=1&print=1]
- Direction générale Institutions et Population du SPF Intérieur – Population, Statistiques, Population par nationalité, sexe, groupe et classe d'âges au 1er janvier 2006, 2008 et 2010.
[<http://economie.fgov.be/fr/statistiques/chiffres/population/structure/natact/>]
- Direction générale Institutions et Population du SPF Intérieur – Registre National, statistiques officielles des électeurs, au 1/08/2006. Données par commune, sexe et nationalité, du nombre d'électeurs inscrits et potentiels.
[<http://www.contact.rn.fgov.be/fr/statelc/elec.php>]
- EKIERT Grzegorz, KUBIK Jan, WENZEL Michał, *Civil society in Poland – Case study*, paper prepared for international conference "The Logic of Civil Society in New Democracies: East Asia and East Europe", Taipei, June 5-7 2009.
[http://www.cbos.pl/PL/wydarzenia/04_konferencja/konferencja.htm]
- EUROPEAN PARLIAMENT, "Turnout European elections in Poland: 2009".
[http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/00082fcd21/2009-results.html?tab=20#result_turnout]
- GAŚIOR-NIEMIEC Anna, GLIŃSKI Piotr, *Europeanization of civil society in Poland*, Rev. soc. polit., god. 14, br. 1, str 29-47, Zagreb 2007.
- Groupe d'étude de Démographie Appliquée (UCL) & Centre pour l'égalité des chances et la lutte contre le racisme, *Migrations et populations issues de l'immigration en Belgique*, Rapport statistique et démographique 2009.
- Independant Research Bureau, *Quelle perception les minorités ethniques ont-elles de la Belgique ? Présentation des résultats d'une enquête auprès de populations d'origines différentes en Belgique*, Etude pour le Centre pour l'égalité des chances et la lutte contre le racisme, novembre 2009.
- Kuzma Elzbieta, « La communauté transnationale polonaise », in *Migrants de l'Est*, Agenda interculturel, n.280, Bruxelles, février 2010.

- LAMBERT Pierre-Yves, *La participation politique des allochtones en Belgique - Historique et situation bruxelloise*, Louvain-la-Neuve, Academia-Bruylant (coll. Sybidi Papers), juin 1999.
- LAMBERT, S., « 'Elus d'origine étrangère' et vie associative: quelles ressources pour la démocratie en Belgique francophone ? », in J. GATUGU, S. AMORANITIS et A. MANÇO (éds), *La vie associative des migrants: quelles (re)connaissances? Réponses européennes et canadiennes*, Paris, L'Harmattan, coll. Compétences interculturelles, 2004, pp. 135-154.
- LAMBRECHT Seppe, *Integration Patterns in urban contexts: the case of Polish immigration to Brussels*, working paper presented at the First International Conference of Young Urban Researchers (FICYUrb), June 11 - 12, 2007.
[<http://conferencias.iscte.pt/viewabstract.php?id=65&cf=3>]
- LEMAN Johan, *Sans Documents. Les immigrés de l'ombre. Latinos-Américains, Polonais et Nigériens clandestins*, Bruxelles, De Boek – Université, 1995.
- MARTINIELLO Marco, « Political participation, mobilisation and representation of immigrants and their offspring in Europe », *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*, 1/05, IMER, Malmö University, Malmö, 2005.
- MARTINIELLO Marco, REA Andrea, TIMMERMAN Christiane, WETS Johan, *Nouvelles migrations et nouveaux migrants en Belgique – Nieuwe Migraties en Nieuwe Migranten in België*, Gand, Academia presse, série Société et Avenir, Politique scientifique fédérale, 2009.
- NOËL Françoise, VANDERMOTTEN Christian, *La planification de Bruxelles dans le cadre du développement des Villes-Monde*, CRU-IGEAT-ULB, Rapport final - Juin 2004 dans le cadre de la Politique scientifique Fédérale, Programme d'actions transversales : La Belgique dans une société mondialisée, Action III: Villes Viables
[http://www.belspo.be/belspo/organisation/publ/rappS3_fr.stm].
- PAWLAK Mikołaj, BIENIECKI Mirosław, *Laboratories of Integration: Lessons from Belgium, Great Britain, Catalonia and Portugal*, ZW CHEPRESS-SITPChem, 2009.
[<http://www.laboratoria-integracji.pl/>]
- PHALET Karen, SWYNGEDOUW Marc, « Measuring immigrant integration : the case of Belgium », in *Migration Studies*, XL,n.152, 2003, pp.773-803.
- ROSZKOWSKA Joanna, *Creation of civil society in Poland in comparison with European experiences*, YouREC Conference Paper, November 2004.

- VANHEULE Dirk, MORTELMANS Annika, MAES Marleen, FOBLET Marie- Claire, *Temporary and circular migration in Belgium: Empirical evidence, policy practice and future options*, European Migration Network- Belgian National Contact Point, January 2011.
- Vancluysen K., Hennau S., Ackaert J. (prom.) "Vanuit Pools perspectief. Een bevraging van de Poolse gemeenschap in Antwerpen", Steunpunt Gelijkekansenbeleid, Consortium Universiteit Antwerpen en Universiteit Hasselt, 2011.
- VERDONCK Dimitri, *L'intégration des Prio-Arrivants en Wallonie et à Bruxelles*, Les Cahiers de la Solidarité n.29, Bruxelles, juin 2011.
- VERHEST Sabine, « La petite Pologne », *La Libre Belgique*, dossier Grand Angle, 04 mai 2007. [<http://www.lalibre.be/actu/international/article/282662/lapetite-pologne.html>]
- VERHEST Sabine, « Va-et-vient polonais », *La Libre Belgique*, dossier Union européenne - Cinq ans après le Big Bang (5/5), 30/04/2009. [<http://www.lalibre.be/actu/international/article/499066/va-et-vient-polonais.html>].
- WATOR Monika, « Les femmes polonaises face aux turbulences..... des politiques familiales et du marché », *Informations Sociales*, 4/2005 (n° 124), p. 126-133. [www.cairn.info/revue-informations-sociales-2005-4-page-126.htm]. French National Study: The Portuguese community in France

FRENCH NATIONAL STUDY: THE PORTUGUESE COMMUNITY IN FRANCE

- BOIS Paul, *Paysans de l'Ouest*, Paris, Flammarion, 1971
- CARREIRA Teresa Pires, TOME Maria-Alice, Portugais et Luso-Français. Tome I : *Double culture et identité*, Paris, CIEMI/Collection Migrations et Changements, 1994, p.13.
- CORDEIRO Albano, « *Les Portugais résidents à l'étranger. Pourquoi ne votent-ils pas ?* », *Latitudes*, n°10, décembre 2000, p.14. CORDEIRO Albano, « *Portugueses de França e Eleições Autárquicas Francesas* », *Latitudes*, n° 11, mai 2001, p.66.
- CORDEIRO Albano, « *Comment interpréter la faible participation civique des Portugais en France ? Exception ou conformisme ambiant ?* », op.cit., février 2004, pp.55-68. CORDEIRO Albano, « *Le non-exercice des droits politiques par les Portugais de France* », *Hommes & Migration*, n° 1256, juillet-août 2005, pp. 39-51.
- CORDEIRO Albano, « *Le non-exercice des droits politiques par les Portugais de France* », op.cit., juillet- août 2005, p.43.

- STRUDEL Sylvie, « *La participation des Portugais aux élections européennes et municipales en France* », Cahiers de l'Urmis : « *Portugais de France ; immigrés et citoyens d'Europe* » n°9, février 2004, p.76

ITALIAN NATIONAL STUDY: THE ROMANIAN COMMUNITY IN ITALY

- ANTUNES DA CUNHA Manuel, « *Pour une étude de la réception de RTP Internacional par les Portugais de France* », Cahiers de l'Urmis : « *Portugais de France ; immigrés et citoyens d'Europe* », n°9, février 2004, pp.43-54 Italian National Study: The Rumanian community in Italy
- Bertazzon L., Rasera M. (2005), "*I lavoratori immigrati dopo la grande regolarizzazione*", in Veneto Lavoro.
- Bertazzon L. (2007), "*Gli Immigrati Rumeni In Italia e In Veneto*" , Veneto Lavoro.
- Binotto M., Bruno M. e Lai V. (2009), "*Ricerca Nazionale Su Immigrazione E Asilo Nei Media Italiani*", Roma, 20 dicembre.
- Caponio T., (2006), "*La Cittadinanza Elettorale. Quale Partecipazione Politica Degli Stranieri In Italia? Il Caso Delle Consulte Elettive Dei Comuni Dell'Emilia Romagna*", IX Convegno internazionale della S.I.S.E., Firenze, 14-15 Dicembre.
- Caritas (2009), "*Immigrazione. Dossier statistico 2009 – XIX Rapporto*", Idos Edizioni, Roma.
- Caritas Italiana - Fondazione Migrantes, (2010), "*XX Rapporto, Dossier 1991-2010: per una cultura dell'altro*", Caritas diocesana di Roma, Edizioni Idos.
- Caritas Italiana - Fondazione Migrantes, (2011), "*XXI Rapporto, Dossier Statistico Immigrazione Oltre la crisi insieme*", Caritas diocesana di Roma, Edizioni Idos.
- Castagnone E., Petrillo R. (2007), "*Immigrate Rumene e Ucraine nel lavoro di cura in Italia: due modelli migratori a confronto*", in Cespi-Fieri, Madri Migranti. Le Migrazioni Di Cura Dalla Romania E Dall'ucraina In Italia: Percorsi E Impatto Sui Paesi Di Origine, Working papers 34, febbraio.
- Cingolani P., (2008), "*Romeni d'Italia. Migrazioni, Vita Quotidiana E Legami Transnazionali*", Il Mulino, Milano.
- European Migration Network, (2009), "*Organisation of Asylum and Migration Policies in the EU Member States*", European Migration Network.
- Fondazione Ismu (Iniziative e studi sulla multietnicità), (2010), "*XVI Rapporto nazionale sulle migrazioni*", Milano.

- Human Rights Watch, (2011), *"Rapport 2011"* di Human Rights Watch (HRW).
- ISTAT, (2011), *"1° Gennaio 2011, La Popolazione Straniera Residente In Italia"*, Roma.
- Mantovan C., (2007), *"Immigrazione E Cittadinanza. Auto Organizzazione E Partecipazione Dei Migranti In Italia"*, Milano, Franco Angeli.
- Osservatorio Romano sulle Migrazioni (2010), Sesto Rapporto. Roma, Casa editrice: Idos.
- Pittau F., Ricci A. e Tima L.I. (a cura di) (2010), *"I Romeni in Italia tra rifiuto e accoglienza"*, Roma, Edizioni Idos.
- Pehoiu G., Costache A., "The Dynamics of Population Emigration from Romania - Contemporary and Future Trends", World Academy of Science, Engineering and Technology 42 2010
- Popescu T., (2008), *"IMMIGRATION DISCOURSES: THE CASE OF ROMANIAN IMMIGRANTS IN ITALY"*, University of Alba Iulia, Romania.
- *Rapporto 2010* Human Rights Watch (HRW).
- Repubblica, (2011), *"Neocomunitari, un milione di voti fantasma, alle urne nelle città di residenza"*, 9 maggio.
- Rusconi S. (2010), "Italy's Migration Experiences", Network Migration in Europe (Online at: <http://migrationeducation.de/38.1.html?&rid=178&cHash=b18ff335ad74f6e52754cfcb43318922>; accessed: 7-12-2012)
- Sigona N. (2006), *"Partecipazione Politica E Rappresentazione Mediatica Di Rom E Sinti In Italia, Ricerca Commissionata Da OSCE/ODIHR E CPRSI"*, Roma, Sala del Cenacolo, 4 Dicembre.
- Stocchiero A., (2002), *"Migration Flows and Small and Medium Sized Enterprise Internationalisation Between Romania and the Italian Veneto Region"*, in Romania on the Path to the EU: Labour Markets, Migration and Minorities, Europa-Kolleg Hamburg, Institute for Integration Research, Discussion Paper 1/2002, Hamburg.
- Tarantino F. (2010), *"Il voto dei Romeni in Italia" in dossier Come votano gli immigranti"*, Torino, FIERI.
- Torre A.R., (2008), Romania, in A.A. V.V., "Migrazione come questione sociale. Mutamento sociale, politiche e rappresentazioni in Ecuador, Romania e Ucraina", CeSPI Working Paper n.57/2009, <http://www.cespi.it/WP/WP%2057%20rapporto%20welfare.pdf>

- Ufficio Nazionale Antidiscriminazioni Razziali (UNAR) www.unar.it/

SPANISH NATIONAL STUDY: THE ROMANIAN COMMUNITY IN SPAIN

- Anghel, Remus Gabriel, *Iregularitate și riscuri în Europa – Statut ilegal, piețe de muncă și practice transnaționale la migrant români în Milano* In *Societatea Reală – Între România și Italia*, Traietorii Migratoare, vol. 4, Editura Paidea, București: 2006
- Anghel, Remus Gabriel, *Changing Statuses: Freedom of Movement, Locality and Transnationality of Irregular Romanian Migrants in Milan*, 2008
- Alarcón, Amado, et al., *Joves d'origen immigrant a Catalunya, Necessitats i Demandes: Una aproximació sociològica*. Secretaria de Joventut, Generalitat de Catalunya. Col·lecció Estudis, 27, Barcelona: 2010.
- J. Bailey, Adrian, *Viewpoint On Transnational Migration, Deepening Vulnerabilities, and the Challenge of Membership*, In *Migration Letters*, Volume 6, Number 1, April, Migration Letters & The London Publishers: 2009
- Baldwin-Edwards, Martin, *Migration Policies for a Romania within the European Union: Navigating between Scylla and Charybdis*, In Silasi, Grigore and Simina, Ovidiu Laurian eds. (2008): *Migration, Mobility and Human Rights at the Eastern Border of the European Union - Space of Freedom and Security*, Editura Universitatii de Vest, Timisoara: 2008
- Bauböck, Reiner, *International Migration and Liberal Democracies – The Challenge of Integration*, IWE Working Paper Series, Wien: 2001
- Bernat, Joan Serafí & Viruela, Rafael, *The Economic Crisis and Immigration. Romanian Citizens in the Ceramic Tile District of Castelló* In *Journal of Urban and Regional Analysis*, vol. III, 1, 2011, pp. 45-65: 2011
- Calavita, Kitty, *Immigrants at the Margins, Law, Race, and Exclusion in Southern Europe*, University of California, Irvine, Cambridge University Press, 2005.
- Castles, S. *Globalización e Inmigración*. In Aubarell, G. and Zapata, R. *Inmigración y procesos de cambio: Europa y el mediterraneo en un contexto global*. Icaria, Barcelona: 2004.
- Ciornei, Irina, *Citizenship practices and transnationalism in Spanish cities. The case of Romanian migrants*, Universidad Autonoma de Barcelona: 2009.
- Cosescu, Mihaela, *Migration, gender and citizenship. The case of the Romanian immigrants in Spain and Italy - the theoretical approach*, working paper, 2008.

- Domingo, Andreu, et al. *La inserción laboral de los inmigrantes rumanos y búlgaros en España*. Cuadernos de Geografía, n. 84: 2008 (p. 213-236).
- Donzelot, J. *L'invention du Social. Essai sur le déclin des passions politiques*. Cited in Huysmans, J. *The European Union and the securitization of migration*. Journal of Common Markets Studies, vol. 38, num. 5: 2000 (p. 751-777).
- Dueñas, D. *Jóvenes extranjeros y participación social: ¿Diferentes procesos migratorios conducen a diferentes modelos de participación?*. Revista Internacional de Organizaciones, num. 6: 2011 (p.81 - 107).
- Gomez, Juan David, *La emigración latinoamericana: contexto global y asentamiento en España*. Acciones e Investigaciones Sociales, num. 24 – 2005 (p.157-184).
- González et al. *Participació política i joves. Una aproximació a les pràctiques polítiques, la participació social i l'afecció política de la joventut catalana*. Secretaria de Joventut, Generalitat de Catalunya. Col·lecció Estudis, 22, Barcelona: 2007.
- Hiris, Liliana: *The Social Context of European East-West Migration* In Silasi, Grigore and Simina, Ovidiu Laurian eds. (2008): *Migration, Mobility and Human Rights at the Eastern Border of the European Union - Space of Freedom and Security*, Editura Universitatii de Vest, Timisoara: 2008.
- Kooiman, J. *Modern governance: New Government - Society relations*. Sage, London: 1993.
- Luminita-Constantin, Daniela: *Social-cultural Challenges to Romania's External Migration in the Perspective of Accession to the European Union* In Silasi, Grigore and Simina, Ovidiu Laurian eds. (2008): *Migration, Mobility and Human Rights at the Eastern Border of the European Union - Space of Freedom and Security*, Editura Universitatii de Vest, Timisoara: 2008.
- Makarovic, M. et al., *Social and political participation; Is there an European Convergence?*. In Adam, F., *Social capital and governance: Old and New members of the EU in Comparison*. Transaction publishers, London: 2007.
- Marcu, Sandra, *Sobrevivir a la transición. La emigración internacional de rumanos desde un enfoque territorial*. Cuadernos de Geografía, n. 84: 2008 (p. 135-152).
- Martinello, Marco and Kazin, Paul, *Racism in Paradise? – Italy: two perspectives, Race and Class*, Institute of Race Relations: 1991 downloaded: <http://rac.sagepub.com>, by Remus Anghel, February 12, 2007.
- Mirces, Alexandru and Pristavu, Anca Cristina, *Romania, Part of the European Area of Freedom, Security and Justice. Legal Aspects* In Silasi, Grigore and Simina, Ovidiu Laurian

eds. (2008): *Migration, Mobility and Human Rights at the Eastern Border of the European Union - Space of Freedom and Security*, Editura Universitatii de Vest, Timisoara: 2008

- Myhill, J. *Identity, territoriality and minority language survival*. Journal of multilingual & multicultural development, Vol. 20, num. 1: 1999 (p. 34-50).

- Nacu, Alexandra, *The Politics of Roma Migration: Framing Identity Struggles among Romanian and Bulgarian Roma in the Paris region*, Journal of Ethnic and Migration Studies, November 2010.

- Pajares, Alonso & José, Miguel, *Procesos migratorios e integración sociolaboral de los inmigrantes rumanos en Cataluña*, Universitat de Barcelona: 2006, <http://hdl.handle.net/10803/707>.

- Putnam, R. *Bowling alone*. Free Press, New York: 2000.

- Ritchey P. Neal, *Explanations of Migration*, Annual Review of Sociology, Vol. 2, pp. 363-404: 1976.

- Robins, K., *The Challenge of Transcultural Diversities. Cultural policy and cultural diversity*, Council of Europe, Strasbourg: 2006.

- Sánchez, Maria Isabel, *Estrategias matrimoniales y procesos de integración social de los inmigrantes en España*. (Doctoral Thesis, Universidad Complutense de Madrid) available at: <http://eprints.ucm.es/12672>.

- Sandu, Dumitru, et al. *A country report on romanian migration abroad: Stocks and flows after 1989*. Migrationonline.cz, Multicultural Centre Prague. http://aa.ecn.cz/img_upload/f76c21488a048c95bc0a5f12deece153/RomanianMigrationAbroad.pdf.

- Sørensen, E. and Torfing, J. *Theories of democratic network governance*. Palgrave MacMillan, Hampshire: 2007.

- Suarez, Liliana and Crespo, Paloma. *Families in motion. The case of romanian women in Spain*. Migraciones, num. 21 – 2007 (p. 235-257).

- Viruela, Rafael, *Inmigrantes rumanos en España: Aspectos territoriales y procesos de sustitución laboral*. Scripta Nova – Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales, vol. X num. 222 – 2006.

- Viruela, Rafael, *Población rumana y búlgara en España: Evolución, distribución geográfica y flujos migratorios*. Cuadernos de geografía, un,m. 84: 2008 (p. 169-194).

- *** Comunități Românești în Spania, Fundația Soros Romania, 19 February, 2009, http://www.soros.ro/ro/comunicate_detaliu.php?comunicat=85#

- ***European Union, *European Governance: a white paper*. Brussels: 2001
- ****Focus Migration*, Country profiles Spain and Italy. <http://focus-migration.hwwi.de/Spain-Update-08-200.5420.0.html?&L=1>, <http://focus-migration.hwwi.de/Country-Profiles.1349.0.html?&L=1>
- ****Informe Sobre las Migraciones en el Mundo 2010. El futuro la Migracion: Creacion de Capacidades para el cambio - OIM*.
http://publications.iom.int/bookstore/index.php?main_page=product_info&cPath=37&products_id=655&language=es)
- ***Implicarea Bisericii în politică, Fundația Soros Romania.
http://soros.ro/ro/program_articol.php?articol=305)
- ***Ministerio de Trabajo e Inmigración, *La participación política de las personas inmigrantes: Informe anual sobre la situación de la integración social de los inmigrantes y refugiados en 2011*. Madrid, 2011

GREEK NATIONAL STUDY: THE BULGARIAN COMMUNITY IN GREECE

» *In Greek*

- Amitsis, G. and G. Lazaridi, ed., *Legal and sociopolitical dimensions of immigration in Greece*, Athens: Papazissis
- Bagavos, Ch., D. Papadopoulou (Eds.), *Migration and Integration of migrants in Greek Society*, Gutenberg publishing, Athens 2006.
- Baldwin-Edwards, M. *The integration of immigrants in Athens: developing indicators and statistical measures*, Mediterranean Migration Observatory (MMO), Panteion University, Athens 2004
(http://www.immigrantwomen.gr/portal/images/ektheseis/entaksi_metanaston.pdf)
- Chletsos, M., Th. Dokos, Th. Gavroglou, *Immigrants and immigration. Economic, political and social aspects*. Pataki publishing, Athens 2001.
- Christopoulos, D., *Otherness as a power relation, Aspects of the Greek, Balkan and European Experience*, Kritiki publishing, Athens 2002.
- Kalofolias, K., *The migration issue in the Mediterranean. Spain, Italy, Greece*, Sideri publishing, Athens 2011.
- Kavounidi, T., *Characteristics of immigrants: the Greek legalization programme of 1998*, Sakkoula publishing, Athens-Thessaloniki 2002.

- Kavounidi, T., A. Polyzou, G. Mavromatis, A. Kotrotsou, D. Yiannitsas, D. Alsitzoglou & T. Avramidi (2006) *Policies for the Integration of Immigrants: The European Experience*. Athens: Hellenic Migration Policy Institute.
- Kavounidi, T., A. Kondis, Th. Lianos, R. Fakkiolas (Eds.), *Migration in Greece: Experiences, Policies, Prospects*, Vol. A, IMEPO publishing, Athens 2008, http://emmedia.pspa.uoa.gr/resources/Publications/Pubs/Sampatakou_IMEPO.pdf
- Kontiadis, X., Th. Papatheodorou (Eds.), *The reform of migration policy*, Papazissi publishing, Athens 2007.
- Kontis, A. (ed.), *Issues of social integration of immigrants*, Papazissi publishing, Athens 2009.
- Koustenis, P., "The 2010 Municipal Elections in Athens: LA.O.S. or Kolonaki", *Greek Political Science Review*, Issue 37, Themelio publications, Athens 2011, p. 41-68.
- Lianos, Th. (ed.), *Immigrants in Greece. Earnings, Remittances, Entrepreneurship*, IMEPO publishing, Athens 2008.
- Marvakis, Ath., D. Parsanoglou, M. Pavlou (Eds.), *Immigrants in Greece*, Ellinika Grammata publishing, Athens 2001.
- Naskou-Peraki (ed.), *Combating racism and xenophobia in Greece. A debate*, Ant. Sakkoulas publishing, Athens 2000.
- Naxakis, Ch., M. Chletsos (Eds.), *Migrants and immigration. Economic, Political and Social Aspects*, Pataki publishing, Athens 2001.
- Papadopoulou, D., *Migration, integration and citizenship: a critical view*, Papazissi publishing, Athens 2006.
- Pavlou, M., D. Christopoulos (ed.), *Greece of Migration: Social participation, rights and citizenship*, Kritiki publishing, Athens 2004.
- Riga, An.-V. (ed.), *Economic immigrants in Greece. Interculturality and education*. Gutenberg publishing, Athens 2007.
- Sabatakou, E.-A., *Interpreting the evolution of the common migration policy of the European Union: Legislative, institutional, operational evolution: Actors, structures and inter-action*, Papazissis publishing, Athens 2010.
- Schubert, L., "Immigrant organisations: Parallel societies or bridges of inclusion?", paper presented during the colloquium titled *Civil Society and Immigration* organized by the Laboratory for the Study of Migration and Diaspora, University of Athens, Athens 2007.

- Schubert, L., *Immigrant organisations: Self-help groups or interest groups*, dissertation, Post-graduate programme in European and International Studies, Faculty of Political Science and Public Administration, National and Kapodistrian University of Athens, 2004.
- Triandafyllidou, A., *Greek Migration Policy: Problems and directions*, Policy texts No. 6, Hellenic Foundation for European & Foreign Policy, Athens 2005.
- Tzortzopoulou, M. "The position of immigrants in Greece" in Mouriki, A., M. Naoumi, G. Papapetrou (Eds.), *The social portrait of Greece in 2001*, NCSR publishing, Athens 2001, p. 45-62.
- Varouxi, Ch., "Equal Treatment of People: From Rhetoric to Reality", in T. Kafetzis, Th. Maloutas, J.Tsiganou (eds.), *Politics, Society, Citizens. Data Analysis of the European Social Survey/ESS*, Athens 2007, NCSR, p.p. 293-314.
- Varouxi, Ch., *Migration Policy and Public Administration. A human rights approach to social agencies and organisations of Civil Society. Conclusions of field research*, Working Papers 2008/17 within the framework of the research project titled "Athens and Immigration: Us and Others, Others and Us 2005- 2007", EPAN / 3RD CSF (http://arxeio.gsdb.gr/wp/wp_varouxi.pdf).
- Zografakis, St., "Social indicators and immigration in Greece" at NCSR, *Poverty, Exclusion and Social Disparity: Conference minutes*. Lavrion, 22-23 September 2006, NCSR publishing, Athens 2006.

» In English

- Baldwin-Edwards, M., K. Apostolatou, "Statistics and Reality: The case of Greece" in Fassmann, H., U. Reeger, W. Sievers (eds.), *Statistics and Reality: Concepts and Measurements of Migration in Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.
- Baldwin-Edwards, M., *Statistical Data on Immigrants in Greece. A study conducted for IMEPO*, Ministry of Interior. Final Report, 15 November, 2004. Athens. (http://aei.pitt.edu/2870/1/IMEPO_Final_Report_English.pdf).
- Kjaerum Morten, "The Contributions of Voluntary Organizations to the Development of Democratic Governance" in Ann McKinstry Micou & Birgit Lindsnaes (eds.), *The Role of Voluntary organizations in Emerging Democracies: Experience and Strategies in Eastern and Central Europe and in South Africa*, Institute of International Education & Danish Centre for Human Rights, Copenhagen 1993.
- Markova, E., *The Economic Performance of Bulgarian illegal and legalized immigrants in the Greek Labor market*, PhD thesis, Dep. of Economics, Univ. of Athens, 2001.
- Niessen, J., Y. Schibel, *Handbook on integration for policy makers and practitioners*, MPG, EC (http://europa.eu.int/comm/justice_home)

- Tastsoglou, E. & L. Maratou-Alipranti (eds.), *Gender and International Migration: Focus on Greece. The Greek Review of Social Research*. NCSR publishing, Athens 2003.

» ***In Bulgarian***

- Kadiiska, N., *Bulgarian immigrants in Greece tell their stories*, Vol. A., N. Kadiiska, Athens 2002
- Kadiiska, N., *Bulgarian immigrants in Greece tell their stories*, Vol. B., N. Kadiiska, Athens 2006
- Filevska, B., "Bulgarian economic immigrants in Greece. The myth of (eternal) return" in Tepavicharov, V., M. Markova (eds), *Ethnologia Academica* 4, Bulgarian particularities – between tradition and modernization, Gutenberg, Sofia 2008.